



**TÜRKİYE'DE MALİ KÜLTÜRÜ BELİRLEYEN
FAKTÖRLER: AMPİRİK BİR ÇALIŞMA**

Nagihan ERDAL
Doktora Tezi
Danışman: Prof. Dr. İhsan Cemil DEMİR
Mart, 2024
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

**TÜRKİYE’DE MALİ KÜLTÜRÜ BELİRLEYEN
FAKTÖRLER: AMPİRİK BİR ÇALIŞMA**

Hazırlayan

Nagihan ERDAL

(“Kamu Maliyesi” tematik alanında 100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri)

Danışman

Prof. Dr. İhsan Cemil DEMİR

AFYONKARAHİSAR 2024

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Doktora tezi olarak sunduğum “**Türkiye’de Mali Kültürü Belirleyen Faktörler: Ampirik Bir Çalışma**” adlı çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde bilimsel etik kurallara ve atıf gösterme ilkelerine riayet ettiğimi belirterek aksi bir durumun tespiti hâlinde sorumluluğun tamamen bana ait olduğunu kabul, beyan ve taahhüt ederim.

08/03/2024

İmza

Nagihan ERDAL

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Nagihan ERDAL
	Numarası	180695202
	Anabilim Dalı	Maliye
	Programı	Maliye
	Program Düzeyi	☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı	Türkiye’de Mali Kültürü Belirleyen Faktörler: Ampirik Bir Çalışma	
Tez Savunma Sınav Tarihi	08.03.2024	
Tez Savunma Sınav Saati	14:30	

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği’nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek ☒oy birliği – ☐oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR

Bu tez, Enstitü Müdürlüğünce kontrol edilerek, elektronik imza kullanılarak onaylanmıştır.

ÖZET

TÜRKİYE’DE MALİ KÜLTÜRÜ BELİRLEYEN FAKTÖRLER:

AMPİRİK BİR ÇALIŞMA

Nagihan ERDAL

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MALİYE ANABİLİM DALI

Mart, 2024

Danışman: Prof. Dr. İhsan Cemil DEMİR

Mali kültür, mali olaylar ve araçlar (kamu harcamaları ve hizmetleri, vergileme, bütçeleme, borçlanma, maliye politikası vb.) karşısında toplumun algı, tutum ve davranış kalıpları olarak ifade edilebilir. Bir toplumun sahip olduğu algı, tutum ve davranış kalıplarının bütünü o toplumun kültürünü oluşturur. Dolayısıyla mali kültür, mali olaylar ve mali araçlara toplumun bakış açısını ortaya koyması bakımından önemli bir işleve sahiptir. Araştırmanın amacı, Türkiye’de mali kültürü belirleyen faktörleri ölçek geliştirme çalışmasıyla tespit etmektir. Literatürde bu kapsamda herhangi bir çalışmaya rastlanılmaması araştırmanın çıkış noktasını oluşturmuştur. Mali kültür kavramının ilk kez bu çalışmayla tanımlanması, mali kültür ölçeğinin geliştirilmesi ve bu ölçeğin başka çalışmalarda kullanılarak literatüre katkı sağlamaya devam edecek olması, araştırmanın özgün taraflarıdır. Araştırma kapsamında, Türkiye genelinde 1750 kişiye yedi coğrafi bölgede anket uygulanmıştır. Araştırmada kuramsal bilginin oluşturulabilmesi için gerçekleştirilen keşfedici faktör analizi sonucunda, beş faktörlü bir yapının geçerliliği tespit edilmiştir. Keşfedici faktör analizi sonucunda kurama bağlı olarak geliştirilen yapının doğrulanabilmesi için birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi ile ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizine tabi tutulmuştur. Analizler sonucunda kurulan modellerin uyum iyiliği değerlerinin iyi uyum değerlerine yakın ve kabul edilebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ölçekte önerilen beş boyutlu 25 maddeden oluşan yapının birinci ve ikinci düzey ölçme modeli ile doğrulandığı, her iki modelin de kullanılabileceği, geçerli ve güvenilir bir ölçeğin geliştiği görülmüştür. İkinci düzey doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen bulgulara göre, Türkiye’de mali kültürü belirleyen en önemli faktörler, kamu harcamaları kültürü ve vergi idaresi kültürüdür. Vergi kültürü, devlet borçlanma kültürü ve mali bilinç ise mali kültürün oluşumunda istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip diğer faktörlerdir.

Anahtar Kelimeler: Mali Kültür, Ölçek Geliştirme, Mali Olay, Mali Algı.

ABSTRACT

FACTORS DETERMINING FISCAL CULTURE IN TÜRKİYE:

AN EMPIRICAL STUDY

Nagihan ERDAL

AFYON KOCATEPE UNIVERSITY

INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

DEPARTMENT OF PUBLIC FINANCE

March, 2024

Advisor: Prof. Dr. İhsan Cemil DEMİR

Fiscal culture can be defined as the society's perceptions, attitudes and behavioral patterns towards fiscal events and instruments (public expenditures and services, taxation, budgeting, debt, fiscal policy, etc.). The totality of perceptions, attitudes and behavioral patterns a society has, constitutes the culture of that society. Therefore, fiscal culture is essential in revealing society's perspective on fiscal events and fiscal instruments. The study aims to identify the factors determining fiscal culture in Türkiye through a scale development study. The fact that there is no study in this context in the literature constituted the starting point of the research. The unique aspects of this study are that the concept of fiscal culture was defined for the first time in this study, the fiscal culture scale was developed and this scale will continue to contribute to the literature by being used in other studies. Within the scope of the research, 1750 people were surveyed in seven geographical regions across Türkiye. As a result of the exploratory factor analysis conducted to establish the theoretical knowledge in the research, the validity of a five-factor structure was determined. To verify the structure developed based on the theory from the exploratory factor analysis, it was subjected to first-level confirmatory factor analysis and second-level confirmatory factor analysis. As a result of the analyses, it was concluded that the goodness of fit values of the models was close to good appropriate values and acceptable. It was seen that the five-dimensional structure consisting of 25 items proposed in the scale was confirmed with the first and second-level measurement model and a valid and reliable scale was developed in which both models could be used. According to the findings of the second-level confirmatory factor analysis, the most important factors determining fiscal culture in Türkiye are public expenditure culture and tax administration culture. Tax culture, government debt culture and fiscal awareness are other factors that have statistically significant effect in forming fiscal culture.

Keywords: Fiscal Culture, Scale Development, Fiscal Event, Fiscal Perception.

ÖN SÖZ

Akademik hayatımın her aşamasında gelişmemi sağlayan, tez konumu çalışmama vesile kılan, tezime önemli katkıda bulunan, her konuda bana destek olan, yol gösteren ve üzerimde çok büyük emeği olan değerli hocam Prof. Dr. İhsan Cemil DEMİR'e teşekkürlerimi sunarım. Tez İzleme Komitesi jüri üyeleri olarak tezime katkı sağlayan ve desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Gülsüm Gürler HAZMAN ve Prof. Dr. Hatice ÖZUTKU hocalarıma; tez jürisinde yer alarak tezimle ilgili değerli görüşlerini paylaşan hocalarım Doç. Dr. Düriye TOPRAK ve Doç. Dr. Ceyda ŞATAF'a teşekkür ederim. Doktora eğitim sürecimde Kamu Maliyesi tematik alanında 100/2000 doktora bursuyla eğitimime katkı sağlayan Yükseköğretim Kurulu'na teşekkür ederim.

Akademik hayatımın her sürecinde maddi ve manevi desteğiyle bugünlere gelmemi sağlayan ve her daim bana güvenen beni bugünlerde görmesini istediğim rahmetli anneme ve canımdan çok sevdiğim babama teşekkürlerimi sunarım. Doktora eğitim sürecinde tanışmış olmaktan mutluluk duyduğum ve bu süreçte birbirimize destek olduğumuz Ayşe MERCAN'a; doktora eğitiminde aynı çalışma ortamında bulunarak mutlu ve hüzünlü her anı birlikte paylaştığımız Betül ÇETİNER'e ve Elçin GÜNEŞ'e teşekkür ederim.

Nagihan ERDAL
2024, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI	ii
ENSTİTÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar LİSTESİ	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜLTÜR VE MALİ KÜLTÜR KAVRAMI

1. KÜLTÜR KAVRAMI	4
1.1. KÜLTÜREL SÜREÇLER.....	7
1.2. KÜLTÜRÜN BİLEŞENLERİ	10
1.2.1. İnançlar	10
1.2.2. Değerler	12
1.2.3. Normlar	13
1.2.4. Dil	15
1.2.5. Semboller	16
1.3. KÜLTÜRÜN SOSYAL VE EKONOMİK ETKİLERİ	17
1.3.1. Kültürün Sosyal Etkileri	17
1.3.1.1. Kültür ve Eğitim İlişkisi	17
1.3.1.2. Kültür ve Sağlık İlişkisi	20
1.3.1.3. Kültür ve Hukuk İlişkisi	24
1.3.2. Kültürün Ekonomik Etkileri	28
1.3.2.1. Kültür ve Kalkınma İlişkisi	28
1.3.2.2. Kültür ve Tüketim İlişkisi	32
2. MALİ KÜLTÜR KAVRAMI	36

İKİNCİ BÖLÜM

MALİ KÜLTÜRÜ OLUŞTURAN FAKTÖRLER

1. VERGİ KÜLTÜRÜ VE ETKİLEYEN FAKTÖRLER	38
1.1. VERGİ AHLAKI.....	41
1.2. VERGİ YÜKÜ	45
1.3. VERGİ BİLİNCİ	54
2. VERGİ İDARESİ KÜLTÜRÜ VE ETKİLEYEN FAKTÖRLER.....	56
2.1. VERGİ AFFI	58
2.2. VERGİ DENETİMİ VE VERGİ CEZALARI	61

2.3. VERGİ ORANI	65
2.4. DEVLETE, YETKİLİLERE DUYULAN GÜVEN VE YETKİLİ MAKAMLARIN GÜCÜ	68
3. KAMU HARCAMALARI KÜLTÜRÜ VE ETKİLEYEN FAKTÖRLER	71
3.1. YOLSUZLUK ALGISI	74
3.2. MALİ BAĞLANTI BİLİNCİ.....	76
3.3. GELİR DAĞILIMI.....	79
4. DEVLET BÜTÇESİ KÜLTÜRÜ VE ETKİLEYEN FAKTÖRLER	81
4.1. KATILIMCI BÜTÇELEME	83
4.2. MALİ SAYDAMLIK VE HESAP VERME SORUMLULUĞU	87
5. DEVLET BORÇLANMA KÜLTÜRÜ VE ETKİLEYEN FAKTÖRLER	93
5.1. BORÇ YÜKÜ.....	96
5.2. BORÇ YÖNETİMİ	100
6. MALİYE POLİTİKASI KÜLTÜRÜ VE ETKİLEYEN FAKTÖRLER	103
6.1. MALİ YÖNETİM	106
6.2. MALİ PAZARLAMA	109

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE MALİ KÜLTÜRÜ BELİRLEYEN FAKTÖRLERE İLİŞKİN ÖLÇEK GELİŞTİRME ÇALIŞMASI

1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	112
2. ARAŞTIRMANIN ANA KÜTLESİ VE ÖRNEKLEMİ	113
3. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI	115
4. ARAŞTIRMANIN VERİ TOPLAMA YÖNTEMİ VE MODELİ.....	115
5. ARAŞTIRMANIN BULGULARI	119
5.1. ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN DEMOGRAFİK BULGULAR.....	119
5.2. ÖLÇEK GELİŞTİRMeye YÖNELİK AMPİRİK BULGULAR	121
5.2.1. Ölçek Geliştirme Süreci	121
5.2.2. Pilot Uygulama.....	121
5.2.2.1. Pilot Uygulamaya İlişkin Keşfedici Faktör Analizi	122
5.2.2.2. Pilot Uygulamaya İlişkin Güvenirlilik Analizleri.....	131
5.2.3. Mali Kültür Ölçeği: Türkiye Örneği	132
5.2.3.1. Keşfedici Faktör Analizi.....	135
5.2.3.2. Güvenirlilik Analizleri.....	143
5.2.3.3. Doğrulamalı Faktör Analizi	145
TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER.....	158
KAYNAKÇA.....	166
EKLER	181

TABLÖLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1. Farklı Alanlarda Kullanılan Kültür Kavramları ve Anlamları	6
Tablo 2. Kültürel Süreçler ve Tanımları	7
Tablo 3. Norm Türlerinin Karşılaştırılması	13
Tablo 4. Kültürlere Göre Ruh Hastalığına İlişkin Geleneksel İnançlar, Davranışlar ve Tedavi Yöntemleri.....	20
Tablo 5. OECD Ülkelerinde Toplam Vergi Yüğü (%)	49
Tablo 6. OECD Ülkelerinde Vergi Yüğü'nün Gelirlere Dağılımı (%).....	50
Tablo 7. Açık Bütçe Anketinde Kullanılan Bütçe Belgelerinin Türkiye’de Kamuoyuna Açık Yayınlanma Durumu (2010-2021)	91
Tablo 8. OECD Ülkelerinde Brüt Kamu Borç Stoku / GSYİH (%)	98
Tablo 9. %95 Güven Düzeyinde ve Çeşitli Hata Paylarında Ana Kütle ve Örneklem Büyüklükleri.....	113
Tablo 10. Coğrafi Bölgelere Göre Örneklem Sayısı.....	114
Tablo 11. Araştırmada Elde Edilen Demografik Bulgular	119
Tablo 12. KMO Değerlerinin Önem Dereceleri	122
Tablo 13. 1.KMO and Bartlett's Test Tablosu	123
Tablo 14. Faktörleştirme Yöntemlerinin Temel Amaçları	124
Tablo 15. Faktör Döndürme Yöntemlerinin Temel Amaçları	125
Tablo 16. Pilot Uygulamaya İlişkin Ortak Varyans Tablosu.....	126
Tablo 17. Pilot Uygulamaya İlişkin Açıklanan Toplam Varyans Tablosu	127
Tablo 18. Döndürülmüş Bileşenler Matrisi Tablosu	129
Tablo 19. Pilot Uygulamaya İlişkin Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları	130
Tablo 20. Cronbach’s Alfa Katsayısı Değerine Göre Ölçeğin Güvenilirliği	132
Tablo 21. Pilot Uygulamaya İlişkin Cronbach’s Alfa Katsayısı	132
Tablo 22. Ölçekte Likert Tipi Yer Alan Maddelerin Kodlama Şekli, Standart Sapması ve Ortalamaları	133
Tablo 23. 2.KMO and Bartlett's Test Tablosu	135
Tablo 24. Ortak Varyans Tablosu.....	136
Tablo 25. Açıklanan Toplam Varyans Tablosu	137
Tablo 26. Pattern Matrisi Tablosu 1	139
Tablo 27. Pattern Matrisi Tablosu 2	140
Tablo 28. Ölçeğin Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları.....	141
Tablo 29. Ölçeğin Güvenilirlik Analizi	143
Tablo 30. Ölçeği Oluşturan Faktörlerin İç Tutarlılık Güvenilirliği Analizi	143
Tablo 31. Ölçeği Belirleyen Faktörlerin Her Bir Madde ile Toplam Arasındaki İstatistikleri	144
Tablo 32. Ölçeğin Birinci Düzey Doğrulamalı Faktör Analizi Modelinin Uyum İyiliği Değerleri	148
Tablo 33. Mali Kültürü Belirleyen Faktörlerin Mali Kültüre Katkısı ve Anlamlılık Düzeyi.....	150
Tablo 34. Ölçeğin İkinci Düzey Doğrulamalı Faktör Analizi Modelinin Uyum İyiliği Değerleri	152
Tablo 35. Doğrulamalı Faktör Analizine Göre Geliştirilen Ölçeğin İçeriği	153
Tablo 36. Mali Kültür Ölçeği.....	156

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1. Vergi Mükelleflerinin Özelliklerine Göre Vergi Davranış Modelleri	39
Şekil 2. Kültür, Vergi Kültürü ve Mali Kültür İlişkisi	40
Şekil 3. Vergi Oranı - Mükellef Tutumu İlişkisi	65
Şekil 4. Dar Anlamda ve Geniş Anlamda Kamu Harcamaları Ayrımı	71
Şekil 5. 2021 Yılı Açık Bütçe Anketi Sonuçlarına Göre Türkiye’de Mali Saydamlığın Bazı Ülkelerle Karşılaştırılması	90
Şekil 6. Ölçeğin Birinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi Modeli.....	146
Şekil 7. Ölçeğin İkinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi Modeli	149

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

- AGFI:** (Adjusted Goodness of Fit Index) Düzeltilmiş İyiUyum İndeksi
AMOS: Analysis of Moment Structures
BK: Devlet Borçlanma Kùltürü
CFI: Comparative Fit Index (Karşılaştırmalı Uyum İndeksi)
DBK: Devlet Bütçesi Kùltürü
ESS: European Social Survey (Avrupa Sosyal Anketi)
EVS: European Values Study (Avrupa Değerleri Araştırması)
GFI: Goodness of Fit Index (İyiUyum İndeksi)
GSMH: Gayrisafi Milli Hasıla
GSYİH: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
IFI: Incremental Fit Index (Artan Uyum İndeksi)
KDV: Katma Değer Vergisi
KHK: Kamu Harcamaları Kùltürü
KMO: Kaiser- Meyer- Olkin
MB: Mali Bilinç
MPK: Maliye Politikası Kùltürü
NFI: Normed Fit Index (Normlaştırılmış Uyum İndeksi)
OECD: Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü)
ÖTV: Özel Tüketim Vergisi
RMSEA: Root Mean Square Error of Approximation (Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü)
SPSS: Statistical Package for the Social Sciences
SRMR: Standardized Root Mean Square Residuals (Standardize Edilmiş Artık Ortalamaların Karekökü)
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu
TLI: Trucker Lewis Index (Trucker Lewis İndeksi)
vb.: Ve benzeri
vd.: Ve diğerleri
VİK: Vergi İdaresi Kùltürü
VK: Vergi Kùltürü
WVS: World Values Survey (Dünya Değerleri Anketi)

GİRİŞ

Kültür, toplumların kendine özgü inançlarını, normlarını, dilini, değerlerini ve fikirlerini sembollerle somutlaştırarak bir nesilden diğer nesile aktarılmasını sağlayan, toplumları oluşturan bireyleri birbirine bağlayan davranış ve tutumların bütünüdür. Diğer bir ifadeyle bir toplumun sahip olduğu davranış ve tutumların bütünü o toplumun kültürünü ifade etmektedir.

Kültürün bir toplumdaki oluşum süreci, kültürün bileşenleri olarak ifade edilen inançlar, değerler, normlar, dil ve sembollerle sağlanmaktadır. Kültürel bileşenler toplumların yaşam biçimlerini şekillendirerek o toplumdaki bireylerin davranış ve tutumlarını yönlendirmektedir. Toplumların kültürel bileşenlerle etkileşimi farklı olduğu için her toplumun kültürünün farklılaşması da söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla bir toplumun sahip olduğu kültür diğer toplumun sahip olduğu kültürden farklılık göstermektedir.

Kültür sadece toplumla değil toplumu ilgilendiren her hususla ilişkilidir. Bireylerin toplum olarak yaşamaya başlamasıyla ortaya çıkan mali araçların kullanılması sonucunda oluşan mali olaylar ile kültür de yakından ilişkilidir. Bireylerin toplum olarak yaşamasıyla birlikte kamusal ihtiyaçların karşılanması sorunu ortaya çıkmıştır. Kamusal ihtiyaçlar bireyler tarafından karşılanamayacak nitelikte ve nicelikte olduğu için devlet, söz konusu ihtiyaçların karşılanması görevini üstlenmiştir.

Devlet üstlenmiş olduğu bu görev kapsamında kamu gelirleri, kamu harcaması, devlet bütçesi ve devlet borçları gibi çeşitli mali araçlar geliştirmek zorunda kalmıştır. Devletin kamusal ihtiyaçları karşılamak üzere geliştirdiği mali araçları kullanmasıyla birlikte oluşan sosyal olaylar ise mali olayları oluşturmuştur. Mali olaylar karşısında bireylerin ve toplumun göstermiş olduğu tutum ve davranışlar ise bireylerin içerisinde yer aldığı toplumun kültürüne bağlı olarak şekillenmektedir. Mali olaylarla kültür etkileşimi bu hususta önem kazanarak mali kültür kavramının gelişimini sağlamaktadır.

Mali kültür, mali olaylar ile mali araçlar karşısında toplumun algı, tutum ve davranış kalıpları olarak ifade edilebilir. Diğer bir ifadeyle toplumun sahip olduğu algı, tutum ve davranış kalıpları o toplumun kültürünü oluşturduğu için mali kültür, mali olaylar ile mali araçların kültürle etkileşimidir. Kültürel bileşenlerle mali olayların

etkileşimi ise her toplumda farklılık gösterdiği için mali kültürün de her topluma ve her ülkeye özgü olması söz konusudur.

Araştırmanın amacı, Türkiye’de mali kültürü belirleyen faktörleri ölçek geliştirme aracılığıyla tespit etmektir. Türkiye’de mali kültürü tespit eden faktörlere yönelik literatürde herhangi bir ölçeğin bulunmaması sebebiyle bu araştırma yapılmıştır. Araştırma, Türkiye genelinde yedi coğrafi bölgede 1750 kişiye kota örneklem yöntemiyle 18- 65 yaş arası kişilere anket uygulanarak gerçekleştirilmiştir. Geliştirilen ölçeğin yapısal geçerliliği keşfedici faktör analiziyle tespit edilmiştir. Keşfedici faktör analiziyle kurama bağlı olarak geliştirilen yapının doğrulanabilmesi için birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi ve ikinci doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır.

Literatürde mali kültüre yönelik herhangi bir araştırmaya rastlanmaması ve ilk kez bu araştırmayla mali kültür kavramının tanımlanması araştırmanın özgün değerini ortaya koymaktadır. Türkiye’de uygulanan mali kültür ölçeği, diğer ülkelere de uyarlanarak araştırma literatüre katkı sağlamaya devam edecektir. Bu kapsamda ülkeler arasında yapılacak araştırmalarda ülkelerin sahip oldukları kültürle mali olaylar arasındaki ilişkiler karşılaştırılarak farklılıklar değerlendirilebilecektir.

Araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Araştırmanın birinci bölümünde kültür kavramı, kültürel süreçler, kültürün oluşum sürecinde toplumda birbirinden farklı işlevlerle bireylerin davranışlarını şekillendiren inançlar, değerler, normlar, dil ve semboller ele alınmıştır. Daha sonra kültürün sosyal ve ekonomik etkileri ile mali kültür kavramı açıklanmıştır. Bu kapsamda kültürün sosyal etkileri çerçevesinde kültür ve eğitim, kültür ve sağlık, kültür ve hukuk ilişkisinin karşılıklı etkilerinin kamu hizmetlerinin sunumuna yansımaları ve mali kültürle ilişkisi incelenirken kültürün ekonomik etkileri çerçevesinde kültür ve kalkınma ile kültür ve tüketim ilişkisinin karşılıklı etkileri ve mali kültürle ilişkisi incelenmiştir.

Araştırmanın ikinci bölümünde mali kültürü oluşturan faktörler; vergi kültürü, vergi idaresi kültürü, kamu harcamaları kültürü, devlet borçlanma kültürü, devlet bütçesi kültürü ve maliye politikası kültürü olarak altı başlıkta incelenmiştir. Her bir başlık altında mali kültürü oluşturan faktörler ve bunları etkileyen faktörler açıklanmıştır.

Araştırmanın üçüncü bölümünde ise, Türkiye’de mali kültürü belirleyen faktörlerin tespiti için ölçek geliştirme çalışması yer almaktadır. Çalışma kapsamında öncelikle araştırmanın amacı, önemi, anakütlesi, örnekleme, sınırlılıkları, veri toplama yöntemi ve modeli açıklanmıştır. Daha sonra araştırmaya ilişkin demografik bulgular ve ölçek geliştirmeye yönelik ampirik bulgular incelenmiştir. Ölçek geliştirme çalışmasında elde edilen bulgular; tartışma, sonuç ve öneriler kapsamında değerlendirilmiştir.



BİRİNCİ BÖLÜM

KÜLTÜR VE MALİ KÜLTÜR KAVRAMI

Birinci bölümde öncelikle kültür kavramı, kültürel süreçler, kültürün oluşum sürecinde toplumda farklı işlevler üstlenen kültürel bileşenler olarak inançlar, değerler, normlar, dil ve semboller incelenmiştir. Daha sonra kültürün sosyal ve ekonomik etkileri kapsamında kültürün eğitim, sağlık, hukuk, kalkınma ve tüketimle karşılıklı ilişkisi ve mali kültür kavramı açıklanmıştır.

1. KÜLTÜR KAVRAMI

Kültür disiplinler arası bir kavram olduğu için literatürde oldukça fazla kültür tanımı yer almaktadır. Kroeber ve Kluckhohn (1952), kültür kavramını çeşitli gruplara ayırarak 164 farklı kültür kavramıyla ilgili tanımı inceledikleri çalışmalarından esinlenilmiş olup kültür kavramı, kültürün farklı özelliklerini yansıtan çeşitli tanımlarla açıklanmıştır (Kroeber & Kluckhohn, 1952: 47- 72).

- Kültür, öğrenilir: Kültür, içgüdüsel ve kalıtsal olmayan, bireylerin doğumundan sonraki yaşamında kazandığı alışkanlıklardır (Güvenç, 2015: 130). Kültürel olgular, bireylerin öğrenme yoluyla edindiği tüm etkinlikleri kapsamaktadır. Dolayısıyla bireylerin bir taraftan kalıcı kişilikleri diğer taraftan da doğuştan sahip oldukları donanımlar ortadan kalkmaktadır. Bu nedenle kültürel olgular, bireylerin edinilmiş etkinlik bileşimleri olarak ifade edilebilir (Wissler, 1916: 195).

- Kültür, ideal veya idealleştirilmiş davranış ve değerler bütünüdür: “Kültür, bir toplumdaki bireylerin edinilmiş veya geliştirilmiş davranış ve düşüncelerinin yanı sıra, toplum üyelerinin benimsediği, uymaya çalıştıkları entelektüel ve sosyal ideallerdir”(Bidney, 1942: 452). Kültür, ideal davranış ve değerler bütünü ifade etse de bireylerin tutum ve davranışları ideal olmayabilir. Çünkü bireyler aynı kültürde yer alsa bile bulundukları kültüre uygun davranışta bulunmayabilir. Dolayısıyla bütün davranışlar ideal değildir (Güvenç, 2015: 131).

- Kültür, toplumsaldır: “Kültür, bir halkın yaşam biçimidir; toplum ise belirli bir yaşam biçimini takip eden bireylerin örgütlü toplamıdır.” Diğer bir ifadeyle, toplum bireylerden oluşur ve onların davranış biçimleri kültürleridir (Herskovits, 1948: 29). Bir toplumun sahip olduğu davranış, tutum ve değerler o toplumun kültürüdür.

Kültür toplumsalsa kültürün geleceği de toplumla ilişkilidir (Güvenç, 2002: 55). Mustafa Kemal Atatürk, Türk toplumunun Türk kültürüyle ilişkisini ve kültürün önemini şu sözleriyle ifade etmiştir:

“Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk milliyetçisiyiz. Cumhuriyetimizin mesnedi Türk camiasıdır. Bu camianın efradı ne kadar Türk harsiyle meşru olursa o camiaya istinat eden Cumhuriyet de kuvvetli olur.” (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III, 2006: 118-119).

- Kültür, fikirler bütünüdür: Ne düşündüğümüz büyük ölçüde kültür tarafından belirlenmektedir. Çünkü kültür fikirlerin belirli bir çağrışımıdır. İçerik olarak kültür oldukça rasyonalisttir veya temelde bir düşünce veya fikir bağlantısıdır (Wisler, 1916: 197). Kültür, belirli bir konu hakkında bilincinde olduğumuz fikirler olarak ifade edilebilir. Zihnimizden kültür hakkında sahip olduğumuz fikirleri çıkardıktan sonra sembollerin varlığını kabul etsek bile, herhangi bir şey hakkında düşünebilmek mümkün görünmemektedir (Osgood, 1951: 204).

- Kültür, tarihseldir ve süreklidir: Kültür, kültürel gelenek sürecidir. Dilin, inançların, fikirlerin, estetik beğenilerin, bilgilerin ve becerilerin kişiden kişiye veya bir nesilden diğerine aktarılmasıdır (Radcliffe Brown, 1949: 510-511). Kültür bir nesilden diğer bir nesile aktarılabilirse diğer bir ifadeyle sürekli ise her kültürde ortak neden ve sonuçları yer alır. Kültürün sürekliliğini sağlayan unsur ise gelenek ve göreneklerdir. Bu nedenden dolayı “kültürün yaradılışa uzanan bir geçmişi” bulunmaktadır (Güvenç, 2015: 130). Dolayısıyla “Kültür, bir insan topluluğunun kendi tarihi gelişimi hususunda sahip olduğu şuurdur” (Erkal, 2009: 146).

- Kültür, semboliktir: Kültür, sembollerin kullanımından oluşan veya sembollerin kullanımına bağlı olan eylemlerin, fikirlerin ve duyguların örgütlenmesidir (White, 1943: 335). Diğer bir ifadeye göre kültür, sembollerle somutlaştırılmış, tarihsel olarak aktarılmış anlamlar modeline, insanların hayata dair bilgilerini ve tutumlarını sürdürmek ve geliştirmek için iletişim kurdukları sembolik biçimlerle ifade edilen kalıtsal kavramlar sistemini ifade etmektedir (Geertz, 1993: 89).

Kültür kavramı kültürün özelliklerini yansıtan çeşitli tanımlarla açıklansa da literatürde bütüncül kültür kavramı Tylor (1877) tarafından şu şekilde ele alınmıştır: “Kültür veya medeniyet, toplumun bir üyesi olarak insanın edindiği bilgi, inanç, sanat,

ahlak, hukuk, gelenek ve diğer yetenek ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütündür” (Tylor, 1877: 1). Tylor literatüre kazandırmış olduğu tanımıyla, kültürün temel savını ileri sürerek kültür kavramına yön vermiştir (Güvenç, 2002: 55). Kültür kavramının farklı anlamlarda kullanıldığı alanlar da bulunmaktadır.

Tablo 1. Farklı Alanlarda Kullanılan Kültür Kavramları ve Anlamları

Kavramlar Kullanma Alanlarına Göre	Anlamlar		Nitelikler İşlevler
	Genel	Özel	
Bilimsel alanda kültür	Uygarlık	Çin, Hint, Fransız, Batı ve İslam kültürü ya da uygarlığı gibi.	Tarihsel, bütünsel ve evrimsel.
Beşeri alanda ve günlük dilde kültür	Eğitim	Genel, mesleki ve teknik eğitim; tıp, hukuk, din, sanat ve fen eğitimi; örgün ve yaygın eğitim ya da öğretim gibi.	Değerlendirici, eleştirici, geliştirici, öğretici ve yayıcı.
Estetik alanında kültür	Sanat	Gotik, Barok, Rönesans ve Modern sanat; resim sanatı, müzik sanatı, ilkel ve modern sanat; romantik ve gerçekçi sanat gibi.	Eleştirici, yaratıcı, eğitici, değerlendirici güzel ya da güzelleştirici, estetik.
Maddi (teknoloji) ve biyoloji alanında kültür	Üretim	Avcılık, tarım ve endüstri kültürü gibi.	Günlük toplumsal yaşamı destekleyici, üretici, deneyici, çoğaltıcı, yoğaltıcı ve besleyici.

Kaynak: Güvenç, 2015:127.

Tablo 1’de farklı alanlarda kullanılan kültür kavramlarının genel ve özel anlamları ile nitelikleri ile işlevleri yer almaktadır. Bilimsel anlamda kültür genel olarak uygarlık anlamında özel olarak bir toplumun kültürü / uygarlığı biçiminde kullanılmakta olup kültürün tarihi, bütüncül ve evrimci işlevine sahiptir. Beşeri anlamda ve günlük dilimizde kültür, genel olarak eğitimi özel olarak bütün özel eğitim alanlarını ifade etmekte olup kültürün öğretici ve geliştirici işlevini üstlenmektedir. Estetik alanda kültür genel olarak sanat anlamında özel olarak özel sanat dalları biçiminde kullanılmakta olup kültürün eğitici ve estetik işlevine sahiptir. Teknoloji ve biyoloji alanında ise kültür genel olarak üretim özel olarak bazı mesleki ya da teknik zanaat / sanat anlamındadır. Kültürün toplumsal yaşamı destekleyici ve üretici işlevini üstlenmektedir.

Kültürün bütün özelliklerini kapsayan kültür kavramını tanımlamak zor olsa da “Kültür, dilin, inançların, değerlerin, normların ve fikirlerin bir nesilden diğerine sembollerle somutlaştırılarak aktarılan, bir toplumun sahip olduğu ideal ya da idealleştirilmiş davranış ve tutumları” şeklinde ifade edilebilir.

1.1. KÜLTÜREL SÜREÇLER

Kültürün devamlı bir değişim süreci içerisinde olduğu varsayımıyla hareket edildiğinde bu değişim sürecinin nedensel bağlantılarını kültürel süreçler açıklamaktadır (Topses ve Topses, 2010: 115). Kültürel süreçler sosyal antropolojinin kavramsal araç ve gereçlerini ifade etmektedir. Kültürel süreçler “daha genel, soyut ve evrensele yakın” düzeydeki kavramlar olması sebebiyle kültürel olaylardan farklılaşmaktadırlar (Güvenç, 2015: 162).

Tablo 2. Kültürel Süreçler ve Tanımları

Süreçler	Tanımlar ve Açıklamalar
Kültürleme (Enculturation)	Geniş anlamıyla eğitim ve öğrenmedir. Doğumdan ölüme kadar, bireyin, toplumun istek ve beklentilerine uyacak şekilde etkilenmesi ve değiştirilmesi.
Kültürel Yayılma (Cultural Diffusion)	Belli bir toplumda, dıştan içe doğru ya da içten dışa doğru maddi ve manevi öğelerin sürekli olarak yayılması.
Kültürleşme (Acculturation)	Kültürel yayılma süreciyle gelen maddi ve manevi öğelerle, başka kültürden birey ve grupların, belli bir kültürel etkileşime girmesi ve karşılıklı etkileşim sonunda her ikisinin de değişmesi.
Kültürlenme (Culturation)	Belli bir toplumun alt kültürlerinden ya da farklı topluluklarından kopup gelen birey ve grupların buluşması ve bir etkileşim süreci sonunda asıl kültür ve alt kültürlerde bulunmayan yepyeni bir bileşime ulaşılması.
Kültür Şoku (Culture Shock)	Bir kültürden başka bir kültüre giden bireylerin yeni kültüre uyum sağlamakta karşılaştıkları güçlükler, sıkıntı ve bunalımlar, gösterdikleri tepkiler.
Zorla Kültürleme (Trans Culturation)	Bir kültüre mensup birey ve grupların başka bir kültür tarafından zorla değiştirilmesi.
Kültürel Özümseme (Assimilation)	Bir kültürel sistemin başka bir kültürel sistemi zamanla kendine benzetmesi, kültürel egemenliği altına alması.
Kültürel Değişme veya Kültür Değişmesi (Cultural Change)	Yukarıda yer alan bütün süreçlerin ve öteki kültürel etkenlerin bir bileşkesi olarak toplumun bütünüyle veya bazı kurumlarıyla değişmesi ya da değişikliğe uğraması.

Kaynak: Güvenç, 2015: 159.

Tablo 2’de literatürde genel olarak en fazla yer verilen kültürel süreçler ve bu kültürel süreçlerin özet şeklinde tanımları ile açıklamaları yer almaktadır. Tablo 2’de yer alan kültürel süreçler daha ayrıntılı olarak aşağıda açıklanmıştır.

- Kültürleme “İnsanların kendi kültüründe etkinlik kazanması ve eğitim süreci sırasında karşılaştığı bilinçli ve bilinçdışı şartlandırmalardır.” Kültürleme kavramı, ilk kez 1948’de Herskowits tarafından kullanılmıştır. Kültürleme kavramı sosyalizasyon ve eğitim kavramından kapsam olarak daha geniştir. Sosyalizasyon topluma uyum sağlama sürecini kapsarken kültürleme toplumdaki diğer tüm şartlandırmaları da kapsamaktadır. Aynı şekilde eğitim, kültürlemenin bilinçli, amaçlı ve istendik koşullandırmalarını kapsarken kültürleme bilinçli, bilinçsiz, kendiliğinden, rastgele, bireysel öğretileri ve koşullandırmaları da kapsamaktadır. Kültürleme en geniş çerçevede eğitim ve öğrenmedir (Güvenç, 2015: 162- 163).

- Kültürel yayılma, birbiriyle ilişkili olan ya da herhangi bir şekilde birbiriyle ilişki kuran toplumların arasında kendiliğinden oluşan bir süreçtir. Özellikle gelişmiş toplumların kültürleri gelişmemiş toplumların kültürlerine doğru yayılmaktadır. Çünkü gelişmemiş toplumlar gelişmiş toplumların icatlarını ve manevi kültür öğelerini benimseyerek kullanmak istemektedir (Güney, 2013: 45). Birbirinden farklı toplumlarda keşiflerin, icatların ve kültürel gelişmelerin gerçekleşmesi birbirleriyle bağımsız olarak ya da paralel bir şekilde gerçekleşmemektedir. Keşiflerin, icatların ve kültürel gelişmelerin belirli merkezlerden çevreye ve bütün dünyaya yayılması kültürel süreçlerden kültürel yayılma yoluyla gerçekleşmektedir. Örneğin ceketli pantolonlu erkek kıyafeti eski avcı ve göçebe kültürlerinden, kravat ise Hırvatistan’dan dünyaya yayılmıştır (Güvenç, 2015: 102-103).

- Kültürleşme, farklı yapılarda oluşan kültürlerin birbirlerinden etkilenmesiyle birlikte, bu etkileşimin sonucunda her iki kültürün yapısının değişikliğe uğraması sürecidir. Bu süreçte meydana gelen etkileşim ve değişimde herhangi bir yönlendirme ve zorlama bulunmamaktadır (Topses ve Topses, 2010: 115). Kültürleşme sürecinde en az iki ayrı kültür yapısı ve bu kültür yapılarının birbiriyle etkileşiminin bulunması gerekmektedir. Kültürleşme sürecinde bir kültür diğerine üstün gelmektedir. Ancak üstün gelen kültürde de birçok değişiklik yaşanmaktadır. Dolayısıyla kültürleşme sürecinde her iki kültür bakımından da değişim süreci gerçekleşmektedir (Güney, 2013: 47).

- Kültürlenme, birbirinden farklı kültür yapılarının karşılaşmaları sonucunda yeni bir kültür bileşiminin ortaya çıkması sürecidir (Topses ve Topses: 210: 116) . Bireyler bu süreçte kendi kültürlerinden ayrılarak farklı bir kültürel yapıya geçip bu kültürel yapının özelliklerini benimsemeye başlamaktadırlar. Kırsal alanlardan kentsel alanlara gerçekleşen g   olayında kırsal alandan gelen bireylerin kentsel alanlarda yeni bir kültürel yapıyı benimse süreci bir kültürlenme örneğidir (Güney, 2013: 45).

- “Kültür şoku, yeni bir olay ve olgunun insanlarda oluşturduğu psikolojik toplumsal çok, korku, heyecan ve panik durumudur.” Bireyler kendi kültürlerinden tamamen farklı bir kültürde bulunduklarında kendi kültürlerindeki davranış kalıpları yeni kültürel ortamda farklılık göstermektedir. Bireylerin kendi kültürlerindeki davranış kalıplarının yeni kültürel ortamdaki davranış kalıplarına uymaması ise bireylerin rahatsızlık duymasına neden olmaktadır (Güney, 2013: 46). 1960’lı yıllarda Avrupa’ya çalışmak amacıyla giden Türk işçilerinin çoğu yeni kültürel ortama uyum sağlayamamıştır. Yaşamış oldukları kültür şokunu aşabilmek için de Türklerle bir araya gelmişler, Türk televizyonlarını dinleyip, Türk gazetelerini okuyarak kendi kültürlerindeki davranış kalıplarını devam ettirmişlerdir (Zencirkıran, 2017: 61-62).

- Zorla kültürleme, “Bir toplumun kültürünün başka bir toplumun üyelerinin benimsedikleri kültürel değerleri zorla değiştirmeye çalışması sürecidir” (Güney, 2013: 47).

- Kültürel  z mleme, “Bir kültürün başka bir kültürü egemenliği altına alarak kendine benzetmesidir.” Kültürel asimilasyon ilk olarak önceki kültürün unutulması daha sonraki aşamada yeni kültürün benimsenmesi işlevini görmektedir (Arslantürk ve Amman, 2000: 247). Asimilasyon teorisi, geleneksel olarak ulus-devlet içerisinde yer alan kültürel ve etnik ilişkileri, özellikle de bir azınlık kültürünün baskın bir kültüre ne  l de benzediğini ele almaktadır (Loubere, 2010: 70). Kültürel asimilasyon sürecinde işgal altındaki ülkenin geçmişle ilgili kültürel bağları ortadan kaldırılmak istenmektedir. Dilin ve eğitimin değiştirilmesi, geleneksel ve kültürel ritüellerin yasaklanması gibi uygulamalar asimilasyon sürecinde en sık başvurulan uygulamalardır. Sanayileşme döneminde Afrika, Asya ve Uzakdoğu’daki birçok ülke kültürel asimilasyona uğramıştır. İngiltere’nin sömürgesi altında bulunan Hindistan’da

bu etkinin günümüze yansımaları görülmektedir. Bollywood filmleri izlendiğinde Hindu dilinde İngilizcenin etkisi ve Hindistan’da kriket’in en yaygın spor dalı olması kültürel asimilasyonun bir sonucudur (Zencirkıran, 2017: 78).

- Kültürel değişme: “Toplumun bütününün ya da bazı kurumlarının çeşitli kültürel özelliklerinin izafi olarak kalıcı birtakım değişikliğe uğramasını ifade eden bir kavramdır” (Arslantürk ve Amman, 2000: 248). Kültür değişimi, her zaman her toplumda görülmüştür. Ancak sadece kültürel değişimin hızı değişmiştir (Güvenç, 2015: 374). Geleneksel toplumlarda kültürel değişimin hızı modern toplumlara göre daha yavaş gerçekleşmektedir. Bir toplum ilkel bir toplum olsa bile sahip olduğu kültürel yapı oluşum süreci içerisinde olduğu için kültür mutlaka zamanla değişmektedir (Güney, 2013: 48). Kültürün maddi unsurlarını oluşturan üretilen teknoloji, araç ve gereç, makine gibi fiziksel unsurlar hızla değişirken manevi unsurlarını oluşturan inanç, gelenek, değerler, ahlak, zihniyet gibi unsurlar daha yavaş değişmektedir (Zencirkıran, 2017: 58). Kültürel değişimin temel nedenleri arasında ise keşif ve icatlar ile teknolojide yaşanan değişim ve gelişmeler yer almaktadır. Örneğin otomobillerin toplumsal hayatta yaygınlaşmasıyla birlikte yaşanan mekan tercihlerinin değişmesi, otoyol yapımının önem kazanması, kentlerde nüfusun artması ve farklı yerleşim yerlerinde bulunan bireyler arasında her türlü etkileşimin artması sonucunda önemli kültürel değişimler ortaya çıkmıştır (Zencirkıran, 2017: 77).

1.2. KÜLTÜRÜN BİLEŞENLERİ

Her toplumun kendine özgü inançları, değerleri, normları, dili ve sembolleri bulunmaktadır. Kültürün bileşenleri olarak ifade edilen bu kavramlar kültürün oluşum sürecinde birbirinden farklı işlevler üstlenerek bireylerin davranışlarına yön vermektedirler.

1.2.1. İnançlar

Din, kültürel alanın bütününe kapsamaktadır. Dini inanç ile birlikte bireylerde oluşan zihniyet, bireylerin yaşam biçimlerine yansımaktadır. Bununla birlikte bireylerin sahip olduğu dini inançlarında ve görüşlerinde kültürün de etkisi bulunmaktadır. Din temas sağladığı toplumun tarihi birikimini, teamüllerini, alışkanlıklarını ve değerlerini tamamen yadsıyamaz. Toplumun sahip olduğu kültürün sürekliliğinin gözetilmesi

gerekmektedir. Dolayısıyla din inançlar ile kültür karşılıklı ilişkiye sahip olup birbirinin tamamlayıcısıdır (Özkan, 2016: 312).

Dini inançlar sembollerle nesilden nesile aktararak varlıklarını sürdürmektedir. (Okumuş, 2016: 269). Dini semboller, yaşam tarzıyla metafizik arasındaki dengeyi sağlamaktadır (Geertz, 1993: 90).

Bu dengede dini semboller toplumda bir “kültürel şifre” göreviyle bireylerin davranışlarını şekillendirmektedir (Arslan, 2004: 196). Kültür de toplumu ve toplumsal hayatı düzenleyen semboller sistemi olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla semboller sistemi de kültürle dinin karşılıklı etkileşim alanını oluşturmaktadır (Okumuş, 2017: 54).

Kültürün bir bileşeni olarak sembollerle varlığını sürdüren dini inançların toplumda farklı işlevleri bulunmaktadır. Dini kaynakların en önemli işlevi dinin temel esaslarını belirlemesidir (Arslan, 2004: 199). Bunun yanı sıra dini inançlar hem bireylerin dünyadaki varoluş sebeplerine anlam kazandırmakta hem de bireylere nasıl davranacağı konusunda yol göstermektedir (Çubukçu, 1988: 132).

Dini inançlar, bireyleri bir araya getirdiği ve bireylerin kolayca örgütlenmesini sağladığı için toplumdaki ilişkileri belirleyici bir işlev göstermesi özelliğiyle kültürün oluşumuna önemli katkıda bulunmaktadır. Dinin bütünleştirici özelliğiyle dini inançları dolayısıyla bir araya gelen bireyleri de sadece bir grup olarak değil bütün toplum olarak, bir millet olarak düşünmek gerekmektedir (Bilgin, 2019: 151). Dini inancın birleştirici işlevi toplumda birliği ve beraberliği sağlayarak kültürün üzerindeki etkisini artırmaktadır (Güven, 2012: 940).

Dini inancın kültür üzerindeki etkisi toplumların yaşam biçimlerine de yansımıştır (Sevim, 2020: 44). Bir Müslümanın dünya hayatının geçici olduğu inancı sebebiyle ahşap ya da topraktan ev yapması, dini mabetlerin ise Allah’ın baki olması inancı sebebiyle taştan yapılması inancın bir toplumun yaşam biçimi dolayısıyla kültür üzerindeki etkisini gösteren önemli örneklerdendir (Solmaz ve Solmaz, 2020: 129).

Müslümanların evlerinin duvarlarına ayetleri asması ve kişilerin boyunlarına takmış oldukları cevşenler, Hristiyanların evlerinde bulunan haç, İsa ve Meryem’in tasvirleri ve heykelcikleri dini inancının kültür üzerindeki etkisini göstermektedir (Bilgin, 2019: 152).

Dini inancın kültür üzerindeki etkisine bir diğer örnek, XI. yüzyılda Türklerin çoğunluğu İslamiyet'i kabul ederek İslamiyet'in etkisi altında kalmasıyla birlikte çeşitli kültürlerde yaşanan değişimlerdir. Türkler Orta Asya'da çeşitli ülkelere yayıldıkları için farklı kültürlerle karşılaşmışlardır. Şamanizm, Budizm, Maniheizm ve Hristiyanlık hakkında azda olsa tanıma fırsatı bulmuşlardır. Şamanist Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra törelerini dine göre değiştirmişlerdir. Şamanizm toplumunun dini lideri olan Kam “vecde gelen, rakeden, şiir söyleyen ve gizli ruhlarla temas kuran” biri iken Şamanist Türkler İslamiyet'i kabul edince Kam'ın yerini “Atalar veya Babalar” almıştır. Bu kişiler ise “Türk törelerinde bulunan müzik eşliğindeki raksı, nefes okumayı, menkibe anlatmayı dinde yaşatan kişilerdir” (Çubukçu, 1988: 133).

1.2.2. Değerler

Değerler, neyin doğru neyin yanlış olduğunu belirten toplumsal ölçütlerdir (Bahar, 2009: 64). Değerler bir toplumun kimliğini belirleyerek o toplumun kültürel yapısının oluşumuna önemli katkıda bulunmaktadır (Sevim, 2020: 45).

Kültür, insan eylemlerine ve isteklerine yön veren ve insanın inandığı, istediği veya yaptığı her şeyin değerlendirilmesine temel oluşturan bir değerler bütünüdür (Dyczewski, 2016: 146). Kültürün bir bileşeni olarak değerler toplumda farklı işlevlere sahiptir. Değerler bir toplumun kültüründe yer alan bireylerin davranışlarının yönlendirilmesinde diğer bireylerin ise davranışlarının değerlendirilmesinde toplumsal ölçüt olarak işlev görmektedir (Özkalp, 2018: 72). Dolayısıyla değerler kişisel ve toplumsal ilişkilerin anlam kazanması ve değerlendirilmesinde bir araçtır (Sevim, 2020: 45).

Toplumsal ölçütler olarak ifade edilen değerler hakkındaki objektif yargılar toplumda birer denetim aracı işlevi görerek toplumsal bütünlüğü sağlamaktadır (Bahar, 2009: 64). Ancak değerlerin toplumu bütünleştirici bir işlevi bulunsa da “kuşakların farklı değerleri benimsemesi” nedeniyle toplumda değer çatışmalarına neden olabilmektedir (Özensel, 2003: 233).

Değerler toplumların tarihi geçmişleriyle ilişkili olması sebebiyle geleneksel toplumlardaki değerler değişime kapalı iken modern toplumlardaki değerler geçicidir. Modernleşme olgusu toplumsal değerlerin hızlı bir şekilde değişimine neden olmaktadır (Özcan, 2022: 30). Örneğin, modern toplumlarda dini bayramlar geleneksel

uygulamaların yer aldığı zaman diliminden bireylerin daha çok dinlenme ve tatil ihtiyacını karşıladığı zaman dilimine dönüşmeye başlamıştır. Bu anlayışın toplumda anlam kazanmasıyla birlikte gelenekselliği ön planda tutanlarla yenilikçi görüşü savunanlar arasında değer çatışması oluşabilmektedir. Toplumda değerlerin değişmezliğini kabul eden geleneksel eğilimler kültürü de değişmez olarak kabul etmektedirler. Ancak kültür değerlerin değişmesine bağlı olarak toplumda yeni yapıların inşa edildiği bir aşamadır. Dolayısıyla toplumdaki değer çatışmaları kültürdeki değişimleri de ortaya çıkarmaktadır (Ergur, 2018: 11-12).

1.2.3. Normlar

Norm, toplumda bireyleri belirli davranış kalıplarıyla yönlendiren kurallar ve düzenlemelerdir. Bireyler sosyalleşme sürecinde normları benimseyerek davranışa dönüştürürler (Bahar, 2009: 64). Normların davranışa dönüşmesiyle bireyler toplumsal düzene uyum sağlamaktadırlar.

Toplumsal düzen ise kurallarla sağlanmaktadır. Toplumda bir kuralın norm olarak kabul edilebilmesi için kuralın toplum açısından baskı oluşturmaması ve o kuralın ihlali halinde ise olumsuz sonuçlarla karşılaşılması söz konusu olmalıdır. (Ergur, 2018: 12). Toplumsal normlar; kültürün, dilin, sosyal etkileşimin diğer bir ifadeyle bireylerin yaşamı için gerekli olan unsurların temelidir (McDonald & Crandall, 2015: 147).

Kültürün bir bileşeni olarak normlar inanç ve değerlerden daha baskın olarak toplumsal eylemlerin çerçevesini çizmektedir. Çünkü bireyler normlara uygun davranmadığında çeşitli yaptırımlarla karşı karşıya kalmaktadırlar (Sevim, 2020: 46).

Toplumsal normlar yazılı ve sözlü normlardan oluşmaktadır. Anayasa, kanun, yönetmelik, tebliğ gibi normlar resmi olup yazılı norm kapsamında değerlendirilirken; örf, adet, gelenek, görenek, dini ve ahlaki kurallar resmi olmayan sözlü norm kapsamında değerlendirilmektedir (Özcan, 2022: 29).

Tablo 3. Norm Türlerinin Karşılaştırılması

Kriterler	Din Kuralları	Ahlak Kuralları	Gelenek Kuralları	Hukuk Kuralları
Tarafları	Allah ile kul arasındadır.	Toplum ve kişi arasındadır.	Toplum ve kişi arasındadır.	Devlet ile kişi veya kişi ile kişi arasındadır.
Biçimi	İlgili kutsal kitapta yazılı ve sözlü yer alır.	Uygulama şeklinde görülür.	Uygulama şeklinde görülür.	Yazılıdır.

Tablo 3. (Devam) Norm Türlerinin Karşılaştırılması

Kaynağı	Allah ya da kutsal güçten doğar.	Belli değildir.	Belli değildir.	Devlettir.
Kapsamı	Günah ve sevap işler şeklinde belirlenir.	İyi ve kötü şeklinde belirlenir.	Töre ve adetlerden oluşur.	Emir ve yasaklar belirtilir.
Amacı	İnançlı insan yetiştirmektir.	İyi ve güzel nitelenen davranışları yaymaktır.	Örf ve âdete uygun davranışları geliştirmektir.	Hukuka uygun davranmayı sağlamaktır.
Yaptırımı	Ölüm sonrası hayatta cehennem azabı, kırbaç cezası.	Ahlaksız olarak nitelendirilir.	Görgüsüz olarak nitelendirilir.	Ceza, iptal, cebri icra, yokluk, tazminat.

Kaynak: Bayraklı, 2017: 12.

Tablo 3'te norm türlerini dört farklı başlık altında inceleyerek tarafları, biçimi, kaynağı, kapsamı, amacı ve yaptırımı açısından karşılaştırılması yer almaktadır. Sözlü normlar olarak ifade din kurallarının tarafları Tanrı ile kul, ahlak ve gelenek kurallarının tarafları toplum ile kişi iken, yazılı norm olan hukuk kurallarının tarafları ise kişiler ve devlettir. Din kuralları ilgili kutsal kitaplarda, ahlak ve gelenekler uygulama veya sözlü olarak toplumda yer alırken hukuk kuralları ise yazılı olarak yayınlanmaktadır. Din kurallarının kaynağı Tanrı ya da kutsal güçten doğmuştur. Ahlak kuralları ve gelenek kurallarının kaynağı açıkça bilinmemektedir. Hukuk kurallarının kaynağını ise devletin ilgili kurumları oluşturmaktadır. Din kuralları sevap ve günah kazanılacak davranışları, ahlak kuralları iyi ve kötü olan davranışları, gelenekler edep ve görgülü davranmayı hukuk kuralları ise yapılması ve yapılmaması gereken davranışları kapsamaktadır. Hukuk kuralları emir mahiyetinde iken diğer kurallar tavsiye mahiyetinde olduğu için hukuk kurallarına aykırı din, ahlak ve gelenek kuralları düzenlenemez. Din kuralları bireyin inançlı bir insan olmasını, ahlak kuralları iyi ve güzel nitelendirilen davranışlarda bulunmayı, gelenek kuralları örf ve âdete uygun davranışları geliştirmeyi, hukuk kuralları ise hukuk kurallarına uygun davranmayı amaç edinmektedir. Din kurallarının yaptırımı ahiret hayatında cehennem azabı olup din kurallarıyla yönetilen toplumlarda dünya hayatında kırbaç cezası gibi yaptırımlar da yer almaktadır. Ahlak kurallarının yaptırımı toplumun kişileri ayıplanması, gelenek kurallarının yaptırımı kişilerin görgüsüz bulunmasıdır. Hukuk kurallarının yaptırımları arasında ise ceza, işlemlerin iptali, cebri icra, yok hükmünde sayma ve tazminat yer almaktadır (Bayraklı, 2017: 8-11).

1.2.4. Dil

“Dil, bir toplumdaki simgesel/sembolik her şeyin ortak bir anlam kazandığı, bu anlamın yazılı ve sözlü olarak paylaşıldığı bir sistemdir.” Dil, rakamlar, işaretler, vücut hareketleri ve sözlü ifadeler gibi sembollerin tümünü kapsamaktadır. Bir toplumda ortak anlam kazanan semboller dil aracılığıyla varlığını devam ettirmektedir (Zencirkıran, 2017: 67).

Dil bir toplumun tarihsel ve kültürel geçmişini, hayata bakış açısını, yaşama ve düşünme biçimini de kapsadığı için sembolik bir sistemdir (Jiang, 2000: 328). Semboller sistemi olarak ifade edebileceğimiz dil, sembollerin anlam kazanmasıyla anlamlı bir hale gelmektedir (Sevim, 2020: 47).

İnsanın anadilini öğrenmesi bir kültür edimidir. Dil yönünden birey ne kadar kendini geliştirirse kültür de o kadar zenginleşerek derinlere yayılmaktadır. Dolayısıyla kültürün bütünlüğünü sağlayan en önemli bileşen dildir. Çünkü dil genellikle kültürün sınırlarını belirleyen bir araçtır. Dilin güçlü ve geniş alana yayılabilme etkisinden dolayı kültürel birliği sağlamada katkısı daha fazladır (Uygur, 1996: 21).

Dilin kültür üzerinde birleştirici etkisinin yanı sıra ayrıştırıcı etkisi de bulunmaktadır. Bireylerin birbiriyle etkileşimi nedeniyle dil; bir toplumu, grubu, yöreyi ve kültürü diğer toplum, grup, yöre ve kültürden ayırt edici özelliğiyle de karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla her toplumun, yörenin ya da kültürün kendine özgü bir dili bulunabilmektedir (Sevim, 2020: 46).

Dil ve kültür arasında her zaman bir etkileşim bulunmaktadır. Bu etkileşimin bir unsuru olarak “Dil, toplumu bir arada tutan harç; kültürü taşıyan ortak bir hazine, toplumu yansıtan bir ayna; bireyler, gruplar ve kümeler arasındaki ilişkileri düzenleyen hakem, hâkim veya hekimdir ” (Güvenç, 2002: 47-48).

Dil, kültürü yansıtarak hem kültürden etkilenmektedir hem de kültüre göre şekillenmektedir (Jiang, 2000: 328). Kültür dil aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Böylece gelecek kuşaklar öğrenecekleri dil aracılığıyla sahip oldukları kültürün kendine özgü özelliklerini de öğrenmiş olacaklardır. Etkileşimin diğer unsuru olarak kültür de dilin mevcudiyetini koruyabilmesi ve değişimlerden en az etkilenebilmesi için en önemli araçtır (Göçer, 2012: 51-54).

Dil ve kültür arasındaki bu etkileşim dil ve kültürün ayrılmaz bir bütün olduğu ve kültürü oluşturan diğer bileşenlere göre dilin en önemli unsur olduğu sonucuna ulaştırmaktadır. Ortak bir dile sahip bireyler ortak bir kültürde yer almaktadırlar. Dil kültürün özelliklerini yansıtarak dilin devamlılığını sağlamaktadır. Kültür de dilin kendine has özelliklerini kaybetmemesine, diğer dillerin etkisinin azaltılmasına ve değişimlere karşı direnç göstermesinde işlevselliğini sürdürmektedir.

1.2.5. Semboller

Kültürün bir bileşeni olarak sembol, insan eylemlerinin kültürle birlikte anlam kazanabilmesinin en önemli araçlarından biridir. Semboller bireylerin bağlı olduğu kültürün anlaşılabilirliğini sağlamaktadır.

Dolayısıyla insan eylemleri sembollerle birlikte gerçek anlamını kazanmaktadır. Sembollerin gerçek anlamını kazanabilmesi için de kültürel bir yapıya ihtiyaç bulunmaktadır (Alver, 2010: 206-207).

Kendi başına herhangi bir anlam ifade etmeyen ancak bir kültürle birlikte anlam kazanan her şeye sembol denir. Örneğin kendi başına herhangi bir anlam ifade etmeyen bir el işareti, bir toplumda başparmağın havaya kaldırılmasıyla başarı anlamını kazanabilmektedir. Anlam kazanma her toplumda farklılık gösterebileceği gibi evrensel düzeyde olup ortak bir anlamı da ifade edebilir. Trafik işaretleri toplumlarda evrensel düzeyde ortak anlam kazanmış olup insanların trafikte birbiriyle olan ilişkilerine yön vermektedir. Ancak bu etkileşim kültüre göre farklılık gösterebilmektedir (Zencirkıran, 2017: 66).

Sembollerin sağlamış olduğu bu etkileşim sembollerin ne anlama geldiğini bilen aynı kültürün bireyleri arasında anlam kazanmaktadır (Bahar, 2009: 55). Çünkü aynı kültürde yer alan bireylerin ortak değer ve anlamlara sahip olması sembollerle toplumsal bir bağ kurmayı da gerekli kılmaktadır (Temel Eğinli ve Nazlı, 2018: 64). Ancak ortak bir anlamı ifade eden sembollerde toplumda zamanla anlam farklılaşmaları olabileceği gibi aynı zaman dilimi içerisinde farklı anlam da kazanabilmektedir (Ergur, 2018: 14).

1.3. KÜLTÜRÜN SOSYAL VE EKONOMİK ETKİLERİ

Kültürün sosyal etkileri kapsamında kültür ve eğitim, kültür ve sağlık, kültür ve hukuk ilişkisi açıklanmıştır. Kültürün eğitim, sağlık ve hukuk alanındaki kamu hizmetlerinin sunumunu nasıl etkilediği ve eğitim, sağlık ve hukuk alanının kültürü nasıl etkilediği ve mali kültürle ilişkisi değerlendirilmiştir.

Kültürün ekonomik etkileri kapsamında kültür ve kalkınma, kültür ve tüketim ilişkisi açıklanmıştır. Kültürün kalkınmayı ve tüketimi nasıl etkilediği ve kalkınmanın ve tüketime kültürü nasıl etkilediği ve mali kültürle ilişkisi değerlendirilmiştir.

1.3.1. Kültürün Sosyal Etkileri

Kültür toplumu yansıtan en önemli unsurdur. Kültür ve toplum birbirinden bağımsız olarak değerlendirilemeyen kavramlar olduğu için toplumun her alanında kültürün etkisinden söz etmek mümkündür. Kültürün oluşum sürecindeki kültürel bileşenler de her toplumun benimsemiş olduğu kültüre göre farklı etkiler gösterebilmektedir.

Her topluma özgü ortak davranış kalıpları ve nitelikler sunarak toplumsal düzenin ve dayanışmanın sağlanmasında önemli bir fonksiyon üstlenen kültür, kamusal hizmetlerin sunumunda da önemli bir fonksiyon üstlenmektedir.

1.3.1.1. Kültür ve Eğitim İlişkisi

Kültür, gelecek nesillere aktararak sürdürülmektedir. Kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılması toplumların değer ve normlarının öğretilmesiyle gerçekleşmektedir. Dolayısıyla eğitim, toplumun kültürel mirasının birikiminde ve gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir işlev üstlenmektedir (Tezcan, 1985: 66).

Kültür, üstlenmiş olduğu işlev bakımından eğitimin içeriğini önemli düzeyde oluşturmaktadır. Birey doğumundan itibaren kültürün bileşenlerinin bazılarını doğal bir şekilde öğrenmektedir. Bu öğrenme doğal olarak gerçekleştiği için bireyin bu süreçte iyi veya kötü olan her şeyi öğrenebilmesi mümkün değildir. Bu nedenle “kasıtlı kültürleme” şeklinde ifade edilen eğitime ihtiyaç duyulmaktadır (Ocak, 2004: 14).

Toplumu ilgilendiren hususların bütünü toplumun kültürüyle ilişkilidir (Şahin, 2019: 463). Toplumun bir unsuru olarak eğitim de toplumsal yapının bütünüyle ilişkilidir (Erol, 2011: 109). Toplumsal yapıda bütünlüğün sağlanması ise değerlerin,

normların, geleneklerin öğretilmesi ve öğrenilmesiyle birlikte süreklilik kazanma süreciyle oluşmaktadır. Eğitim de bu sürecin “istendik ve formal” bir yapıda oluşmasında önemli rol oynamaktadır (Şahin, 2019: 463).

Kültür ve eğitim ilişkisinde eğitim, toplumun sahip olduğu kültürel özelliklere göre şekillenerek o toplumun gelişmesinin ve değişmesinin temel bir aracıdır (Özkan, 2006: 36). Her toplumun sahip olduğu kültür ise birbirinden farklılaşmaktadır. Eğitim, toplumun sahip olduğu kültüre göre şekillendiği için toplumda farklı kültürlerin yer alması eğitimin kültürel farklılıklara göre şekillenmesini de sağlamıştır. Dolayısıyla bu durum yarı kamusal mal ve hizmet olarak eğitimin kültürel farklılıkları göz önünde bulundurarak sunulmasına imkan sağlayarak eğitime yönelik uygulanan politikaların şekillenmesini sağlamıştır. Yarı kamusal mal ve hizmet olarak eğitimin kültürel farklılıklara göre sunulmasında “çokkültürlü eğitim”, “kültürlerarası eğitim” ve “kültürel değerlere duyarlı eğitim/öğretim” olarak çeşitli uygulamalar bulunmaktadır.

Çokkültürlü eğitim, kültürel açıdan farklı toplumlarda kültürel çoğulculuğu benimseyen, demokratik değerlere dayalı öğretme ve öğrenmeye yönelik bir yaklaşımdır. Çok kültürlü eğitimin küresel perspektifi, kültürel çoğulculuğun ideal ve yararlı olduğunu ve mevcut kültürel gruplar arasında eşitlik ve saygıyı teşvik ettiğini ifade etmektedir (Ameny Dixon, 2004: 1). Çokkültürlü eğitimin temel amacı, farklı ırk, etnik ve sosyal sınıf gruplarından öğrencilerin eğitim eşitliğini deneyimlemelerini sağlayacak şekilde eğitim kurumlarının yeniden düzenlenmesidir (Banks, 1993: 3). Diğer bir ifadeyle çokkültürlü eğitim, kültürel çeşitliliğin tanınmasını ve saygı gösterilmesini amaçlamaktadır (Portera, 2008: 485). Çünkü karşılıklı olarak gösterilen saygı; kültür, dil, etnik köken, ırk ve din bakımından çeşitlilik gösteren bir toplumda birlikte yaşama fırsatını vermektedir (Abdullah vd. 2013: 1192).

Kültürlerarası eğitim, kültürler ve medeniyetler arasındaki etkileşimi teşvik eden ve demokratik çok kültürlü toplumların gelişimini destekleyen bir eğitim türüdür. Toplumların hareketliliği ve kültürel melezleşmesi, göç, sosyal ve kültürel değişim, gruplar arası ve kültürlerarası ilişkiler gibi konular kültürlerarası eğitimi ön plana çıkarmıştır (Bleszynska, 2008: 542-543). Kültürlerarası eğitimin temel amacı sosyal adaleti ve çeşitliliği desteklemektir (Mikander vd. 2018: 52).

Etnik açıdan farklı öğrencilerin bir arada bulunduğu eğitim sisteminde öğrencilere sunulacak en kaliteli eğitim, hem gelişimsel olarak uygun hem de kültüre duyarlıdır (Gay, 2002: 614). Kültüre duyarlı öğretim, etnik olarak farklı öğrencilerin kültürel bilgilerini, önceki deneyimlerini, referanslarını ve performans stillerini kullanarak onlar için öğrenmeyi daha uygun ve etkili hale getirmektir. Kültüre duyarlı öğretim, öğrenmede etnik kimliğin ve kültürel farklılığın önemini kabul eden bilgi, inanç ve değerlerin davranışsal ifadesidir (Gay, 2018: 36-37).

Kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir işlev üstlenen eğitim ve bu işlevle eğitimin içeriğini oluşturan kültür birbirini etkileyen iki önemli unsur oluşturmaktadır. Eğitim, kültürün gelecek nesillere aktararak kültürün devamlılığını sağlarken kültür de eğitimin içeriğinin kültüre göre düzenlenebilmesini sağlamaktadır. Kültür eğitim ilişkisinde ise kültüre göre şekillenen eğitim hizmetinin çokkültürlü eğitim, kültürlerarası eğitim ve kültüre duyarlı eğitim/öğretim olarak sunulması; eğitimde kültürel çeşitliliğin sağlanması ve buna saygı gösterilmesini toplumda sosyal adaletin ve toplumsal dayanışmanın artmasını, demokratik yönetime sahip bireylerin yetiştirilmesini sağlayarak bireylerin eğitim sürecindeki başarı düzeyini olumlu olarak etkilemektedir. Kültür eğitim ilişkisinde devletin yarı kamusal mal ve hizmet olarak eğitime yönelik uygulamış olduğu politikalarla toplumun mali olaylara yönelik algısını da şekillendirmektedir.

Devletin yürütmüş olduğu eğitim politikaları ve devlet bütçesinden eğitime ayrılan paylar, toplumun eğitimle ilgili algısı eşliğinde şekillenmektedir. Dolayısıyla toplumu tatmin eden, toplumsal kabul gören eğitim politikaları mali olayların algılanma şeklini de olumlu yönde etkilemektedir.

Ülkemizde temel eğitim hizmetlerinin tamamen ücretsiz sunulması, öğrencilere ders kitaplarının ücretsiz verilmesi, lise öğrencilerine tablet bilgisayarların dağıtılması, zorunlu eğitim süresinin uzatılması, yükseköğretim kurumlarının yaygınlaştırılması vb. eğitim politikalarıyla devlet bütçesinden eğitime ayrılan paylar artırılmıştır. Eğitim için devlet bütçesinden yapılan harcamalar da toplumun vergi, kamu harcaması, devlet borçları ve devlet bütçesiyle ilgili görüşlerini önemli düzeyde etkilemektedir. Diğer bir ifadeyle devletin eğitim politikalarının toplum tarafından benimsenmesi ve toplumun eğitim hizmetlerinden duyduğu memnuniyet düzeyinin artması, toplumun mali olaylara yönelik algısını olumlu yönde etkilemektedir. Örneğin, devletin eğitim politikaları

kapsamında öğrencilere ders kitaplarının ücretsiz verilebilmesi için devlet bütçesinden yapılan kamu harcamalarının artırılması toplumun sosyal refahını artıran bir mali olay olduğu için kamu harcamalarına yönelik toplumsal algıyı da olumlu yönde etkilemektedir.

1.3.1.2. Kültür ve Sağlık İlişkisi

Sağlık sadece fiziksel, ruhsal ve sosyal alanlara değil bunların her birinin alt bölümlerine de ayrılarak incelenebileceği için çok boyutlu bir kavramdır (MacLachlan, 2006: 21). Sağlık, toplumu ve toplumu oluşturan bireylerin sağlıkla ilgili gereksinimlerini karşılayabilmek amacıyla “yol ve biçimleri, rolleri, etkileşimleri, inançları, değerleri ve normları” kapsamaktadır. Toplumda sürekliliğin sağlanması sağlıklı bireylerin varlığıyla mümkündür. Bu da toplumdaki bireylerin ruhen, bedenlen ve sosyolojik bakımdan iyi olmalarıyla sağlanmaktadır (Özen, 1994: 133).

Toplumun yaşama biçimini ifade eden kültür, bireylerin sağlıkla ilgili algılarını etkilemektedir (Bolsoy ve Sevil, 2006: 78). Sağlık ve hastalık algısı da toplumların sahip olduğu kültürlere göre farklılaşabilmektedir. Bir toplumun sahip olduğu kültür, o toplumun hastalıkla ilgili değer yargılarına, hastalığa ilişkin görüşlerine ve hastalığın tedavi yöntemine yansımaktadır (Kaplan, 2010: 227).

Tablo 4. Kültürlere Göre Ruh Hastalığına İlişkin Geleneksel İnançlar, Davranışlar ve Tedavi Yöntemleri

Kültür	İnançlar	Başa Çıkma Davranışları ve Tedavi Yöntemleri
Çin	Duyguların uyumsuzluğundan veya kötü ruhlardan kaynaklanan akıl hastalığıdır.	Çoğunlukla önce geleneksel bitkiler ve akupunktur denenir; şifacılar kötü ruhlardan kurtulmak için aynı anda kullanılabilir.
Japon	Kötü ruhların neden olduğu akıl hastalıkları; çoğu zaman gerçek bir hastalık olmadığı düşünülür.	Profesyonel yardım arama geciktirilir veya kaçınılır; birçoğu geleneksel tedavi yöntemlerini kullanır.
Kore	Geçmişteki kötü davranışlar nedeniyle bireyin veya atalarının ruhunun içindeki uyumun bozulmasından kaynaklanan akıl hastalığı; kötü şans veya talihsizlik sonucu geçmişte yanlış yapılan bir şeyin intikamıdır, utanç verici sayılır.	Çaresizlik ve depresyonla sonuçlanan sorunlar inkar edilebilir, sorulmadıkça sorunun ortaya çıkması muhtemel değildir. Şamanizm kullanılabilir.

Tablo 4. (Devam) Kùltùrlere Gùre Ruh Hastalığına İlişkin Geleneksel İnançlar, Davranışlar ve Tedavi Yùntemleri

Vietnam	Depresyon üzüntüdür.	Damgalanma nedeniyle hemen kabul edilmiyor. Batılı tıbbi bakıma başvurmadañ önce genellikle evde tedavileri, manevi danışmaları veya Çin şıfalı bitkileri denenir. Bazı şeytan kovuculardan yararlanılır. Yalnızca sorunlar akut veya belirgin hale geldiğinde yardım istenir. Aile üyeleri hastayı neşelendirmeye veya dikkatini dağıtmaya çalışır.
---------	----------------------	--

Kaynak: Kramer, 2002: 228.

Tablo 4’te Çin, Japon, Kore ve Vietnam kùltürünün ruh hastalığına ilişkin geleneksel inançları şekillendirdiğı ve bu durumun bireylerin hastalıkla ilgili davranışlarını ve tedavi yöntemlerini etkilediğı gör÷lmektedir. Bireylerin hastalıkla başa çıkma davranışları ve tedavi yöntemleri toplumun sahip olduğı kùltüre göre farklılaşmaktadır.

Toplumların yaşam biçimini ifade eden kùltür, bireylerin sağlıkla ilgili algılarını, davranış ve tutumlarını etkilerken; bireylerin sağlıkla ilgili algıları da toplumun mali olaylara bakış açısını etkilemektedir. Bu etki çerçevesinde öncelikle kùltürün sağlık üzerindeki etkisinin bireylerin sağlıkla ilgili algılarını, davranış ve tutumlarını nasıl şekillendirdiğı incelenmiştir.

Kùltürün sağlık üzerindeki etkisine yönelik literatürde çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Waterworth vd. (2016), yerli Avustralyalılar ile yerli olmayan Avustralyalılar arasındaki sağlıkla ilgili davranışlarını etkileyen faktörleri araştırmışlardır. Araştırma bulgularına göre yerli Avustralyalılar ile yerli olmayan Avustralyalılar arasında sağlıkla ilgili davranışları etkileyen önemli bir faktörün kùltür olduğunu tespit etmişlerdir. Kùltürel kimlik yerli halk için çok önemli olup kişisel kimlik ve sağlıkta önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle psikolojik sağlık ile kùltür arasında bir ilişki olduğunu ve kùltürel uygulamaların fiziksel sağlık üzerinde de koruyucu etki oluşturduğı sonucuna ulaşmışlardır.

Kùltürün bir bileşeni olarak dil, sağlık hizmetinin kalitesini, sağlık hizmetlerinden duyulan memnuniyet düzeyini ve sağlık hizmetlerine erişimi etkilemektedir. Nápoles-Springer vd. (2005), etnik ve dilsel bakımdan farklı hastaların bakış açısından kùltürel yeterliliğin temel alanlarını belirlemek için 61 Afrikalı-

Amerikalı, 45 Latin ve 55 Latin kökenli olmayan katılımcılarla üç farklı etnik grupta araştırmalarını gerçekleştirmişlerdir. Araştırmada elde edilen bulgular arasında İspanyolca konuşan katılımcılar İspanyolca konuşan sağlık personelinde memnuniyet duyarken İspanyolca konuşmayan sağlık personelinde korktukları için sağlık hizmetinden yararlanmayı ertelediklerini ve sağlık hizmetlerine erişimdeki en önemli engel olduğunu ifade etmişlerdir.

Çeşitli kültürlerde benimsenen beslenme kalıpları bireylerin sağlığını etkilemektedir. Bhanbhro vd. (2020), Endonezya'daki Batı Sumatra'nın Minangkabau'da nitel araştırma yöntemiyle 19 katılımcıyla gerçekleştirdikleri araştırmalarında Minang kültüründe anne beslenmesini ve sağlığını etkileyen faktörleri tespit etmişlerdir. Katılımcılar, hamileyken ne tür yiyeceklerden kaçınılması gerektiğine dair geniş bir inanç yelpazesine sahiptirler. Büyük ölçüde temel inanış, doğası gereği sıcak olan tüm gıda maddelerinin tüketilmemesi gerektiğidir. Çünkü bunların hamilelik sırasında düşük, erken doğum, kanama ve hastalık gibi birçok zorluğa neden olabileceği düşünülmektedir.

Toplumların sahip olduğu kültürel değerlere göre şekillenen aile yapısı ve aile ilişkilerinden duyulan memnuniyet düzeyi bireylerin sağlığını etkilemektedir. Wüsten & Lincoln (2017), kültürel değerler ve aile yapıları bakımından farklılık gösteren beş ülkede aile işlevselliği ve psikoza yatkınlık arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Geniş aile yapısına ve daha sıkı aile bağlarına sahip olan ve kültürel değerlere daha fazla önem veren Şili, Kolombiya, Endonezya ile çekirdek aile yapısına sahip, aile bağlarına ve kültürel değerlere daha az önem veren Almanya, ABD ülkeleri aile işlevselliği ve psikoza yatkınlık bakımından karşılaştırılmıştır. Araştırma 1317 kişinin katılımıyla çevrimiçi anket yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmada elde edilen sonuçlara göre daha sıkı aile bağlarına sahip olan ve kültürel değerlere daha fazla önemseyen ülkelerde katılımcılar aile ilişkilerinden daha memnundurlar ancak aile üyelerinden daha fazla eleştire maruz kalmışlardır. Aile üyelerinden eleştiriye maruz kalma ile psikoza yatkınlık arasındaki ilişki geniş aile yapısına, daha sıkı aile bağlarına ve kültürel değerlere sahip olan ülkelere daha güçlüdür.

Kültürün bir bileşeni olarak dini inanç, bireylerin sağlığı ve sağlıkla ilgili davranışlar üzerinde etkili olabilmektedir. Allegranzi (2009), kültürün bir bileşeni olarak dini inancın, sağlık çalışanlarının el hijyeni davranışlarını güçlü bir şekilde

etkileyebileceğini ifade etmiştir. Çünkü bazı dinlerde farklı gerekçelerle alkol kullanımı yasaklanmıştır. Budizm canlı organizmaları öldürdüğü için, İslam manevi farkındalık veya bilinç durumundan kopukluğa neden olabileceği için, Hinduizm zihinsel bozulmaya neden olduğu için, Sihizm inanca saygısız davranışların kabul edilemeyeceği için alkol kullanımı yasaklanmıştır. İslam dini alkol kullanımına karşı en zorlu mücadeleyi vermektedir. Çünkü İslam dininde alkol açıkça haram olarak tanımlanmaktadır ve bazı Müslüman sağlık çalışanları alkol bazlı el antiseptiği kullanılması konusunda kararsız hissedebilirler. Aslında Kur'an, tıbbi bir madde olarak kullanılan alkol de dahil olmak üzere, hastalıkları azaltmak veya sağlığın iyileştirilmesine katkıda bulunmak için insanın üretebileceği veya geliştirebileceği her türlü maddenin kullanımına izin vermektedir (Allegranzi, 2009: 31-32).

Kültürün süreçlerinden biri olan kültürleşme, bireylerin sağlıkla ilgili davranışlarını etkileyen bir unsurdur. Kültürleşme sürecinde bireylerin kendi kültürlerine ait davranış normlarından vazgeçip başka bir kültürün davranış normlarını benimsedikleri düşünülmektedir. Kültürleşme süreci, belirli bir davranışın sıklığı üzerinde bu davranışın kültürleşen kişinin kendi kültüründeki ve diğer kültürdeki sıklığına bağlı olarak olumlu ya da olumsuz bir etkiye sahip olabilmektedir. Örneğin eğer sigara içmek, belirli bir kültüre ait erkekler arasında benimsenecek kültürdeki erkeklere göre daha sık görülüyorsa, o zaman kültürleşme sürecinin o kültürden gelen erkekler üzerinde olumlu bir sağlık etkisi (sigara içmenin azalması) olacaktır. Diğer taraftan, eğer sigara içmek belirli bir kültüre ait erkekler arasında benimsenecek kültürdeki erkeklere göre daha az yaygınsa, o zaman kültürleşme sürecinin o kültürden gelen erkekler üzerinde olumsuz sağlık etkisi (daha fazla sigara içme) olacaktır (Morales vd.,2002:479).

Kültür sağlık ilişkisi kapsamında literatürde yer alan araştırmalarda kültürün; dini inanç, dil, aile yapısı, beslenme kalıpları ve kültürleşme sürecindeki etkileşimi bireylerin sağlıkla ilgili algılarını, davranış ve tutumlarını etkilediği ifade edilmiştir. Bir kamu hizmeti olarak sağlık hizmetlerinin sunumunda toplumların kültürel özelliklerinin göz önünde bulundurulması, toplumun sağlık hizmetlerine katılımını ve sağlık hizmetlerinden faydalanmasını artıracak olup devletin sağlık politikalarını benimseme sürecini kolaylaştırmaktadır.

Bu kapsamda devletin sağlık politikaları dolayısıyla devlet bütçesinden yarı kamusal mal ve hizmet olarak sağlık hizmetlerine ayrılan paylar, toplumun sağlıkla ilgili algısıyla şekillenmektedir. Toplumun tatmin eden ve toplum tarafından benimsenen sağlık politikaları da mali olayların algılanma şeklini olumlu yönde etkilemektedir.

Ülkemizde, genel sağlık sigortası kapsamında hastanelerin birleştirilmesiyle toplumun tamamının sağlık hizmetlerinden yararlanabilmesi, sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaştıran aile hekimliği uygulamasının tamamen ücretsiz sunulması, pandemi döneminde ücretsiz aşı uygulaması ve maske dağıtımı, yeşil karta sahip olan bireylerin ilaç ücretlerinin devlet tarafından karşılanması vb. sağlık politikalarıyla devlet bütçesinden sağlık hizmetlerine ayrılan paylar arttırılmıştır. Sağlık hizmetleri için devlet bütçesinden yapılan harcamalar ise bireylerin vergi, kamu harcaması, devlet borçları ve devlet bütçesiyle ilgili görüşlerini etkilemektedir. Sağlık hizmetlerinden yararlanan bireylerin söz konusu hizmetlerden duyduğu memnuniyet düzeyinin artması ve devletin sağlık politikalarının toplum tarafından benimsenmesi, toplumun mali olaylara yönelik algısını olumlu yönde etkilemektedir.

Toplum sağlığına yönelik bir eylem aynı zamanda kültürel değerlerin sağlık hizmetlerine uyumunu da sağlamaktadır (MacLachlan, 2006: 21). Çünkü kültür sağlıklı bireylerin varlığıyla sürekliliğini sağlamaktadır. Toplumdaki sağlıklı bireylerin varlığı ise değişen yaşam koşullarına göre sağlık hizmetlerinde değişimin ve gelişimin yaşanmasına bağlıdır. Kültür de bu değişimin ve gelişimin yaşanmasına bağlı olarak bireylerin biyolojik ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılayabilmek için uyum sağlamak zorundadır. Toplumun daha iyi sağlık hizmetine kavuşabilmesi için gerçekleştirilen geleneksel sağlık hizmetlerinden modern sağlık hizmetlerine geçiş, bireylerin sağlıklı bir şekilde varlığını sürdürebilmesine imkan sağlamaktadır. Dolayısıyla toplumda değer çatışmalarının yaşanmaması için kültürel değerler de değişen sağlık hizmetlerine uyum sağlamalıdır.

1.3.1.3. Kültür ve Hukuk İlişkisi

Kültür, kanun benzeri kurallar ve davranışları yönlendiren talimatları içerir. Kültür bu yönüyle hukuka benzemektedir. Diğer bir ifadeyle kültür, insanların hukuk kurallarına saygı duymasını ve bu kurallara uymasını sağlayan hukuka benzer kurallar bütünüdür (Cohen, 2009: 513).

Kültür olarak hukuk, farklı bakış açılarıyla ele alınabilir. İlki hukukun dile getirilmeyen gücünü kültür alanında dile getirerek hukuk ve kültür arasındaki ilişkinin ele alınmasıdır. İkincisi, kültürün yasal kurumlar ve karar alma süreçleri üzerindeki kalıcı gücünü vurgulayarak hukuk ve kültür arasındaki ilişkinin tespit edilmesidir. Son olarak, ikisi arasındaki ilişkinin önerdiği ayrımlar reddedilerek hukuk ile kültürün bir ve aynı oldukları yönlerinin sentezlenerek açıklanmasıdır. Kültür ve hukuk ilişkisiyle ilgili bakış açılarının hiçbirisi yanlış olmayıp aralarındaki ayrımlar belirgin olsa da kültür olarak hukuku anlamamıza yardımcı olmaktadır (Mezey, 2001: 48).

Hukuk “kültürel bir olgudur”. Hukukun kültürel yönünü, kuşaktan kuşağa aktararak toplumda geçerliliğini koruyan yazılı olmayan normlar oluşturmaktadır. Yazılı ve yazısız bütün sosyal düzen kurallarına uyulmadığı takdirde bireyler çeşitli yaptırımla karşılaşmaktadır. Yazılı hukuk kurallarının yaptırımı kanun koyucu tarafından önceden belirlenmiştir. Örf ve adet, ahlak kuralları, görgü kuralları gibi yazılı olmayan toplum kurallarının yaptırımı ise önceden belirli değildir. Toplumun yapısına ve toplumun sahip olduğu kültüre göre şekillenen yazısız kurallar hukuk antropolojisinin kapsamında yer almaktadır. Hukuk antropolojisinin kapsamında gerçekleşen olaylar kanuni açıdan herhangi bir yaptırıma tabi tutulmazken toplumsal açıdan yaptırıma tabi tutulmaktadır. Örneğin, bireylerin dini ibadetlerini yerine getirme hususunda kanunlar bireylerin dini inanç hürriyetine sahip olduğunu ifade ederken toplumun bazı kesimlerinde bireyler, dini inançlarını yerine getirmeleri konusunda zorlanabilmektedir (Sümer, 1998: 313-318).

Bireyler sosyal düzende bir taraftan hukuki bakımdan bir devletin vatandaşı iken bir taraftan da bir dini inancın mensubu olabilmektedir. Kaynağını insanın oluşturduğu toplum, devamlı olarak karşılıklı etkileşim ve değişimin içerisinde. Dolayısıyla toplum hem sahip olduğu kültür ile uygarlığını ifade ederken hem de yaşama biçimini ifade etmektedir.

Hukuk kuralları, gerçekleşmesi gereken davranış biçimlerini normlarla ortaya koymaktadır. Bireylerin bu normlara uygun hareket etmesi ise bir zorunluluktur. Çünkü hukuk kuralları “olani” değil “olması gerekeni” öngörmektedir. Bireylerin hukuka uygun davranmasının en önemli nedeni ise hukukun bağlayıcılığıdır. Hukukun bağlayıcılığını devletin gücüne ya da otoriteye bağlamak ise norm kavramına aykırılık teşkil etmektedir. Eğer hukukun bağlayıcılığı devletin gücüne ya da otoriteye

bağlanırsa; bireylerin hukuka uygun davranmasının nedenini yaptırımın bireylerde oluşturduğu korku oluşturacaktır. Bağlayıcılık ise normdan diğer bir ifadeyle olması gerekenden doğmuştur. Bireyler hukuk kurallarında “nasıl davranmalıyım?” sorusuna ilişkin yanıtı buldukları için kendilerini hukukten bağlanmış hissetmektedir. Hukuk “bir değerin gerçekleştirilmesi” amacına yönelik olup bireylerin davranışlarını belirli bir düzen çerçevesi içerisine aldığı için irademizle davranışımızı yönlendiren içsel nedenin ahlaki değerler olduğu ifade edilebilir. Ahlaki bir değer olarak benimsenen adalet toplumsal düzenin temel değeridir. Adaleti sağlayan hukuk ise bireylerin güvencesidir (Aral, 1990: 258-259).

Hukuk, adalet değerini somutlaştırarak “bireylerin dış davranışlarının hukuka uygun olmasını” sağlamaktadır. Toplumdaki değerlerin gerçekleşmesi ve toplumun kültürünün oluşumu ve gelişimi, toplumdaki kişilerin yaşam, düşünce ve vicdan bakımından özgürlüklerinin sağlanmasıyla diğer bir ifadeyle adaletle ve adaleti sağlayan hukukla gerçekleşir. Toplumun sahip olduğu kültürün oluşturacağı ahlaklı bir toplumsal yaşam ancak adalet ve hukukun gerçekleşmesine bağlıdır. Ahlaki bir değer olarak benimsenen adaleti somutlaştıran hukukun kendisi bir kültür niteliğindedir. Dolayısıyla “Bir toplumun sahip olduğu hukuk düzeni, o toplumun ahlaki ve kültürel düzeyini gösterir” (Aral, 2014: 31-32).

Adaletin bireylerin davranışlarını şekillendirmesi de hukukun kültürel özelliğini yansıtmaktadır. Hukukun kültürel özelliğini yansıtan bir diğer husus da hukuk kurallarında ahlaka atıf yapılmasıdır. Borçlar Kanununun 27. maddesinde “Kanunun emredici hükümlerine, ahlaka, kamu düzenine, kişilik haklarına aykırı veya konusu imkansız olan sözleşmeler kesin olarak hükümsüzdür ” ifadesi yer almaktadır. Anılan madde hükmünde ahlaka atıf yapılmıştır. Hukuk kurallarında ise nelerin ahlaka aykırı olduğu yer almamaktadır. Ahlak, toplumun kültüründe şekillendiği için nelerin ahlaka aykırı olduğu toplumun sahip olduğu kültür tarafından belirlenmektedir. Hukukun kültürden bağımsız olarak getirilen kurallarla toplumsal hayatı şekillendirmesi, hukuk kurallarının “olması gerekeni” ifade etmemesi nedeniyle, hukukun amacına aykırılık teşkil etmektedir. Toplumda meydana gelen değişimlerin yalnızca hukuk kurallarıyla ele alınması imkansızdır. Bu nedenle hukukta etkinliğin sağlanması bakımından kültür önemli bir rol oynamaktadır (Üçüncü, 2016: 382).

Kültür ve hukuk ilişkisinde kültür hukuka ihtiyaç duyarken hukuk da kültüre ihtiyaç duymaktadır. Toplumların sahip oldukları kültür de yazısız normların gelişim gösterebilmesi için öncelikle toplumsal düzenin ve bireylerin güvenlerinin sağlanması gerekmektedir. Bu da ancak hukukla gerçekleşmektedir. Hukuk bireylerin davranışlarını toplumsal düzene uygun olmasını sağlayarak toplumun sahip olduğu kültürel değerlerin gelişimine katkıda bulunmaktadır. Hukukun sağlanmış olduğu toplumsal düzen ve adalet duygusu daha ahlaklı bireylerin yetişmesine imkan sağlayarak bireylerin sahip olduğu kültürde toplum tarafından iyi ve güzel olarak nitelendirilebilecek davranışların yayılmasını sağlamaktadır.

Hukuk, toplumun sahip olduğu kültürden bağımsız olarak düzenlenemez. Hukuk düzeni toplumun sahip olduğu kültürel değerleri yansıtmak zorundadır. Çünkü bir toplumun yaşam biçimini yansıtan kültürdür. Hukuk bir değerın gerçekleştirilmesi amacına hizmet etmektedir. Hukuk düzeninin kültürden soyutlanan bir kamu hizmeti olarak sunulması ise toplumun sahip olduğu değerlerden bağımsız olması demektir. Dolayısıyla bu durumda bireylerin toplumsal düzene ve adalet değerlerine uyum sağlamaması sonucunu doğuracaktır. Toplumda hukuk, adalet, ahlak ve kültür kavramları bir arada düşünülerek hareket edildiğinde kültür ve hukuk ilişkisinin daha iyi anlaşılacağı ifade edilebilir.

Toplumda meydana gelen mali olaylar da mali hukuk kuralları gereğince düzenlenmektedir. Bu çerçevede mali olaylar hukuki düzenlemelerle uygulanmaktadır. Mali olayların toplumsal düzendeki varlığını sağlayan mali hukukun temelini ise, “kanunsuz vergi ve kanunsuz kamu harcaması olmaz” ilkeleri oluşturmaktadır. Anılan söz konusu ilkeler, kanuni düzenlemelere dayanmadan verginin alınamayacağını ve kamu harcamasının yapılamayacağını ifade etmektedir.

Bu kapsamda 1982 Anayasası’nın 73. maddesinin 3. fıkrasında vergilerin kanunilik ilkesi benimsenmiş olup “Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülükler kanunla konulur, değiştirilir veya kaldırılır” şeklinde madde hükmünde ifade edilmiştir (1982 Anayasası, md. 73/3). Devlet bütçesinin hukuki olarak kanuni niteliği, kamu harcamalarının kanunilik ilkesinin bütçe kanununa dayanması diğer bir ifadeyle kamu harcamalarının bütçe kanununa dayanarak yapılması ve devletin borç yönetiminin kanunlar çerçevesinde yürütülmesi, mali olayların mali hukuk kurallarıyla toplumsal düzeni sağlamış olduğunun bir göstergesidir.

Mali hukuk kuralları, toplumdan topluma, ülkeden ülkeye farklılık gösterebilmektedir. Söz konusu kuralların farklılık gösteremesinin temel nedeni ise kültürel farklılıklardır. Kültürel bileşenlerden normlar, içerisinde yer aldığı ülke veya toplumun kültürüyle özleşerek o ülkenin veya toplumun mali olaylara bakış açısını değiştirmektedir. Netice itibarıyla ülkelerin mali mevzuatlarını oluşturan önemli faktörlerden birisi de o ülkelerin kültürüdür.

1.3.2. Kültürün Ekonomik Etkileri

Kültür ve ekonomi kavramları birbiriyle yakından ilişkilidir. Ekonomik faaliyetler bireylerden oluşan bir toplumsal yapının haricinde düşünülemez. Çünkü ekonomi kapsamında yer alan “üretim, tüketim, mübadele, kıymet, işbölümü ve dağılım” vb. konuların bireylerle birey, birey ile toplum arasındaki karşılıklı etkileri dikkate alınırsa ekonomi içerisinde yer alan konunun beraberinde sosyal bir olayı da kapsamaktadır (Erkal, 1991: 38).

Bireylerin ve toplumların yaşam biçimlerini ve değerlerini içeren kültür kavramı ekonominin de temel belirleyicileri arasındadır. Toplumların benimsemiş oldukları kültürel yapılarla ve değerlerle uyum sağlamayan ekonomi programları uzun süre uygulanamayacakları gibi belirli bir uygulamadan sonra da toplumların benimsemiş oldukları kültürel yapı ve değerlerin tepkisiyle karşılaşacaklardır. Dünya ekonomi tarihine bakıldığında batının gelişmiş ülkelerinde kendi toplumsal ve kültürel yapılarına uyum sağlayan ekonomi modellerini geliştirerek halkın ekonomi politikalarını benimsemesi sağlanmıştır. Kültür ile ekonominin uyumu sağlandığında; o toplumda ekonomik bunalımların geride kaldığı, halkın ekonomi politikalarının dışında kalmasının önlenildiği ve yolsuzluğun ve suç oranlarının azaldığı bir toplumsal yapının oluştuğundan söz etmek mümkündür. Kültür ile ekonomi uyumu sağlanamadığında ise ekonomiler kültürel parçalanma ve yozlaşmayla birlikte toplumsal yapının bozulmasına neden olmaktadır (Çeçen, 1996: 69-70).

1.3.2.1. Kültür ve Kalkınma İlişkisi

Ekonomiler içerisinde yer aldıkları sosyokültürel alandan bağımsız değildir. Genellikle ekonomi kavramıyla ilgili işlemler, değerler ve kurumlar özünde birbirleriyle bağlantılıdır ve anlamlarını, yeniden üretimlerini ve müdahalelerini kültüre borçludurlar. Dolayısıyla kalkınma müdahalelerinin kültürel ekonomisi, sosyal yaşamın

yeniden üretildiği, coğrafi olarak değişken öncelikleri ve sosyal işlemleri kapsamaktadır. Maddi üretimin, duygu yapılarının ve sosyal ilişkilerin bir zemini olarak kültür, geniş çerçevede kalkınmanın sosyal arka planını oluşturmaktadır (Radcliffe, 2016: 16-17).

Ekonomik kalkınma; bilim, sanat, felsefe, teknoloji, zevkler, dil gibi maddi ve manevi yönlerden meydana gelen değişimi ve toplumun bütününde meydana gelen tüm kültürel değişiklikleri kapsamaktadır (Esmail, 2019: 70). Kültür ve kalkınma arasındaki karşılıklı ilişki, kültürün kalkınmayı kalkınmanın da kültürü beslediği bir yapıdadır. Kalkınmaya yönelik stratejiler ve kalkınma politikaları kültürle ilişkilidir. Kültürle birlikte kalkınma, hem birey hem de toplum için “sosyal kapsayıcılık, yenilikçilik, yaratıcılık ve girişimcilik, yerel kaynakların, becerilerin ve bilginin kullanımı” yönünden daha çok işlev sağlamaktadır (Özbuğday, 2019: 35).

Kültürün bileşenleri ve kültürel çeşitlilik ekonomik kalkınmayı etkileyebilmektedir. Kültürün bileşeni olarak din, ekonomik kalkınmayı etkilerken ekonomik kalkınma da dini etkileyebilmektedir. Dindarlığın en önemli teorilerinden biri olarak “sekürleşme hipotezi”ne göre ekonomik kalkınma dini katılımı ve inançları azaltma eğilimindedir. Ancak genel olarak ekonomik kalkınma dini katılımı ve inançları azaltsa da etkileşim kalkınmanın boyutuna bağlı olarak değişmektedir. Örneğin kalkınmanın göstergelerinden biri olarak eğitimin dini katılım ve inançlar üzerindeki etkisi pozitif iken kalkınmanın diğer göstergesi olan kentleşmenin dini katılım ve inançlar üzerindeki etkisi negatiftir (McCleary & Barro, 2006: 149).

Kültürün kalkınma üzerindeki etkisine yönelik literatürde çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Quayyum vd. (2019) araştırmalarında din ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi genel dini inanç endeksiyle ve 110 ülkenin verilerini kullanarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmasında dinin etkisini ölçmeyi amaçlamışlardır. Araştırmanın sonuçları, cehennem inancı, cennet inancı ve ibadet yerlerine katılım açısından ölçülen genel dini inanç endeksinin ekonomik kalkınma ile pozitif yönde ilişkili olduğunu göstermektedir. Cehennem inancı, cennet inancı ve ibadethanelere katılım bağımsız değişkenler olarak kullanıldığında ise ibadethanelere katılım, öğretileri aracılığıyla bireyleri daha sıkı çalışmaya motive edebileceği için ekonomik kalkınma ile pozitif yönde ilişkilidir. Cehenneme olan inanç ve ceza kavramının insanları ölümden sonraki hayatlarından daha fazla korkutması ve bu da

onları daha depresif, zihinsel olarak hasta ve daha az üretken hale getirebilme ihtimali nedeniyle ekonomik kalkınmayla olumsuz bir şekilde ilişkilidir. Cennete olan inanç ise bireyleri ölümden sonraki hayatını iyileştireceğine yönelik inanca yönlendirmesi nedeniyle hayatta çok çalışmaya motive edebilir. Cennetteki bu ödül bireyleri daha kararlı ve üretken kılarken, sonuç olarak ekonominin nihai çıktısına yansımaktadır. Ülkeler açısından sonuçlar incelendiğinde ise dinin ekonomik kalkınma üzerindeki etkisi hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde olumlu bir etki göstermesine rağmen gelişmiş ülkeler için sonuçların daha güvenilir olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Kültürün bileşenlerinden değerler de ekonomik kalkınmayı etkileyebilmektedir. Normatif değerler, önceki nesillerden miras alınan değerler ve inançlar tarafından şekillendirildiği için zaman içinde yavaş yavaş gelişmektedir. İyi olarak nitelenen davranış normlarının uygulanmasına ilişkin bireysel değerler ve kanaatler olarak tanımlanan ahlak, siyasi tarihin mevcut kurumlarının işleyişini etkileyen önemli bir kültürel bileşendir (Tabellini, 2008: 257).

Tabellini (2008), Dünya Değerler Araştırmalarındaki Belçika, Fransa, İtalya, Hollanda, Portekiz, İspanya, Birleşik Krallık ve Batı Almanya'daki 69 bölgeye ilişkin verileri kullanarak değerlerin ekonomik kalkınma üzerinde etkisini araştırmıştır. Değerlerin, kamu yönetiminin işleyişinden (mahkemeler veya yerel yönetimler gibi), bölgedeki suç faaliyetlerinden ve özel kuruluşlar içindeki davranışlara kadar (büyük bir kurumun farklı dallarındaki ahlaki tehlike gibi) faaliyetler aracılığıyla bölgesel ekonomik kalkınmayı etkileyebileceğini ifade etmiştir. Bu tahmini bulgunun dayanağını da mevcut değerlerin birbirinden uzak siyasi kurumların kalitesine bağlamaktadır. Örneğin, despotik hükümet rejimlerinin vatandaşları sömürdüğü bölgelerin muhtemelen bir güvensizlik ve sınırlı ahlak kültürünü miras olarak alabilmektedir. Araştırmada elde edilen bulgu ise, siyasi tarihle açıklanan bölgesel değerler bileşeninin kişi başına düşen mevcut üretimle pozitif ve anlamlı bir ilişkisinin tespiti.

Kültürel çeşitlilik ise ekonomik kalkınmayı hem olumlu hem de olumsuz etkileyebilmektedir. Kültürü oluşturan sosyal gruplar etnik kökene göre ırk, din veya dil farklılıklarını içeren coğrafi veya etnik sınırlarla ele alınmaktadır. Ekonomi literatüründe ise genellikle kültürel farklılıklar etnik farklılıklarla ele alınmaktadır. Kültürün ekonomik kalkınma üzerindeki etkisi iki farklı yaklaşımla incelenebilmektedir. İlk yaklaşımda homojen grupların kültürel özelliklerinin veya

potansiyel olarak heterojen grupların ortalama kültürel özelliklerinin ekonomik kalkınmaya etkisi ele alınmaktadır. İkinci yaklaşımda ise belirli bir toplumu ve o toplumu oluşturan farklı etnik grupların etkileşiminin ekonomik kalkınmaya etkisi ele alınmaktadır. Bu durumda farklı sosyal gruplar arasındaki ilişkiler nedeniyle oluşan kültürel farklılıklar çatışmaya yol açabilmektedir (Montalvo & Reynal-Querol, 2014: 486).

Montalvo & Reynal-Querol (2005), araştırmalarında etnik heterojenliğin ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini analiz etmişlerdir. Etnik (dini) kutuplaşmanın, yatırımları azaltması, kamu tüketimini artırması ve iç çatışma olasılığını artırması yoluyla ekonomik kalkınma üzerinde büyük ve olumsuz bir etkiye sahip olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Nettle vd. (2007), çalışmalarında dilsel, etnik ve dinsel bakımdan kültürel çeşitliliğinin ekonomik kalkınma ve toplumsal istikrarsızlık üzerindeki etkilerini yapısal eşitlik modeliyle ölçmüşlerdir. Araştırmada edilen bulgulara göre, dilsel çeşitliliğinin ekonomik kalkınma üzerinde olumsuz bir etkisi bulunmaktadır ve toplumsal istikrarsızlığı büyük ölçüde ekonomi aracılığıyla etkilemektedir. Bir bölgedeki uluslararası dilsel çeşitlilik ne kadar yüksek olursa ulus o kadar daha az istikrarlı olmaktadır. Dinsel çeşitlilikte, dilsel çeşitliliğinin etkisinin tam tersi bir etki bulunmaktadır. Dinsel çeşitlilik özellikle dilsel çeşitliliğin yüksek olduğu durumlarda toplumsal istikrarsızlığı azaltmaktadır. Dini çeşitlilik, ekonomik kalkınma üzerinde dilsel çeşitlilikle aynı olumsuz etkilere sahip değildir.

Kültür ve kalkınma ilişkisinde kalkınma, kültürün de yer aldığı toplumun her alanında meydana gelen değişimi ve gelişimi kapsamaktadır. Kültür ve kalkınma kavramlarının karşılıklı ve birbiriyle uyumlu ilişkiye sahip olması uygulanan ekonomi politikalarının toplum tarafından benimsenmesi ve bu politikaların sürdürülebilirliği için önem taşımaktadır. Bir toplumun kültürel değerleriyle uyumlu olmayan kalkınmanın ya da toplumun kalkınmasına uyum sağlamayan bir kültürün varlığından söz edilemez. Kalkınmaya yönelik stratejilerin kültürle uyumu gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomi politikalarında dikkate alınması gereken bir husustur.

Batılı ülkelerin kalkınmayla ilgili süreçleri incelendiğinde ülkelerde meydana gelen endüstri devriminin bir sonucu olarak bu ülkelerde üretimde artışın sağlanması

elde edilen malların satılabilmesi için yeni pazarların arayışına girilmesine ve bölgede yaşayan halkın bir araya gelmesine neden olmuştur. Bu durumda daha fazla bireyi bir çatı altında toplayarak kültürel bütünleşmeyi oluşturmuştur. Gelişmiş ülkelerin kalkınmasında kültür önemli bir unsurdur (Çeçen, 1996: 70-71).

Kalkınma ekonomik büyümeyle birlikte her alanda toplumdaki refah artışını ifade etmektedir. Kalkınma ile toplumda ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel vb. alanlarda yaşanan refah artışı bireylerin yaşam standartlarını arttırmaktadır. Dolayısıyla kalkınma; toplumun eğitim seviyesinin yükselmesi, daha sağlıklı yaşam koşullarına sahip olması, beslenme durumunun iyileşmesi ve dinlenme kalitesinin artması gibi yaşam standartlarını iyileştirmektedir. Maliye politikası amaçlarından biri olarak kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için çeşitli maliye politikaları uygulanmaktadır. Devlet bütçesinden eğitim ve sağlık hizmetlerine ayrılan payların arttırılması, temel eğitim hizmetlerinin tamamen ücretsiz olması, koruyucu hekimlik hizmetlerinin ücretsiz sunulması, özel eğitim ve sağlık hizmeti sunmak isteyen kurumların vergi avantajlarından yararlanabilmesi, temel gıda maddelerine uygulanan vergi indirimleri bu kapsamda uygulanan maliye politikalarına verilebilecek örnekler arasındadır (Demir, 2017: 272).

Kalkınma, kültürün de içerisinde bulunduğu toplumun her alanındaki değişimi ve gelişimi kapsadığı ve maliye politikası amaçlarından biri olduğu için mali olayların algılanma şeklini de etkilemektedir. Kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için toplumun refahını arttıran mali araçların kullanılması sonucunda uygulanan maliye politikalarının toplumu tatmin etmesi toplumun mali olaylara yönelik algısını olumlu olarak şekillendirmektedir. Örneğin, toplumun daha iyi beslenebilmesine yönelik temel gıda maddelerine uygulanan KDV indirimi, toplumun yaşam standartını iyileştiren bir vergi politikası olarak toplumun mali olaylara yönelik algısını olumlu yönde etkilemektedir.

1.3.2.2. Kültür ve Tüketim İlişkisi

Kültür, tüketicilerin tutum, davranış ve yaşam tarzlarının ve dolayısıyla tüketicilerin mal ve hizmetlerin satın alınması ve kullanılması yoluyla karşıladığı ihtiyaçların temel belirleyicisidir (Cleveland & Laroche, 2007: 250). Kültür, bir toplumdaki bireysel tüketici kararlarını doğrudan etkileyen, öğrenilmiş davranışlardan oluşan bir deneyimdir. Tüketim ise hem maddi hem de semboliktir ve belirli bir noktada

kültürle ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır. Bu nedenle tüketim, kültürel süreçlerde derin kökleri olan aktif bir sosyal süreçtir (Shaw & Clarke, 1998: 167).

20. yüzyılda tüketim kavramının içeriği değişikliğe uğrayarak “tüketim kültürü” olarak tüm dünyada yayılmaya başlamıştır. Tüketim davranışı “kitle toplumunun yaşam biçimine” dönüşmüştür. Tüketim anlayışının değişikliğe uğramasının en önemli sebeplerinden birisi ise kapitalizmdir. Kapitalist ekonomiyle birlikte bireysel üretim anlayışının yerini kitlesel tüketim anlayışı almıştır (Dikici, 2020: 56).

Tüketim kültürü, yaşanmış kültürel deneyim ile toplumsal kaynaklar arasındaki yaşam biçimlerinin bağlı olduğu sembolik ve maddi kaynaklar ile ilişkilerin piyasalar aracılığıyla yönlendirildiği toplumsal bir düzenleme olarak tanımlanabilir. Tüketim kültürü, değerlerin, ihtiyaçların maddi tatmininden ayrıldığı ve malların sembolik değerinin öncelikli olduğu bir ekonomiden kaynaklanmaktadır (Arnould vd., 2011:1).

Tüketim kültüründe tüketim, ihtiyacın karşılanması amacını değil alışkanlık haline gelen psikolojik tatmin olma amacını taşımaktadır. Tüketimin alışkanlık hale gelmesinin bir sonucu olarak da psikolojik tatmin hiçbir zaman karşılanamamaktadır. Kapitalist ekonomi, bulunan koşulların hiçbir önemi olmaksızın üretilen malların bireyler tarafından tüketilmesi ve bunun yaşam tarzına dönüştürülmesini benimsemektedir. Diğer bir ifadeyle bireylerin içerisinde bulunduğu topluluktaki varlığını tüketmiş olduğu şeye bağlamışlardır. Bu durum ise tüketimin metalaşmasına neden olmuştur (Nar, 2015: 951-952).

Tüketim kültüründe bireylerde sürekli tüketim hissinin oluşturulabilmesi ve kapitalist ekonominin amacına ulaşabilmesi için kitle iletişim araçlarına ihtiyaç duyulmuştur. Kitle iletişim araçları, tüketim kavramının içeriğini “ihtiyaçların yerine istek ve arzuların elde edilmesi” şekline dönüştürmüştür. Kitle iletişim araçları ile hayatımızı şekillendiren popüler kültür ve tüketim kalıplarını değiştiren medya ve reklamlar tüketim kültürünün oluşumunda önemli bir rol oynamıştır (Dikici, 2020: 56).

Küreselleşmeye bağlı olarak ürün çeşitliliğinin fazla olması, kitle iletişim araçlarının yaygın bir şekilde kullanılması ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte medya ve reklam araçlarının kullanılması bireylerin tüketim kalıplarını şekillendirmektedir (Nar, 2015: 952).

Kültürün bileşenleri ve etnik kimlik de tüketim kalıplarını şekillendirebilmektedir. Kültürün bileşenlerinden din, gıda maddelerinin tüketimini ve tüketimle ilgili davranışları etkileyebilmektedir. Farklı dinlere sahip ülkelerde bazı ürünlerin tüketimi yasaktır. Müslüman ülkelerde İslam dini gereğince domuz etinin haram olması nedeniyle tüketilmemesi ve Hindistan'da Hindu inancına göre ineğin kutsal sayılması nedeniyle inek etinin tüketilmemesi verilebilecek örnekler arasındadır. Diğer taraftan Kur'an'a göre israf yasaklanmıştır. İslam dinine göre tüketim miktar bakımından sınırlandırılarak lüks tüketimden kaçınmayı esas kılmaktadır. Lüzumsuz olarak tüketilen her şeyden bireyler sorumludur (Erkal, 1991: 42-46).

Kültürün tüketim üzerindeki etkisine yönelik literatürde çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Timiryanova (2019), gerçekleştirdiği araştırmasında Rusya'nın 14 şehrinden 1600 kişinin katılımıyla gerçekleştirdiği anket çalışmasında etnik köken ve dinin belirli gıda ürünlerine ilişkin tüketici kararları üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırma sonuçlarına göre müslüman katılımcılar alkol ve domuz etini daha az tüketirken koyun eti, kümes hayvanı eti gibi et türlerini biraz daha fazla tüketmişlerdir. Araştırmada kültürün bir bileşeni olarak dinin, tüketicilerin gıda ürünlerinin tüketimini etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır.

Tüketicilerin etnik kimliği, ürünlerin tüketimini ve buna anlam yüklemelerini etkileyebilmektedir. Laroche vd. (1998), İtalyan etnik kimliğinin hazır gıdaların ve geleneksel gıdaların tüketimi üzerindeki göreceli etkisini araştırmışlardır. Büyük Montreal bölgesinin çeşitli bölgelerinde ikamet eden İtalyan-Kanadalılar arasından rastgele örnekleme yöntemi ile seçilen 469 kişiye anket uygulamışlardır. Araştırma sonuçlarına göre, etnik kimlik geleneksel İtalyan yemeklerin tüketimiyle pozitif yönde ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Etnik kimliğin hazır gıdaların tüketimiyle negatif yönde ilişkili olduğu ise kısmen doğrulanmıştır.

Etnik kimlikle tüketim arasındaki ilişkiyi ele alan bir diğer çalışma Chattaraman & Lennon (2008), etnik kimlik ile bireyin etnik kimliğini görsel olarak ifade eden kültürel giysi tüketiminin etkisini ve tüketicilerin bu tüketime anlam yükleyip yüklemediklerini araştırmışlardır. Araştırma çevrimiçi anket yöntemiyle ABD'deki dört etnik alt kültürden 106 katılımcıya uygulanmıştır. Araştırmada tüketicilerin etnik kimliğinin kültürel giysi tüketimini ve bu tüketime içsel duygu ve anlam yüklemelerini etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır.

Dil, kültürle karmaşık bir şekilde iç içedir. Başka bir dil edinmek, o kültürün değerlerini ve sosyal katılımı yönlendiren kurallarını yorumlamamızı kolaylaştıran araçları sağlamaktadır (Cleveland vd., 2015: 542). Kültürel bir bileşen olarak dil, çeşitli gıda maddelerinin tüketimini etkileyebilmektedir. Cleveland vd. (2015) gerçekleştirdikleri araştırmada kültürün taşıyıcısı ve tüketici davranışını şekillendirici olarak dilin, özellikle de çok dilliliğin etkisini incelemişlerdir. İsveç, Macaristan, Yunanistan, Meksika, Şili, Kanada, Kore ve Hindistan'da 2307 bireysel tüketiciye anket uygulamışlardır. Araştırmada ülke medyasında kullanılan dil, belirgin bir şekilde tüketimle ilişkilendirilir ve geleneksel yemek davranışlarıyla olumlu bir şekilde ilişkilendirilme eğilimindedir. Araştırma sonuçlarına göre medyada kullanılan dilin küresel bir dil olması birçok popüler gıda ve içeceğin tüketimini artırmaktadır.

20. yüzyılda tüketim kavramında yaşanan değişimle birlikte tüketim kültürü kavramı literatürde yer almaya başlamıştır. Tüketim kültüründe tüketim, bireylerin ihtiyaçlarının karşılanmasını değil psikolojik olarak tatmin olmasını ifade eden bir kavrama dönüşmüştür. İhtiyaçların sınırsız olması, kapitalist ekonominin varlığı, kitle iletişim araçlarının ve teknolojinin yaygınlaşmasıyla tüketim bir yaşam tarzına dönüşmüştür. Bireylerin yaşam biçimini yansıtan kültür yaşamımızın bir parçası haline gelen tüketim kavramıyla yakından ilişkilidir. Kültürün bileşenleri yaşamımızın her alanında benimsenen kültüre göre bireyleri şekillendirdiği için yaşamımızın bir parçası haline gelen tüketimde kültürel bileşenlerle şekillenerek bireylerin tüketimle ilgili davranışlarını etkilemektedir. Toplumun tüketim anlayışının değişmesiyle birlikte toplumun davranış biçimlerini yansıtan kültürün de buna uyum sağlaması gerekmektedir. Çünkü özellikle kitle iletişim araçlarının ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte tüketimin sürekli hale gelmesi ve bireylerin psikolojik olarak tatmin olma amacını taşıması nedeniyle bireylerin hem biyolojik hem de psikolojik olarak ihtiyacını karşılayabilmesi için kültür de buna uyum sağlamaktadır.

Ekonomide yer alan aktörlerin tüketim ve tasarrufları, maliye politikası amaçlarından ekonomik büyümenin ve kalkınmanın sağlanmasında temel faktörler olarak yer almaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin tüketim ve tasarruf tercihlerini etkileyen nedenlerden birisi tüketim vergilerinin payıdır (Sağdıç ve Sandalcı, 2020: 214). Gelişmekte olan ülkelerin vergi gelirlerinin önemli bir kısmını tüketim vergileri

oluşturduğu için mali yapı ile tüketim ilişkisi daha önemli hale gelmektedir. Dolayısıyla tüketim mali olayların algılanma şeklini de etkilemektedir.

Tüketim vergileri, fiyatın içerisinde yer aldığı için mükellef psikolojisine uygun olan vergilerdir. Bu nedenle tüketim vergilerine yönelik bireysel ve toplumsal bir tepki gösterilmemektedir. Tüketim vergilerine yönelik bireysel ve toplumsal tepkinin oluşmaması ise politikacıların daha çok tüketim vergilerini tercih etmesinin sebebidir (Demir, 2017: 124). Ancak bireylerin siyasal tercihlerinde vergilerin dikkate alınmaması ise, toplumda mali olayların oluşumunu olumsuz etkilemektedir.

Tüketim kültüründe, tüketim anlayışının değişmesiyle birlikte tüketimin yaşam biçimine dönüşmesi bireyleri daha fazla mal ve hizmet alımına yönlendirerek vergi gelirleri içerisindeki tüketim vergilerinin payını artırmaktadır. Bu durumda mükelleflerin hissetmeden ödedikleri vergilerle siyasal tercihlerinin belirlenmesini ve toplumda mali olayların oluşumundaki en önemli engeli ifade etmektedir.

2. MALİ KÜLTÜR KAVRAMI

Bireylerin toplum halinde yaşamasıyla birlikte çeşitli kamusal ihtiyaçlar da ortaya çıkmıştır. Devletler kısıtlı kaynaklarla kamusal ihtiyaçları karşılayabilmek için kamu harcamaları, kamu gelirleri, devlet borçları ve devlet bütçesi şeklinde temel mali araçlar geliştirmişlerdir. Devletin kamu hizmetlerini karşılayabilmek için geliştirmiş olduğu mali araçları kullanması sonucunda oluşan sosyal olaylar ise mali olay şeklinde ifade edilmektedir (Erdem vd., 2021: 4).

Mali olaylar maliye biliminin konusunu oluşturmaktadır. Mali olaylar kamu gelirlerinin, kamu harcamalarının, devlet bütçesinin kullanılması sonucunda oluşan olayların yanı sıra mali sorunları, mali yüklerin bireyler arasında dağılımı, kamu harcamalarının ve kamusal malların idaresini de kapsamaktadır (Karakoç, 1995: 2).

“Mali olaylar, özellikle siyasetle büyük ölçüde örtüşen ve kesişen, başta iktisadi olmak üzere hukuki ve sosyo-psikolojik yönleri olan ve kültür, toplumsal tabakalaşma, din, aile, eğitim ve benzeri sosyal kurum ve oluşumlardan etkilenen ve onları etkileyen, değişen ve değiştiren salt sosyal olaylardır.” Mali olayların sadece iktisadi boyutuyla araştırılması mali olayların toplum üzerindeki etkisi ile toplumun mali olaylara yaklaşımının göz ardı edilmesine neden olmaktadır (Çelebi, 2012: 1-2).

Mali araçlar, toplumu ilgilendirdiği için hem bireylerin hem de toplumun mali olaylardan ne şekilde etkilendiği; dolayısıyla hem sosyolojik hem de psikolojik bakımdan incelenmesi önemli hale gelmektedir. Mali araçların uygulanması sonucunda elde edilecek başarı, toplum tarafından kabul edilmesine bağlıdır. Bu nedenle, mali olayların hem bireysel hem de toplumsal yaklaşımla ele alınması önem kazanmaktadır (Demir, 2017: 11).

Mali olaylar bireysel ve toplumsal yaklaşımla ele alındığında mali olayların kültürle ilişkisi ön plana çıkmaktadır. Çünkü mali olaylar karşısında bireylerin ve toplumun göstermiş olduğu davranış, tutum ve değerler bireylerin içerisinde bulunduğu toplumun kültürüne bağlı olarak değişebilmektedir.

Dolayısıyla bireylerin içerisinde bulunduğu toplumun sahip olduğu kültürel bileşenler bireylerin ve toplumun mali olaylara karşı bakış açısını değiştirmektedir. Bu hususta mali olaylarla kültür etkileşiminin bireylerin ve toplumun tutum ve davranışlarına yansımaları konu edinen mali kültür kavramı önem kazanmaktadır.

Mali kültürü kısaca, mali olaylar ve araçlar (kamu harcamaları ve hizmetleri, vergileme, bütçeleme, borçlanma, maliye politikası vb.) karşısında toplumun algı, tutum ve davranış kalıpları şeklinde tanımlamak mümkündür.

Kültürel bileşenlerin mali olaylarla etkileşiminin birbirinden farklı olması nedeniyle bireylerin ve toplumun mali olaylar karşısındaki davranış ve tutumları da toplumdan topluma değişiklik gösterecektir. Dolayısıyla her ülkeye özgü bir mali kültürün oluşması beklenmektedir. Mali olayların her ülkenin kültürüne yerleşmesi sonucunda bireylerin ve toplumun davranış ve tutumlarının farklılaşması ülkelerin mali kültürünü birbirinden farklılaştıracaktır.

Devletin kullandığı temel mali araçlar kamu gelirleri, kamu harcamaları, devlet bütçesi ve devlet borçlarıdır. Dolayısıyla devlet mali olayların oluşumunda dört temel aracı kullandığı ve mali araçları kullanarak ekonomik hayata müdahalesini maliye politikası aracılığıyla sağladığı için mali kültürün bileşenlerini vergi kültürü, vergi idaresi kültürü, kamu harcamaları kültürü, devlet bütçesi kültürü, devlet borçlanma kültürü ve maliye politikası kültürü olarak altı başlıkta incelemek mümkündür.

İKİNCİ BÖLÜM

MALİ KÜLTÜRÜ OLUŞTURAN FAKTÖRLER

Mali kültürü oluşturan faktörler vergi kültürü, vergi idaresi kültürü, kamu harcamaları kültürü, devlet borçlanma kültürü, devlet bütçesi kültürü ve maliye politikası kültürü başlıkları altında incelenmiştir.

1. VERGİ KÜLTÜRÜ VE ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Vergi kültürüyle ilgili en kapsamlı tanım Nerre tarafından yapılmıştır. Nerre (2001)'e göre “Bir ülkeye münhasır vergi kültürü, ulusal vergi sistemi ve bu sistemin uygulanmasıyla ilişkili olan tüm resmi ve gayri resmi kurumları ve bunların devam eden etkileşimlerini de kapsayan tarihsel açıdan ülke kültürüne yerleşmiş bulunan uygulamalardır” (Nerre, 2001: 289).

Bir taraftan vergilendirme geleneği bir taraftan da dürüstlük, adalet, görev duygusu gibi kavramların kültürel değerlerle etkileşimi her ülkeye özgü bir vergi kültürünü oluşturmaktadır (Nerre, 2002: 35). Her ülkenin, kültürel değerleri kendi kültürüyle birlikte anlam kazandığı için her ülkeye özgü bir vergi kültürü oluşmuştur. (Canbay ve Çetin, 2007: 58).

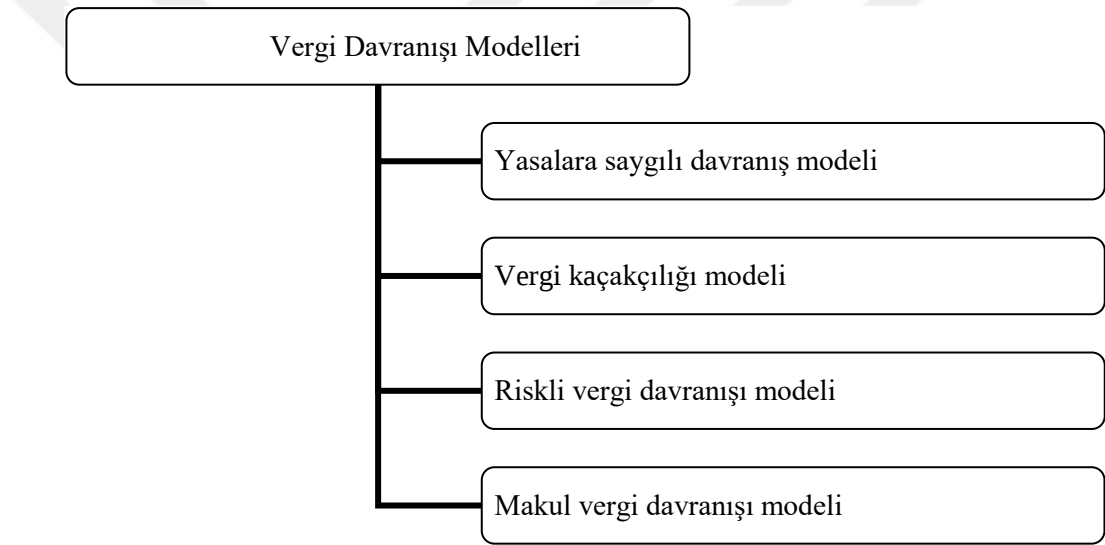
Nerre (2001)'nin yapmış olduğu tanımda bir ülkenin vergi kültürünün o ülkenin kültürel değerleriyle şekillenerek münhasır bir vergi kültürü oluştuğu anlaşılmaktadır. Bir ülkenin vergi kültürü o ülke kültürünün sahip olduğu değerler, inançlar ve normlar gibi kültürel bileşenleriyle şekillenerek bireylerin tutum ve davranışlarına yansımaktadır.

Bir ülkenin benimsemiş olduğu kültürde dürüst olmak ve kanunlara uygun davranmak toplumsal ölçüt olarak belirlenmişse o ülkedeki bireylerden vergileri kendi istekleri ile ödeme davranışlarının artması mümkündür. Çünkü kültürün bir bileşenini oluşturan değerler o ülkede yaşayan bireylerin davranışlarına yansiyarak ve mali kültürün bir bileşeni olarak da ülkeye münhasır bir vergi kültürünün oluşumunu sağlayacaktır.

Vergi kültürü başlangıçta bireyde oluşmalıdır. Vergi kültürünün bireyde oluşumunu ifade eden “kültürel vergi mükellefi” kavramı, bireylerin vergi yükümlülüklerini doğru ve rasyonel bir şekilde yerine getirmeye hazır olduğunda ve

bunu görevi olarak algıladığında ortaya çıkmaktadır. Bir toplumda vergi kültürünün oluşum süreci ve vergi mükelleflerinin davranışları subjektif ve objektif faktörlerin birleşimidir. Objektif faktörler; devletin tarihsel gelişim süreci, devletin sosyo ekonomik gelişmişlik düzeyi, nüfusun yaşam kalitesi, toplumun refahı ve vergi sisteminin gelişmişlik düzeyidir. Subjektif faktörler ise vergi okuryazarlığı düzeyi, vergi stratejilerinin etkinliği, zihniyet, vicdanlı bir vergi mükellefi perspektifi, toplumun ve bireylerin sosyo ekonomik çıkarları, vergi davranışı modelleri yer almaktadır. Bir toplumda vergi mükelleflerinin davranışları doğrudan vergi kültürüne ve vergi okuryazarlığı düzeyine bağlıdır. Vergi mükelleflerinin özelliklerine göre çeşitli vergi davranışı modelleri bulunmaktadır (Korostelkina vd. 2020: 5-6).

Şekil 1. Vergi Mükelleflerinin Özelliklerine Göre Vergi Davranış Modelleri

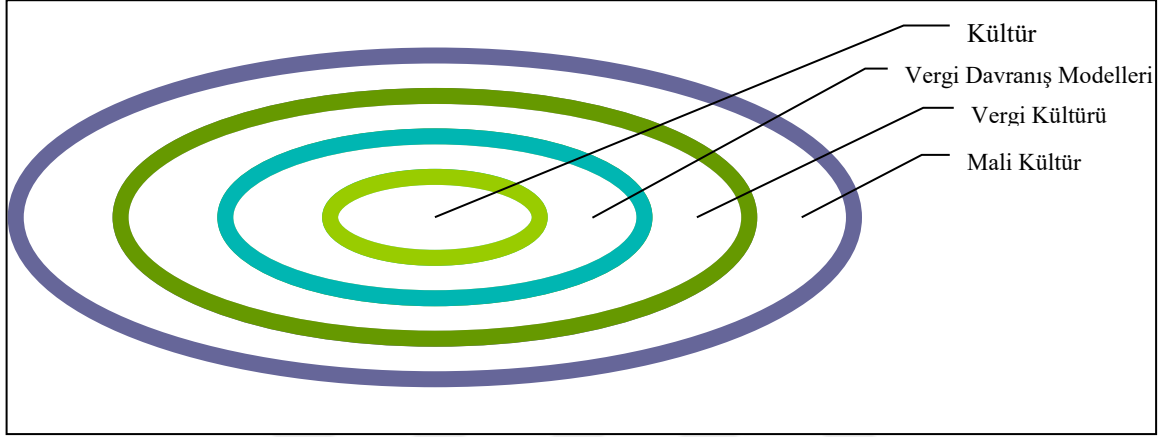


Kaynak: Korostelkina vd., 2020: 7.

Şekil 1’de vergi mükelleflerinin özelliklerine göre çeşitli vergi davranış modelleri yer almaktadır. Yasalara saygılı davranış modeli (tarafsız davranış modeli), modern toplumlarda en az yaygın olan modeldir. Bu modelde vergi mükellefi vergi yükünü azaltmaya çalışmadan, vergilerin tamamını ödediğinde vergi mevzuatına uyum sağlamaktadır. Vergi kaçakçılığı modelinde (agresif davranış modeli), vergi mükellefi yasa dışı yollara başvurarak gelirini gizlemektedir ve yasa dışı yollardan vergi avantajı elde etmeye çalışmaktadır. Bu model hem maddi kayıplara hem de ticari itibar kaybına yol açarak vergi riski doğurmaktadır. Riskli vergi davranış modelinde vergi mükelleflerinin riskli davranışları sonucunda yasal ve yasa dışı vergi optimizasyonu sağlayacak yöntemlere başvurması durumunda ortaya çıkan riskler (hukuki

uyuşmazlıklar için yüksek maliyetler vb.) göz önünde bulundurulduğunda bu modelin ekonomik etkisinin nötrleştiği, hatta negatife dönüştüğü görülmektedir. Makul vergi davranışı modeli ise vergi optimizasyon olasılığını sağlamaktadır. Makul vergi davranışı modeli vergi yükünün azaltılması amacıyla vergi mevzuatının kullanılmasını öngörmektedir (Korostelkina vd. 2020: 6-7).

Şekil 2. Kültür, Vergi Kültürü ve Mali Kültür
İlişkisi



Şekil 2’de kültür, vergi kültürü ve mali kültür ilişkisini göstermektedir. Bu ilişkide kültür temel öge olarak, benimsenen kültürün değerleri, inançları, sembolleri gibi kültürün bileşenlerinin bireylerin ve toplumun vergiye karşı tutum ve davranışlarını oluşturan vergi davranış modellerinin tercihinde belirleyici bir konumdadır. Bireylerin ve toplumun vergiye yönelik davranışlarının şekillenmesiyle birlikte vergileri kendi istekleri doğrultusunda ödeyerek vergiye uyum gösterebilecekleri gibi, vergiyi ödemek istemeyebilirler, vergi kaçırmayı tercih edebilirler ya da vergiyi reddedebilirler. Bireylerin ve toplumun vergiyle ilgili davranış ve tutumlarını şekillendiren unsurların bütünü de vergi kültürünü oluşturmaktadır. Vergi kültürünün oluşumuyla birlikte ise mali olaylar karşısındaki toplumun algı, tutum ve davranış kalıplarına yansımaları ifade eden mali kültür şekillenecektir. Kültürden başlayarak mali kültüre kadar devam eden bu süreçte kültür bütün süreçlerin kesişme noktası iken mali kültür bütün süreçleri kapsamaktadır.

Vergi kültürünü etkileyen faktörler vergi ahlakı, vergi yükü ve vergi bilinci kapsamında açıklanmıştır.

1.1. VERGİ AHLAKI

Kültür ve ahlak kavramları birbiriyle yakın bir ilişkiye sahiptir. Kültür, tarih boyunca maddi-manevi, somut-soyut bütün mirasları ifade ederken ahlak kültürün manevi ve soyut mirasını ifade etmektedir (Solmaz ve Solmaz, 2020:126).

Kültür bir toplumun ahlaki değerlerini ve normlarını bireylerin yapmış oldukları sosyal sözleşmelerle şekillendirerek aktarmaktadır. Vergi nedeniyle mükellefle devlet arasında kurulan ilişki de bir psikolojik sözleşmeye dayandırılabilmesi için mükelleflerin vergiye gönüllü uyumlarının şekillenmesinde kültür, vergi ve ahlak kavramları bir araya gelmektedir (Kitapçı, 2012:749). Dolayısıyla bir toplumun kültüründe ahlaki değerler ile geleneklerinin güçlü olması o toplumdaki bireylerin vergiyi gönüllü ödeme eğilimlerini artırmaktadır (Aktan ve Çoban, 2012:213).

Vergi ahlakı, bireylerin gönüllü bir şekilde vergilerini ödemelerini sağlayan içsel bir motivasyondur (Tosuner ve Demir, 2007: 9). İçsel motivasyon ise bireylere dışarıdan herhangi bir baskı ve zorlama uygulamadan vergilerini ödemelerini sağlayan bir güdüdür (Aktan, 2012:168). Vergi ahlakı, bireylerin davranışlarını değil tutumlarını ölçmektedir. Vergi ödemek ahlaki bir yükümlülük iken vergi ahlakı vergi ödeyerek topluma katkı sağlama inancı şeklinde ifade edilebilir (Torgler, 2004a:239).

Vergi mükelleflerinin vergi ile ilgili yükümlülüklere içsel uyumu ve mükelleflerin bu yükümlülükleri kanunların öngördüğü çerçevede yerine getirmesi olarak ifade edilen vergi ahlakı, vergi sisteminin başarısını etkileyen en önemli unsurdur. Çünkü vergi sisteminin başarısı vergi ahlak düzeyi yüksek olan mükelleflerin sayısının artmasına bağlıdır (Tosuner ve Demir, 2007: 12).

Mükelleflerin vergi ödeme isteği toplumun vergi kültürünün gelişmesine toplumdaki vergi kültürünün gelişmesi de mükelleflerin bireysel vergi ahlakının gelişmesiyle ilişkilidir (Özkan, 2017:473). Dolayısıyla bir toplumda vergi ahlak düzeyi yüksek olan mükelleflerin sayısının artmasıyla birlikte o toplumda vergi ahlakının yerleşmiş olması mükelleflerin vergiye uyumunu artırarak vergi kültürünü olumlu yönde etkilemektedir. Diğer bakış açısıyla da bir toplumda vergi ahlak düzeyi düşük olan mükelleflerin sayısı arttıkça o toplumda vergiye karşı yasal olmayan girişimleri artırarak vergi kültürünü olumsuz etkilemektedir.

Literatürde vergi ahlakının vergi kültürüne etkisine yönelik gerçekleştirilmiş araştırmalarda; daha yüksek vergi ahlakının, daha fazla vergi uyumuna, daha az vergi kaçakçılığına veya daha az kayıt dışı ekonomiye neden olduğu yönündedir.

Literatürde bu konuda yer alan çalışmalardan Alm & Torgler (2006)'ın ABD ve Avrupa'da kültür farklılıkları ve vergi ahlakı üzerine yapmış oldukları çalışmalarında, araştırmalarına dahil olan ülkelerde kayıt dışı ekonominin boyutuyla vergi ahlakı arasında güçlü ve negatif bir korelasyona ulaşılmıştır.

Torgler vd. (2008)'nin vergi ahlakının nedenleri ve sonuçlarına yönelik ABD ve Türkiye'de gerçekleştirdikleri çalışmalarında, vergi ahlakının vergi uyumunu artırmada önemli bir belirleyici olduğunu ve vergi ahlakı ile vergi kaçakçılığı arasında anlamlı bir ilişkiyi tespit etmişlerdir.

Torgler & Schneider (2009)'ın ülkelerin vergi ahlakı ve kurumsal kalitelerinin kayıt dışı ekonomiye nasıl etkilediğini incelemek üzere yapmış oldukları çalışmalarında, ülkelerdeki daha yüksek vergi ahlakı ve daha yüksek kurumsal kalitenin daha az kayıt dışına neden olduğunu tespit etmişlerdir.

Vergi sistemlerinin benzer olduğu ancak siyasi geçmişleri birbirinden çok farklı iki ülke olan Botswana ve Güney Afrika'da Cumming vd. (2009)'nin gerçekleştirdikleri araştırmaya göre, daha yüksek vergi ahlakına sahip ülkeler daha fazla vergi uyumu göstermektedir.

Ramona- Anca & Larissa- Margareta (2013) ise, genel olarak yüksek derecede vergi ahlakına sahip ülkelerin yüksek derecede vergi uyumu ve düşük derece bir kayıt dışı ekonomiye sahip olduğunu ifade etmişlerdir.

Brink vd. (2016) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, 45 ülkede toplanan verileri kullanarak, kültürel ve ekonomik yapının bireylerin vergi ahlakı tutumlarını ve vergi kaçırma davranışlarını nasıl etkilediğini yapısal eşitlik modeli kurarak incelemişlerdir. Çoklu kültürel değişkenlerin bireylerin vergi ahlakı tutumlarını değiştirerek vergi kaçakçılığını dolaylı olarak etkilediği diğer bir ifadeyle daha yüksek vergi ahlakının daha düşük vergi kaçakçılığına yol açtığı görüşündedirler.

Kemme vd. (2020)'nin Dünya Değerleri Anketinden (World Values Survey) aldıkları vergi ahlakı endeksini kullanarak gerçekleştirmiş oldukları analizlerinde, vergi

ahlakının yüksek olduğu ÷lkelere kıyasla vergi ahlakı düşük olan ÷lkelerde vergi kaçırmayı daha fazla haklı bulan bireylerin bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Ukrayna’da vergi kültürü ve vergi ahlakının vergi uyumu üzerindeki etkisinin değerlendirildiğı çalışma Stetsenko & Nishcheretov (2021) tarafından yapılmıştır. Vergi ahlakı ile vergi uyumu arasındaki ilişki göz önünde bulundurulduğunda; vergi mükelleflerinin olumsuz davranışlarının temel sebebinin ÷lkedeki vergi ahlak düzeyinin düşük olmasına bağlamışlardır. ÷lkedeki vergi ahlak düzeyinin artırabilmesi için de vergi kültürünün geliştirilmesine yönelik tavsiyelerde bulunmuşlardır.

Dil, inanç, etnik kimlik, norm, coğrafi konum ve ekonomik yapı gibi bileşenler kültürün oluşum sürecinde yer almaktadır. Kültürün oluşum sürecinde yer alan bu bileşenler aynı zamanda vergi açısından da bir altyapı oluşturmaktadır. Kültürün kendine özgü bir yapısının bulunması sebebiyle kültürün bileşenlerinin toplumdan topluma değişiklik göstermesi beklenmektedir. Dolayısıyla bu bileşenlerin şekillendirdiğı vergi kültürü de toplumdan topluma farklılık gösterebilmektedir (Tosuner ve Demir, 2009: 10).

Her toplumun kendine özgü bir vergi kültürünün oluşabileceğı göz önünde bulundurulduğunda literatürde kültürel farklılıkların vergi ahlakını da etkileyebileceğı konusunda çeşitli ÷lkelerde önemli araştırmalar yapılmıştır.

Literatürde bu konuda yer alan çalışmalar arasında Torgler (2002), 1990 ve 1997 yıllarına ait Dünya Değerleri Anketi (WVS) verilerini kullanarak Doğı ve Batı Almanya’nın birleşmesinden sonra Doğı ve Batı Almanya’da yaşayanlar arasındaki vergi ahlakını karşılaştırmıştır. Araştırmada hem 1990’da hem de 1997’de Doğı Almanya’da yaşayanların Batı Almanya’dakilere göre vergi ahlakının yüksek olduğı sonucuna ulaşarak kültürel geçmişin vergi ahlakı üzerindeki etkisini tespit etmiştir.

Torgler (2004b) İsviçre ve Kosta Rika ÷lkelerini incelediğı çalışmasında, iç ve dış sosyal normların vergi uyumu ve vergi ahlakı üzerinde etkisini araştırmıştır. İki farklı kültürde sosyal normlarla vergi ahlakının birbiriyle güçlü ve pozitif yönlü ilişkisi tespit edilmiş ve Kosta Rika’da İsviçre’ye kıyasla daha yüksek bir vergi ahlakı ve vergi uyumu gözlenmiştir.

Dünya Değerleri Anketi (WVS) ve Avrupa Değerleri Araştırması (EVS) verilerini kullanarak Torgler & Schneider (2004) tarafından gerçekleştirilen

araştırmada, belirli bir kültürel çeşitliliğe sahip olan ülkelerden İsviçre, Belçika ve İspanya’da kültürel farklılıkların vergi ahlakı üzerinde güçlü bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Torgler (2004a)’in birkaç Asya ülkesinde gerçekleştirdiği araştırmasına göre, vergi ahlakı Filipinler’de çok düşük Japonya, Çin ve Bangladeş’te nispeten daha yüksektir. Genel olarak kültürel farklılıklar nedeniyle Asya ülkeleri OECD ülkelerinden daha yüksek bir vergi ahlakına sahip olduğunu da ifade etmiştir.

Alm & Torgler (2006)’in İspanya ve ABD’de yaşayan bireylere ait Dünya Değerleri Anketi (WVS) verilerini kullanarak yapmış oldukları analizde, bireylerin ABD’de İspanya’dan önemli derecede daha yüksek bir vergi ahlakına sahip olduklarını tespit ettikten sonra analizin kapsamını 14 ülke daha ekleyerek genişletmişlerdir. Bu kapsamda gerçekleştirilen analiz sonucunda ise ABD’de yaşayan bireylerin tüm ülkeler içerisinde en yüksek vergi ahlak düzeyinde olduğunu ardından Avusturya daha sonra İsviçre’de yaşayan bireylerin vergi ahlaklarının yüksek olduğunu tespit etmişlerdir.

Bireysel vergi ahlakında kültürün etkisini ölçmek için Kountouris & Remoundou (2013)’nun yapmış oldukları araştırmada, 2004 yılında Avrupa ülkelerindeki Avrupalı göçmenlere ait Avrupa Sosyal Anketi (ESS) verilerini kullanmışlardır. Araştırmada elde etmiş oldukları bulgulara göre, vergi ahlakının yüksek olduğu ülkelere gelen göçmenlerin vergi ödemeye yönelik bireysel ahlakının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Literatürde kültürel farklılıkların vergi ahlakını da etkileyebileceği konusunda önemli araştırmalar yer alsa da kültürün vergi ahlakını etkilemediği veya kültür ile vergi ahlakı arasında zayıf bir ilişkinin tespit edildiği çalışmalar da bulunmaktadır.

Bu çalışmalar arasında Ayas ve Saruç (2015)’un iki ayrı kültürel değerleri bulunan Türkiye ve İtalya’da gerçekleştirmiş oldukları anket çalışmasına 480 kişi katılmıştır. Katılımcıların %57’si Türkiye’den %43’ü İtalya’dan katılım sağlamıştır. İki ülkenin vergi ahlak düzeylerinin birbirine yakın olduğunu, vergi kültürünün vergi ahlakı ile etkileşim içinde bulunduğunu ancak kültürün vergi ahlakını etkilemediği bulgusuna erişmişlerdir.

Çiçek ve Uygun (2019) ise, kültürün vergi ahlakı üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla Antalya, Isparta ve Burdur illerinde yaşayan 384 vergi mükellefine anket

uygulamışlardır. Çalışmanın sonucunda kültür ile vergi ahlakı arasında anlamlı, pozitif ancak zayıf bir ilişki tespit etmişlerdir.

Mali kültürü oluşturan faktörlerden vergi kültürünü etkileyen bir unsur olarak vergi ahlakı, mükelleflerin vergi ödemeye yönelik tutumlarıyla ilgilenmektedir. Mükellefin topluma katkıda bulunacağı inancıyla vergilerini ödemesi mükellefin vergi ahlakına sahip olduğunun bir göstergesidir.

Toplumu oluşturan kültürel bileşenler dil, din, etnik kimlik, değerler gibi unsurlar her topluma özgü nitelikler taşımaktadır. Toplumu oluşturan kültürel bileşenlerin vergiyi de şekillendirdiği düşünüldüğünde her toplumun vergiye karşı gösterdiği davranış ve tutum birbirinden farklı olabilmektedir. Bu durumda mükellefin vergiyi ödemeye karşı oluşturduğu içsel güdü de aynı şekilde her toplumda farklılık gösterebilmektedir. Gerçekleştirilen araştırmaların bulguları incelendiğinde ülkelerin vergi ahlak düzeylerinin farklılıklar içerdiği görülmektedir. Elde edilen bulgulara göre genellikle vergi ödemeye yönelik tutumları olumlu düzeyde olan ülkelerin vergi ahlak düzeyleri yüksektir. Daha yüksek vergi ahlakına sahip olan ülkelerde daha yüksek vergi uyumu daha düşük vergi kaçakçılığı tespit edilmiş olup vergi kültürünün gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

1.2. VERGİ YÜKÜ

Mükellef açısından ödenen vergiler bireyler için bir yük oluşturmaktadır. Bu yük maddi nitelikte veya psikolojik nitelikte oluşabilmektedir. Vergi yükünün maddi nitelikte oluşması objektif vergi yükünü ifade ederken psikolojik nitelikte oluşması subjektif vergi yükünü ifade etmektedir (Şen ve Sağbaş, 2019: 133).

“Objektif vergi yükü, belli bir zaman dilimi içinde ödenen vergi ve benzeri ödemelerin, o dönem içinde elde edilen gelire oranıdır.” Bu oran hem birey hem de ülke geneli için hesaplanabilmektedir (Demir, 2017: 154).

Subjektif vergi yükü ise, mükellefin ödediği ya da ödeyeceği vergi nedeniyle hissettiği psikolojik baskı veya tazyiktir. Hissedilen bu baskı mükellefin psikolojik yapısına göre bireyden bireye farklılık göstermektedir (Şen ve Sağbaş, 2019: 137).

Bireysel vergi yükünde aynı gelir düzeyindeki mükellefler aynı miktarda vergi ödeseler de subjektif vergi yükünde mükelleflerin içerisinde bulunduğu kişisel, sosyal,

kültürel ve psikolojik durumları farklılıklar içermektedir. Dolayısıyla subjektif vergi yükünde mükellefler ödedikleri vergi hakkında öznel hususları da göz önünde bulundurarak değerlendirmektedir. Yükümlülerin vergi yükü ile ilgili değerlendirmelerinde vergi yüküne yönelik hislerinin yer alması ve vergi yükünün yalnızca objektif unsurlardan oluşmadığı da düşünüldüğünde subjektif vergi yükünün önemi daha da artmaktadır (Demir, 2013: 22).

Vergiye ödemekle birlikte vergi nedeniyle mükelleflerin gelirindeki azalmayı sayısal değer olarak ifade eden objektif vergi yükü ve mükellefin ödediği vergi nedeniyle hissettiği psikolojik tazyik mükellefin vergi yükünü algılama şekline bağlı olarak mükelleflerin vergiye yönelik psikolojisine, tutum ve davranışlarına yön vermektedir. Dolayısıyla mükelleflerin vergiyi gönüllü ödeyip ödememesi, vergi kaçırma veya kaçınma davranışlarında bulunup bulunmaması gibi tutum ve davranışları belirleyen temel faktörlerden biri mükellefin vergi yükü algısıdır (Aktan ve Çoban, 2012: 204).

Vergi yükünün vergi kültürüne etkisi yükümlülerin vergiye yönelik tutumlarının belirlenmesinde ortaya çıkmaktadır (Gencel ve Kuru, 2012: 46). Vergi kültürü daha çok subjektif vergi yükü açısından önem arz etmektedir. Genellikle vergilere yönelik olumlu bir tutum içerisinde bulunan toplumların kültürlerinde vergi yükü daha düşük algılanabilirken vergilere yönelik olumsuz bir tutumda bulunmayı alışkanlık haline getirmiş toplumların kültürlerinde ise vergi yükündeki önemli olmayan bir artış bile ciddi tepkilerle sonuçlanabilmektedir (Demir, 2013: 108).

Literatürde özellikle subjektif vergi yükünü ölçmeye yönelik gerçekleştirilmiş çalışmalar incelendiğinde mükellefler vergi yükünü yüksek bulmaktadır. Dolayısıyla vergi yükünü yoğun hisseden mükellefler vergiye yönelik olumsuz davranış ve tutumda bulunabilmektedir.

Torgler vd. (2008)'nin vergi ahlakının nedenleri ve sonuçlarına yönelik ABD ve Türkiye'de gerçekleştirdikleri araştırma sonuçlarına göre, vergi yükünün daha yüksek algılanması, vergi ödemeye yönelik içsel motivasyonu ortadan kaldırdığı bulgusuna ulaşmışlardır.

Çiçek vd. (2008)'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesinde beş ilde 1361 vergi mükellefiyle yaptıkları araştırmada, ankete katılan mükelleflerin %54,7'sine göre

ödedikleri vergilerin yükü ağırken %22,1'ine göre de çok ağırdır. Aynı çalışmada ödedikleri vergilerden hangisinin ağırlığını daha fazla hissettiğine yönelik ifadeye, mükelleflerin %28,1'i gelir vergisinin, %21,5'i hepsinin, %19,3'ü katma değer vergisinin, %18,3'ü motorlu taşıtlar vergisinin, %4,1'i kurumlar vergisinin ve %3,6'sı emlak vergisinin ağırlığını daha fazla hissetmektedir. Araştırmaya katılan kurumlar vergisi mükelleflerinin yarısı ödemiş oldukları kurumlar vergisini ağır hissetmemesinin nedenini araştırmanın gerçekleştirildiği yılda kurumlar vergisi oranının %30'dan %20'ye indirilmiş olmasının etkileyebileceği görüşündedirler.

Bessard (2009) tarafından OECD ve Dünya Bankası verilerine dayalı olarak 30 OECD üye ülkesinde vergi baskısı endeksi geliştirmiştir. Geliştirilen bu endekse göre en yüksek vergi yükü 6.0 ile Türkiye ve İtalya iken en düşük vergi yükü 2.0 ile İsviçre olmuştur.

Demir (2013) subjektif vergi yükünü ölçmek amacıyla Türkiye genelinde 1573 vergi mükellefine uygulamış olduğu anket çalışmasında, Türkiye'de objektif vergi yükünün subjektif vergi yükünden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çalışmasında ülkemizde 2010 yılında objektif vergi yükü %26,2, subjektif vergi yükü %24 olarak hesaplanmıştır. Objektif vergi yükünün subjektif vergi yükünden daha fazla olmasının temel sebebinin mali anestezi nedeniyle hissedilmeyen vergi yükü olduğunu ifade etmiştir (Demir, 2013: 172).

Demir ve Gülten (2013)'nin çalışması Türkiye'de vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımının ne düzeyde olduğunu ölçmek amacıyla yapılmıştır. Türkiye genelinde 1597 vergi mükellefiyle 14 ilde gerçekleştirmiş oldukları anket çalışmalarında, araştırmaya katılanların % 45,1'i Türkiye'nin vergi yükünü diğer ülkelerle karşılaştırdıklarında yüksek olduğunu ifade ederken %35,8'i de çok yüksek olduğunu ifade etmiştir. Araştırma sonuçlarından elde ettikleri en önemli bulgu ise, vergi mükelleflerinin üçte ikisinin Türkiye'de vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılmadığı görüşünde olmasıdır.

Demir ve Küçükilhan (2013) araştırmasında Türkiye'de vergi mükelleflerinin kayıt dışı algıları ölçmek için Türkiye genelinde 1597 vergi mükellefine uygulamış oldukları anket çalışmalarıyla, vergi mükelleflerinin ödemiş oldukları vergiler nedeniyle

hissettikleri vergi baskısı arttıkça kayıt dışı ekonomi algısının da arttığı bulgusuna ulaşmışlardır.

Özgün ve Yüksel (2018) tarafından Mersin ilinde 400 vergi mükellefinin katılımıyla gerçekleştirdikleri araştırmada ise, katılımcıların %60,7'si ödediği verginin meydana getirmiş olduğu psikolojik baskı hissinin oldukça fazla olduğunu ve aynı çalışmada katılımcıların %93'ü de ülkemizde vergi yükünün yüksek olduğunu ifade etmiştir.

Koç (2019)'un Çorum ilinde 450 vergi mükellefiyle gerçekleştirdiği anket çalışmasına katılım sağlayan mükelleflerin % 73,8'i vergi yükünü yüksek bulmuştur. Aynı araştırmada “Hangi verginin daha fazla yük oluşturduğunu düşünüyorsunuz?” ifadesine ankete katılan mükelleflerin vermiş oldukları cevaplara göre KDV %40,7, ÖTV %24,9 ve GV %18,9 ile ilk üç sırada yer almıştır.

Karaca vd. (2020)'nin Sivas ilinde 569 gelir vergisi mükellefine uyguladıkları anket çalışmalarında, ankete katılım sağlayan mükelleflerin % 60,4'ü vergiye uyum sağlayamamalarının nedenini vergi yükünün fazla olmasına bağlamışlardır.

Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 2004 - 2019 yıllarını kapsayan Hanehalkı Bütçe Araştırmalarından elde edilen verileri kullanarak hanelerin dolaylı vergi yükleri ise Akkoç vd. (2023) tarafından hesaplanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre hanehalkı bütçesinde KDV % 48,3, ÖTV % 49,7'lik bir vergi yüküne sahipken Özel İletişim Vergisi, Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi ve Şans Oyunları Vergisi'nin toplamı dolaylı vergi yükünün %2'lik kısmını oluşturmaktadır.

OECD ülkelerinde uygulanan vergi politikalarının adil olması ve vergilerin geniş bir şekilde tabana yayılması sebebiyle OECD ülkelerinde vergi yükünün yüksek olduğu ifade edilebilir. OECD ülkelerinde kişi başına düşen milli gelirin yüksek olması ve vergi sistemlerinin gelişmiş olmasıyla mükellefler vergilerini kolaylıkla ödeyebildiği için vergi kayıp ve kaçakçılığı önemli düzeyde azalmaktadır (Işık ve Kılınç, 2009: 170).

OECD ülkelerindeki toplam vergi yükü ile vergi yükünün gelirlere dağılımını karşılaştırmak amacıyla OECD'den elde edilen verilerle aşağıda yer alan Tablo 5 ve Tablo 6 oluşturulmuştur.

Tablo 5. OECD Ülkelerinde Toplam Vergi Yüğü (%)

Ülke	1965	1990	2000	2007	2010	2015	2018	2019	2020	2021 p
Avustralya	20,6	28,1	30,4	29,4	25,2	27,8	28,6	27,7	28,5	...
Avusturya	33,5	39,3	42,3	40,5	41,0	43,1	42,2	42,6	42,2	43,5
Belçika	30,8	41,4	43,8	42,9	42,9	44,1	43,8	42,4	42,5	42,0
Kanada	25,0	35,1	34,7	32,5	31,0	32,8	33,5	33,1	34,3	33,2
Şili	...	16,8	18,7	22,8	19,7	20,5	21,3	21,0	19,4	22,2
Kolombiya	...	11,3	15,7	19,3	18,1	19,9	19,3	19,7	18,8	19,5
Kosta Rika	...	22,4	21,1	23,1	22,1	22,9	23,2	23,4	22,7	24,2
Çekya	...	...	32,3	34,1	32,2	33,1	35,0	34,8	34,7	33,8
Danimarka	29,1	44,4	46,9	46,4	44,8	46,1	44,2	46,9	47,1	46,9
Estonya	...	...	31,1	31,0	33,2	33,3	32,9	33,5	33,3	33,5
Finlandiya	30,0	42,9	45,8	41,4	40,6	43,5	42,4	42,3	41,8	43,0
Fransa	33,7	41,2	43,4	42,5	42,1	45,3	45,9	44,9	45,3	45,1
Almanya	31,7	34,8	36,4	35,4	35,5	37,3	38,5	38,6	37,9	39,5
Yunanistan	17,1	25,2	33,4	31,8	32,3	36,6	40,0	39,5	38,9	39,0
Macaristan	...	...	38,5	39,2	36,8	38,7	36,8	36,4	36,1	34,0
İzlanda	25,7	30,5	35,9	38,4	32,2	35,1	36,5	34,9	36,1	35,1
İrlanda	24,5	32,4	30,8	30,8	27,7	23,2	22,3	21,9	19,9	21,1
İsrail	...	...	34,1	33,3	30,3	31,0	30,7	30,0	29,6	32,2
İtalya	24,6	36,3	40,5	41,6	41,7	43,0	41,7	42,3	42,7	43,3
Japonya	17,3	27,7	25,3	27,2	26,2	30,2	31,5	31,5	33,2	...
Güney Kore	...	18,6	20,9	23,7	22,4	23,7	26,7	27,2	27,7	29,9
Letonya	...	...	29,0	28,2	28,5	29,8	31,1	30,9	31,8	31,2
Litvanya	...	...	30,8	30,1	28,3	28,9	30,2	30,3	30,8	32,8
Lüksemburg	27,3	34,7	37,0	35,7	35,7	34,8	39,4	39,6	38,1	38,6
Meksika	...	12,1	11,5	12,0	12,8	15,9	16,1	16,3	17,8	16,7
Hollanda	30,5	39,7	36,9	35,7	35,7	37,0	38,8	39,3	40,0	39,7
Y. Zelanda	24,5	36,2	32,5	33,9	30,3	31,5	32,2	31,3	33,8	33,8
Norveç	29,4	40,2	41,7	42,0	41,8	38,4	39,4	40,1	38,8	42,2
Polonya	...	...	32,9	34,6	31,3	32,4	35,1	35,1	35,5	36,8
Portekiz	15,7	26,5	30,9	31,8	30,4	34,4	34,7	34,5	35,3	35,8
Slovakya	...	...	33,6	29,2	28,0	32,6	34,2	34,6	35,2	35,8
Slovenya	...	...	37,7	38,0	37,8	37,3	37,2	37,0	37,2	37,4
İspanya	14,3	31,5	33,0	36,4	31,3	33,8	34,7	34,7	36,7	38,4
İsveç	30,9	48,8	50,0	44,9	42,9	42,6	43,8	42,8	42,3	42,6
İsviçre	16,0	23,1	27,0	25,4	25,6	26,6	26,8	27,3	27,5	28,0
Türkiye	10,6	14,5	23,5	22,9	24,7	25,0	24,0	23,1	23,9	22,8
Birleşik Krallık	30,1	32,9	32,7	32,8	32,0	31,6	32,4	32,2	32,1	33,5
ABD	23,6	26,0	28,3	26,7	23,4	26,2	24,9	25,2	25,8	26,6
OECD Ort.	24,9	30,8	32,9	32,8	31,5	32,9	33,5	33,4	33,6	34,1

Kaynak: OECD, Revenue Statistics 2022.

Tablo 5’de OECD ülkelerinde 1965-2021 yıllarını kapsayan süreçte toplam vergi yükleri yer almaktadır. 1965 yılından 2021 yılına kadar OECD ülkelerinde toplam vergi yükü genel olarak artmıştır. İncelenen yıllar arasında Türkiye’de toplam vergi yükünün en yüksek olduğu yıl %25 ile 2015 yılı olmuştur. Bu yıldan itibaren Türkiye’de toplam

vergi yükünde azalış yaşanmıştır. Ancak 1965-2021 yılları arasında incelenen yılların tamamında Türkiye’de toplam vergi yükünün OECD ortalamasının altında kaldığı önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 5’de farklı yıllarda gerçekleşen toplam vergi yükünün OECD ortalaması ile ülke kıyaslamaları incelendiğinde; 1965 yılında OECD toplam vergi yükü ortalaması %24,9’dur. Fransa %33,7 ile toplam vergi yükü bakımından en yüksek ülke iken %10,6 ile Türkiye en düşük ülke olarak yer almıştır.

2000 yılına bakıldığında OECD toplam vergi yükü ortalaması %32,9’dur. İsveç %50 ile toplam vergi yükü bakımından en yüksek ülke iken %11,5 ile Meksika en düşük OECD ülkesidir. 2000 yılında Türkiye’de toplam vergi yükü 1965 yılındaki vergi yüküne göre iki katından daha fazla artarak %23,5 olmuştur.

2021 yılı incelendiğinde OECD toplam vergi yükü ortalaması %33,6 olarak gerçekleşmiştir. Danimarka %46,9 ile toplam vergi yükü bakımından en yüksek ülke iken %16,7 ile Meksika en düşük OECD ülkesidir. 2020 yılında Türkiye’de toplam vergi yükü %23,9’dur. 2000 yılında toplam vergi yükü ile kıyaslandığında önemli bir artışın olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 6. OECD Ülkelerinde Vergi Yükünün Gelirlere Dağılımı (%)

Ülke	Gelir ve Kurum Kazançlarının Üzerindeki Vergi Yükü		Parafiskal Gelirlerin Üzerindeki Vergi Yükü		Mülk Gelirlerinin Üzerindeki Vergi Yükü		Mal ve Hizmet Gelirlerinin Üzerindeki Vergi Yükü	
	Yıl		Yıl		Yıl		Yıl	
	1990	2020	1990	2020	1990	2020	1990	2020
Avustralya	16,0	16,8	0,0	0,0	2,5	2,9	7,8	7,6
Avusturya	10,0	11,7	12,9	15,5	1,1	0,6	12,4	11,5
Belçika	15,3	15,1	13,7	13,6	1,6	3,4	10,8	10,4
Kanada	17,0	17,1	4,3	4,9	3,5	4,1	9,1	7,4
Şili	3,9	6,3	1,5	1,5	1,0	1,0	10,6	10,6
Kolombiya	3,4	6,2	0,9	1,9	0,2	1,8	6,1	7,8
Kosta Rika	2,3	4,5	6,5	8,2	0,3	0,4	10,2	7,6
Çekya	...	7,9	...	15,8	...	0,2	...	10,8
Danimarka	27,2	30,5	0,0	0,1	1,9	2,0	15,0	14,4
Estonya	...	7,7	...	12,1	...	0,2	...	13,3
Finlandiya	16,8	14,7	11,0	11,5	1,1	1,5	14,0	14,1
Fransa	6,6	11,9	18,1	14,8	2,6	4,0	11,7	12,3
Almanya	11,3	11,9	13,0	15,0	1,2	1,2	9,3	9,7
Yunanistan	5,0	7,9	7,6	12,9	1,2	3,0	11,2	15,0
Macaristan	...	6,6	...	11,1	...	1,1	...	16,3
İzlanda	9,0	18,4	1,0	3,0	2,6	2,3	15,6	11,4
İrlanda	12,3	9,7	4,6	3,3	1,5	1,0	13,6	5,6

Tablo 6. (Devam) OECD Ülkelerinde Vergi Yükünün Gelirlere Dağılımı (%)

İsrail	...	9,8	...	5,1	...	3,1	...	10,4
İtalya	13,2	14,0	11,9	13,6	0,8	2,4	10,2	11,5
Japonya	13,9	10,1	7,3	13,4	2,6	2,7	3,8	6,9
Güney Kore	6,1	8,6	1,9	7,8	2,2	3,9	8,2	6,8
Letonya	...	6,9	...	10,0	...	1,0	...	14,0
Litvanya	...	8,7	...	10,2	...	0,3	...	11,6
Lüksemburg	13,9	14,5	9,6	11,1	2,9	3,8	8,2	8,7
Meksika	4,1	7,6	2,0	2,5	0,2	0,3	5,3	6,6
Hollanda	12,8	12,3	14,9	13,6	1,5	1,7	10,5	12,2
Y. Zelanda	21,6	19,1	0,0	0,0	2,5	1,9	12,1	12,8
Norveç	14,2	13,8	10,6	11,2	1,2	1,3	14,3	12,4
Polonya	...	7,5	...	13,5	...	1,3	...	12,9
Portekiz	6,8	9,8	7,2	10,5	0,7	1,5	11,7	13,2
Slovakya	...	7,1	...	15,5	...	0,5	...	12,2
Slovenya	...	7,2	...	16,8	...	0,6	...	12,5
İspanya	9,7	10,7	11,2	13,8	1,7	2,5	9,0	9,8
İsveç	20,3	15,1	13,3	9,0	1,7	1,0	12,2	12,1
İsviçre	10,8	12,7	5,4	6,9	2,1	2,2	4,8	5,5
Türkiye	4,9	5,2	2,9	7,1	0,3	1,1	4,1	10,2
Birleşik Krallık	12,9	11,5	5,6	6,7	2,7	3,7	10,2	10,0
ABD	11,8	11,7	6,7	6,4	3,1	3,2	4,5	4,4
OECD Ort.	11,5	11,3	7,1	9,2	1,7	1,9	9,9	10,6

Kaynak: <https://stats.oecd.org>.

Tablo 6’da 1990 ve 2020 yıllarında OECD ülkelerinin elde ettikleri gelir ve kurum kazançları, parafiskal gelirler, mülk gelirleri ve mal ve hizmet gelirleri üzerindeki vergi yükünün dağılımı karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. OECD ülkelerinde gelir ve kurum kazançları üzerindeki vergi yükü OECD ortalamasına göre 1990 yılında %11,5 iken 2020 yılında % 11,3’tür. Hem 1990 hem de 2020 yılında gelir ve kurum kazançlarındaki vergi yükünün en yüksek olduğu ülke Danimarka iken en düşük olduğu ülke Kosta Rika olmuştur.

Parafiskal gelirlerin üzerindeki vergi yükünün OECD ortalaması 1990’da %7,1 iken 2020’de %9,2’dir. 1990 yılında parafiskal gelirlerdeki vergi yükü bakımından en yüksek ülke %18,1 ile Fransa iken en düşük ülke % 0,9 ile Kolombiya’dır. 2020 yılında ise parafiskal gelirlerdeki vergi yükü bakımından en yüksek ülke %15,8 ile Çekya iken en düşük ülke % 0,1 ile Danimarka olmuştur.

Mülk gelirlerinin üzerindeki vergi yükü incelendiğinde OECD ortalaması 1990 yılında %1,7 iken 2020 yılında ise %1,9’dur. Hem 1990’da hem de 2020’de mülk gelirleri üzerindeki en yüksek vergi yükü Kanada’dadır. 1990 yılında en düşük vergi

yüküne sahip olan ülke % 0,2 ile Kolombiya ve Meksika iken 2020’de %0,2 ile Çekya ile Estonya olmuştur.

Mal ve hizmet gelirleri üzerindeki vergi yükünün OECD ortalaması 1990 yılında % 9,9 iken 2020 yılında ise %10,6’dır. 1990’da mal ve hizmet gelirleri üzerindeki vergi yükü bakımından en yüksek ülke %15,6 ile İzlanda iken en düşük ülke Japonya’dır. 2020 yılında mal ve hizmet gelirleri üzerindeki vergi yükü bakımından en yüksek ülke %16,3 ile Macaristan iken en düşük vergi yükü ülke %4,4 ile ABD’dir.

Tablo 6’da OECD ülkelerinde vergi yükünün gelirlere dağılımı Türkiye açısından ele alındığında; incelenen gelir türleri üzerindeki vergi yükü hem 1990 yılında hem de 2020 yılında OECD ortalamasının altında kalmıştır. Türkiye’de incelenen gelir türleri arasında mal ve hizmet gelirleri üzerindeki vergi yükünün 2020’de %10,2 ile en yüksek vergi yüküne sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de gelir türleri arasında OECD ortalamasına en yakın vergi yükü, mal ve hizmet gelirleri üzerindeki vergi yüküdür.

Strateji ve Bütçe Başkanlığının yıllar bazında genel devlet istatistikleri incelendiğinde; Türkiye’de 1999 - 2022 yılları arasında GSYH içinde dolaylı vergilerin oranı dolaysız vergilerin oranına göre daha yüksektir. Dolaylı vergilerin GSYH içindeki oranı 1999’da % 8,42 iken 2013 yılında % 12,67 ile en yüksek orana sahip olduğu 2019 da %9,64’e kadar gerilediği 2022 yılında ise %9,69 olarak gerçekleşmiştir. Dolaysız vergilerin GSYH içindeki oranlarına bakıldığında 1999’da %7 iken 2002 yılında % 5,97’ye düştüğü 2002 yılından 2021 yılına kadar %5’ler de yer aldığı 2022 yılında ise %5,92’ye yükselmiştir (<http://www.sbb.gov.tr/yillar-bazinda-genel-devlet-istatistikleri/> Erişim Tarihi: 15.03.2022).

Türkiye toplam vergi yükü bakımından OECD ülkeleriyle karşılaştırıldığında daha düşük bir orana sahipken dolaylı vergiler bakımından yüksek bir orana sahip olması; Türkiye’de vergi yükü dağılımının adil olmadığı sonucuna ulaştırmaktadır. Bu durum Türkiye’nin vergi kültürünün gelişmesini olumsuz etkilemektedir (Çağdaş, 2020: 95). Gelişmiş ekonomilerin ülkelerinde vergi kültürünün daha fazla gelişmesinin temel nedeni dolaysız vergilerin dolaylı vergilere göre vergi gelirleri içerisindeki payının daha fazla olmasıdır (Gencel ve Kuru, 2012: 48).

Türkiye’de toplam vergi gelirleri içerisinde dolaylı vergiler 1990 yılında %47,89’luk bir orana sahipken 1993 yılında bu oran % 50’nin üzerine çıkmıştır. 2005’de ülkemizde dolaylı vergilerin payı %69,44 ile en yüksek orana ulaşmıştır. 2022 yılında ise toplam vergi gelirleri içerisindeki dolaylı vergilerin oranı %62,17 iken dolaysız vergilerin oranı % 37,83 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum ise gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan ülkemizin vergi kültürünü olumsuz yönde etkilemektedir. Çünkü toplam vergi gelirlerinde dolaysız vergi oranının dolaylı vergi oranına kıyasla daha az olması mali anesteziyle, ülkelerin kültürel yapısıyla, etkin olmayan vergi idaresi ve vergi denetimi gibi vergi kültürünü etkileyen faktörlerle ilişkilidir.

Mali anesteziye mükelleflerin ödemiş oldukları vergileri hissetmemeleri ve vergiye karşı oluşabilecek bireysel ve toplumsal tepkilerin en aza indirilebilmesi için başvurulmaktadır (Demir, 2017: 162) Ancak hissedilmeden ödenen vergilerin demokratik süreçlerde etkin bir siyasal faktör olması mümkün değildir. Siyasal tercihlerini belirlerken halkın vergileri dikkate almaması, toplumda vergi kültürünün oluşumunda en önemli engellerden birisini oluşturmaktadır.

Ülkelerin içerisinde bulunduğu kültürel yapı vergi yapısını etkilemektedir. Kuzeybatı Avrupa kültürüne sahip ülkelerde toplam vergi gelirleri içerisinde dolaysız vergilerin oranı daha yüksek iken Akdeniz ülkeleri ile Orta ve Güney Amerika ülkelerinin kültürlerinde dolaylı vergilerin oranı daha yüksektir (Ay ve Talaşlı; 2008: 139).

Vergi idaresinin etkinliği; açık ve anlaşılabilir, kolaylıkla uygulanabilir bir vergi mevzuatının, düzenli bir şekilde sürdürülen mali yargının ve vergilerin uygulanmasına yönelik adaletli veya adaletsiz sonuçların elde edilmesinde rol oynamaktadır. Vergi yönetiminin yeterince etkin olmaması dolaysız vergileri olumsuz etkileyebilmektedir. Dolaysız vergilerin uygulanmasından kaynaklanan yükümlülüklerin vergi mükelleflerinin sorumlulukları arasında yer alması sonucunda idarenin üstleneceği harcamalar azalmaktadır. Ancak beyana dayalı dolaysız vergilerde mükelleflerin beyanlarının doğruluğunun tespiti açısından önemli idari harcamalar zorunlu hale gelmektedir (Akdoğan, 2011: 299).

Ülkemizde toplam vergi gelirleri içerisinde dolaylı vergi oranının daha fazla olması sebebiyle dolaylı vergi mükellefleri üzerindeki sorumluluk ve baskı artmaktadır.

Mükelleflerde oluşturulan bu baskı ve sorumluluk artışıyla birlikte dolaylı vergilerde vergi kayıp ve kaçakçılığı eğilimi de artmaktadır. Dolayısıyla vergi denetimleri de dolaylı vergiler üzerinde yoğunlaştığı için dolaysız vergilerin denetimi etkin bir şekilde yürütülmemektedir (Gündoğdu, 2022: 164).

1.3. VERGİ BİLİNCİ

“Vergi bilinci, mükelleflerin vergi konusundaki farkındalık düzeyidir” (Demir ve Cigerci, 2016: 127). Her bir bireyin davranışıyla şekillenen vergi bilinci toplumsal bir nitelik taşımaktadır. Vergi bilincinin temelini oluşturan toplumsal davranış biçimi ise vergilerin taşıdığı öneme binaen bireylerin yükümlülüklerini olması gereken çerçevede yerine getirmesini amaçlamaktadır (Akdoğan, 2011: 189-190).

Bireyler vergi konusunda pozitif ya da negatif bir bilinç düzeyine sahip olabilirler. Vergileri yük olarak algılayıp bu yükten kurtulmak isteyen bireylerin vergi bilinci olumsuz iken vergileri kamu hizmetlerinin bir karşılığı olarak algılayıp gönüllü olarak ödeyen bireylerin vergi bilinci ise olumludur (Demir, 2017: 174). Toplumda vergi bilinci yüksek ise mükellefler vergi ile ilgili yükümlülüklerini gönüllü olarak yerine getirirler ve ödedikleri vergiler ile kamu harcamaları arasındaki mali bağlantıyı doğru bir şekilde kurarlar (Organ ve Yegen, 2013: 243). Dolayısıyla bir toplumda vergi bilincinin yüksek olması o toplumun vergi kültürünü de olumlu yönde etkilemektedir.

Vergi bilincine yönelik araştırmaların çoğu anket yöntemiyle öğrencilerin vergi bilincini ölçmeye yöneliktir. Bu doğrultuda literatürde yer alan araştırmalardan Sağbaş ve Başoğlu (2005), Taytak (2010), Demir ve Cigerci (2016), Abbas vd.(2021), Mohamad vd. (2023) ilköğretim, ortaöğretim ve lise seviyesindeki öğrencilerin, Ömürbek vd. (2007), Sağlam (2013), Hastuti (2014), Yeşilyurt (2015), Teyyare ve Kumbaşlı (2016), Çiçek ve Bitlisli (2017), Gergerlioğlu ve Aytaç (2021), Kadioğlu Özdemir (2021) lisans seviyesindeki öğrencilerin vergi bilinç düzeylerini ölçmüşlerdir.

Literatürde öğrencilerin vergi bilinç düzeylerini ölçmeye yönelik olarak yapılmış söz konusu çalışmaların çoğunluğunda elde edilen bulguların ortak noktası, eğitimin bireylerin vergi bilincinin pozitif yönde gelişmesine katkı sağlamasıdır. Vergiyle ilgili verilmiş eğitimler neticesinde ya da üniversitede maliye eğitimi görmüş öğrencilerin vergi bilinç düzeyleri pozitif yönde gelişmiştir. Vergiye karşı pozitif bir bilince sahip

olan kişilerin vergiye daha fazla gönüllü uyum göstereceği dolayısıyla toplumun vergi kültürünün gelişmesine katkı sağlayacağı ifade edilebilir.

Literatürde vergi bilincinin artmasını kültürün artmasıyla ilişkilendiren araştırmalar da bulunmaktadır. Kültürün toplumdaki bireyleri birbirine bağlayan bir işlevi bulunmaktadır. Kültürün bireyleri birleştirici gücünün bulunması dolayısıyla toplumun kültür düzeyinin artması toplumun vergi bilinç düzeyinin de artmasına imkan sağlayabilmektedir.

Bu doğrultudaki araştırmalardan Sağlam (2013)'ın çalışmasında, Hitit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde ankete katılan 330 öğrencinin %73,1'i "vergi bilincini, bireyin vergi ödemesi gerektiği konusunda sahip olduğu" olarak ifade etmiştir. Aynı çalışmada katılımcıların %56,7'si de vergi bilincinin artmasını bireylerin kültür seviyelerinin artmasına bağlamıştır. Korlu vd. (2016) 'nin Bursa ilinde 680 kişiyle yapmış oldukları anket çalışmalarında bireylerin yerel vergi bilincinin tespitini faktör analiziyle gerçekleştirmişlerdir. Bireylerin yerel vergi bilincinin belirleyici olmasa da anlamlı olan faktörlerinden biri de kültürdür. Yerel vergi bilinci ile vergi kültürünün gelişmesi için belediyeler ile bireylerin bu konudaki ilişkilerinin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Özgün ve Yüksel (2018)'in Mersin ilinde 400 vergi mükellefinin katılımıyla gerçekleştirdikleri araştırmalarında, ankete katılan vergi mükellefinin %53,8'ine göre "Vergi bilinci, bireyin vergi ödemesi gerektiğini vicdanen hissetmesi" olarak ifade etmişlerdir. Aynı çalışmada anketi cevaplandıran mükelleflerin %87,8'i "Toplumda eğitim, kültür ve gelir düzeyinin artması vergi bilincini artırır" ifadesine katılım sağlamışlardır.

Literatürde mükelleflerin vergi bilincinin vergiye uyumuna etkisini konu edinmiş çalışmalar da bulunmaktadır. Araştırmaların çoğunda vergi bilincinin artmasının vergi uyumunu artırdığına yönelik bulgulara yer verilse de vergi bilincinin vergi uyumunu olumsuz etkilediğine yönelik bulgulara da yer verilmiştir.

Literatürde bu yönde yapılmış araştırmalardan Gürler Hazman (2009), vergi bilincinin oluşumundaki dışsal faktörlerin tespitini lojistik regresyon analiziyle gerçekleştirmiştir. Araştırma bulgularına göre vergiye gönüllü uyum üzerinde olumsuz etkileri bulunan vergi bilincini etkileyen dışsal faktörlerin "şeffaflığın tam olarak

sağlanamaması”, “kamusal mal ve hizmet sunumunun yetersizliği” ve “politik başarısızlık” olarak tespit edilmiştir.

Organ ve Yegen (2013)’in Adana ilindeki 100 muhasebe meslek mensubuyla anket yöntemini uyguladıkları çalışmalarında, katılımcıların çoğunluğuna göre “artan vergi bilincinin ve vergi ahlakının toplumun vergiye gönüllü uyumunu artıracak” yönündedir.

İzmir ilinde 322 serbest muhasebeci mali müşavir ile gerçekleştirdiği anket çalışmalarında bilişim teknolojilerinin vergi bilinci üzerindeki etkisi Egeli ve Diril (2014) tarafından ele alınmıştır. Bilişim teknolojilerinin vergisel alanda kullanımlarının artması mükelleflerin vergi bilincinin artmasına ve vergiye gönüllü uyum sağlamalarına katkıda bulunacağını ifade etmişlerdir.

Kenya’daki İhracat İşleme Kurumundaki 152 firmanın yatırımcıları arasında vergi bilgisi ve bilincinin vergiye uyumu üzerindeki etkisi Bernard vd. (2018) tarafından araştırılmıştır. Araştırma bulguları vergi bilgisi ve bilincine sahip mükelleflerin vergi kanunlarına ve vergi düzenlemelerine gönüllü olarak uyma ihtimalinin yüksek olduğu sonucunu ortaya koymuştur.

Ay vd. (2021) ise, Afganistan’ın Kabil kentinde 254 vergi mükellefine anket uygulayarak mükelleflerin vergi bilinci ve anlayışının vergiye uyumu üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışma sonuçlarına göre mükelleflerin vergi bilinci ve anlayışı vergi uyumunu önemli derecede etkilemiştir.

2. VERGİ İDARESİ KÜLTÜRÜ VE ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Vergi idaresi kültürü, mali araçlardan vergilerin vergi idaresi yönünü ilgilendiren hususlarda vergi idaresi ile vergi mükellefleri arasında gerçekleşen etkileşimin bireylerin ve toplumun vergi idaresiyle ilgili tutum ve davranışlarına yansımaları şeklinde ifade edilebilir. Vergi kültüründe nasıl ki her ülkenin münhasır bir vergi kültürü olması gerektiği hususu önemle vurgulanmışsa, vergi idaresi kültüründe de her ülkeye özgü bir vergi idaresi kültürü olması gerekmektedir. Çünkü her ülkenin kültürel bileşenleri kendi kültürüyle özleştirdiği için kültürel bileşenlerin vergi idaresi ile vergi mükellefi arasındaki etkileşimine yansımaları her ülkede farklılık gösterebilecektir. Bu nedenle kültür her ülkede bireylerin ve toplumun vergi idaresine yönelik tutum ve davranışlarını da farklılaştıracaktır.

“Vergi idaresi geniş anlamda devleti dar anlamda ise vergi toplama yetkisini almış idarelerin, vergileme konusunda tarihsel süreç içerisinde şekillenerek bugüne taşınan yapı, kurum, politikalarından, vergi idaresi çalışanlarını ve maliye bürokratlarını kapsamaktadır” (Canbay ve Çetin, 2007: 59). Vergi idaresi kültürü hem vergi mükellefine hem de vergi idaresine bağlı olan bir mali kültür bileşenidir. Vergi mükelleflerinin davranışları vergi idaresinin eylemlerini etkilerken vergi idaresinin eylemleri de mükelleflerin tutum ve davranışları üzerinde etkili olmaktadır (Chuenjit, 2014: 18). Vergi idaresi kültüründe hem vergi mükelleflerinin tutum ve davranışları hem de vergi idaresinin eylemleri mali kültürü şekillendirecektir.

Vergi idaresi ile vergi mükellefi arasındaki ilişki, vergiyi doğuran olayla başlamaktadır. Vergiyi doğuran olayla başlayan bu ilişkide vergi idaresi, bireyleri vergilerin hangi amaçla alındığı ve yükümlülüklerinin neleri kapsadığı konusunda bilgilendirmesi gerekmektedir. Çünkü vergilerin rasyonel bir amaçla alındığı hususunda ve yükümlülükleri konusunda bilgi sahibi olan mükelleflerin vergileri kabullenmesi ve vergi idaresine güvenleri artmaktadır.

Diğer taraftan vergi mükelleflerinin yükümlülüklerinin ve vergiyle ilgili idari işlemlerin kolay ve anlaşılır olması gerekmektedir (Demir, 2017: 131). Mükellefiyetle ilgili yükümlülüklerin ve vergiyle ilgili idari işlemlerin yeterince kolay ve anlaşılır olması mükelleflerin yükümlülüklerini kolayca ve tek başına gerçekleştirebilmesi için önemlidir. Yükümlülüklerini kolayca ve tek başına yerine getirebilen vergi mükellefleri, yükümlülüklerini daha istekli bir şekilde gerçekleştirebilmektedir.

Karışık ve teknik bir konu olan vergi kanunlarının da açık ve anlaşılır olması gerekmektedir. Vergi kanunları vergilerin kanunilik ilkesince lafzı ile yorumlandığı için kanun maddelerinin de yoruma yer verilmeyecek şekilde kesin ifadeler içermesi gerekir. Ancak vergi kanunlarını oluşturan maddeler çok uzun bir şekilde hazırlanmış olup kesin ifadeler içermemesi lafzi yorumu güçleştirmektedir. Bu durumu önleyebilmek için de vergi kanunu taslaklarının üzerinde daha fazla çalışılması, kanunda yer alan maddelerin kısa ve anlaşılır olması gerekmektedir (Mutluer vd., 2013: 286).

Vergilendirmenin vergi idaresi yönünü ilgilendiren konulardan vergi kanunlarıyla ilgili diğer bir önemli husus da vergi kanunlarının çok sık değiştirilmesidir. Vergi kanunlarının çok sık değiştirilmesi hukuki istikrarın bozulmasına neden olurken

vergilerin kesinlik ilkesine de aykırılık teşkil etmektedir (Mutluer vd., 2013: 284). Ayrıca hukuki istikrarın bozulması mali istikrarın bozulmasına da yol açmaktadır (Şenyüz, 1992: 22).

Vergi kanunlarının sık sık değiştirilmesi sonucunda getirilen yeni düzenlemelere hem vergi mükellefinin hem de vergi idaresinin uyum sağlaması zorlaşmaktadır. Dolayısıyla hem vergi kanunlarının açık ve anlaşılır olmaması hem de vergi kanunlarının çok sık değiştirilmesi mükelleflerin vergi idaresine olan güvenlerinin zedelenmesine neden olmaktadır.

Vergi idaresi kültürünü etkileyen faktörler vergi affı, vergi denetimi ve cezaları, vergi oranları, devlete, yetkililere duyulan güven ve yetkili makamların gücü kapsamında açıklanmıştır.

2.1. VERGİ AFFI

Vergi cezalarının sona erme nedenlerinden biri olarak vergi affı, vergi kanunlarına göre tarh edilmiş vergilerin, kanuni sürelerde ödenmemesi veya eksik ödenmesi nedeniyle oluşan vergi cezalarının veya gecikme zamlarının belirtilen sürelerde ödenmiş olması koşuluyla devletin tek taraflı olarak kamu alacağından vazgeçmesidir. Esas olarak vergi affı vergi cezalarını sona erdiren bir neden olsa da vergi cezasıyla birlikte vergi aslını da kapsayabilmektedir (Öncel vd., 2004: 194). Diğer bir ifadeyle vergi affı, vergi ile ilgili yükümlülüklerini yerine getirmeyen mükelleflere yönelik uygulanan idari ve hukuki müeyyidelerin ortadan kaldırılmasıdır (Kargı, 2010: 30).

Vergi mükellefleri herhangi bir nedenden dolayı vergi borçlarını zamanında ödenmemesi nedeniyle vergi borçlarına uygulanan gecikme zamları ile birlikte vergi borçlarının miktarlarında önemli bir artış yaşanmaktadır. Bu durumun sonucu olarak da mükellefler vergi affı çıkarılmasına yönelik bir beklenti içerisine girmektedirler (Mutluer vd. , 2013: 316). Uygulanan vergi aflarının temel amaçları arasında vergisel sorumluluklarını yerine getirmeyen mükelleflerin af ile birlikte vergi ödevini yerine getirmesi ve devlete gelir sağlaması yer almaktadır (Demirhan, 2020: 293-294).

Literatürde vergi aflarının vergi idaresi kültürüne etkisi konusunda lehte ve aleyhte görüşler yer almaktadır. Vergi idaresince uygulanan vergi affının kayıt dışı işlemleri vergilendirilmesi ve vergi aflarından sonra vergi mükelleflerine uygulanan

vergi denetimi ve vergi cezalarının arttırılması bakımından mükelleflerin vergiye uyumlarını sağlamaktadır (Aydın ve Akbelen, 2020: 229). Ancak vergisini zamanında ödeyen mükellefler bakımından vergi aflarının uygulanması ise mükelleflerde vergi adaletsizliği duygusu oluşturduğu ve bu durumun sonucu olarak da mükelleflerin vergi kanunlarına uyumunu azalttığı iddia edilebilir (Mutluer vd. , 2013: 316).

Vergi aflarının vergi idaresi kültürüne etkisi bakımından olumsuz görüşler ön planda olsa da olumlu görüşler de mevcuttur. Vergi aflarının vergi idaresi kültürünü olumlu yönde etkilediğine yönelik araştırmalardan Torgler vd. (2003)'nin farklı kültürlerde vergi aflarının vergiye uyum üzerindeki etkisine yönelik çalışmalarını iki farklı tarihsel ve kültürel geçmişe sahip olan Kosta Rika ve İsviçre'de kültürlerarası bir vergi affı deneyiyle gerçekleştirmişlerdir. Deneye 68'i İsviçre'den 52'si Kosta Rika'dan olmak üzere toplam 120 denek katılmıştır. Çalışmada denekler farklı kültürlere sahip olsalar bile vergi aflarının uygulanması deneklerde vergiye uyumu artırmıştır. Bir ülkedeki vergi aflarının etkileri o ülkedeki iç ve dış sosyal normların derecesine bağlı olma eğiliminden dolayı da vergi uyumunun Kosta Rika'da İsviçre'den önemli ölçüde yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Nurkhin & Muhsin (2018)'nin Endonezya'da Doğu Semarang Pratama Vergi Dairesine kayıtlı 200 vergi mükellefine anket yöntemini kullanarak çoklu doğrusal regresyon analiziyle elde ettikleri bulguya göre, vergi aflarının mükellef uyumu üzerinde olumlu etkisi bulunmaktadır.

Atçeken vd. (2018) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, Kocaeli Ticaret Odasına bağlı 534 vergi mükellefine anket uygulanmıştır. Regresyon analizi sonucunda mükelleflerin vergi aflarına yönelik olumlu görüşleri arttıkça vergi uyumlarının da arttığını tespit etmişlerdir. Vergi kültürünün önemli bir ögesi olarak Türkiye'de vergi aflarının kısa vadede ve devamlı uygulanmasının mükellefler için vergi aflarının gerekli olduğu algısını oluşturduğunu savunmaktadırlar (Atçeken vd. 2018: 73).

Çorum ilinde 450 vergi mükellefiyle anket yöntemini kullanarak yapmış olduğu çalışmasında Koç (2019), vergi aflarının mükelleflere geçmiş dönem borçlarından kurtulma imkanını sağladığı için vergiye uyumu artırdığını ifade etmiştir.

Ardiansyah vd. (2021) ise, büyük ölçekli girişimci, küçük ölçekli girişimci, öğretim görevlisi, özel şirket çalışanı ve vergi danışmanından oluşan beş kişiyle gerçekleştirmiş oldukları mülakat neticesinde nitel araştırma desenlerinden transandantal fenomenoloji desenini kullanarak yapmış oldukları analizle vergi aflarının vergi mükelleflerinin uyumunu artırabileceği ancak bunun uzun süre devam etmeyeceği sonucuna ulaşmışlardır.

Diğer bir görüş ise vergi aflarının vergi kültürünü olumsuz yönde etkilediği şeklindedir. Bu görüşün temeli vergi aflarının mükellefler tarafından yeni bir af çıkacağı beklentisini oluşturduğu ve bu beklentiyle birlikte mükelleflerin vergilerini zamanında ödememesi dolayısıyla dürüst mükelleflerin vergiye olan uyumunu azaltması yönündedir (Edizdoğan ve Gümüş, 2013: 99-100).

Bu görüş doğrultusunda gerçekleştirilen araştırmalardan İpek vd. (2012), Trakya bölgesinde ticari kazanç elde eden 408 mükellefe anket uygulamışlardır. Ankete katılan mükelleflerin %55,4'ü vergi aflarının vergi ödeme isteğini azalttığını ifade etmişlerdir.

Demir vd. (2016) tarafından yapılan çalışmada, Sivas Defterdarlığında yer alan vergi dairesi personelinin vergi aflarına yönelik algıları ölçülmüştür. Vergi dairesi personelinin %63,6'sı vergi aflarının mükelleflerde yeni bir vergi affı beklentisi oluşturarak vergi ödeme isteğini azalttığını görüşündedir.

Iğdır ilinde 307 gelir vergisi mükellefi ile Tekin ve Gürçam (2017) tarafından anket çalışması gerçekleştirmişlerdir. Araştırmaya katılan mükelleflerin %59'una göre tekrarlanan vergi afları dürüst mükelleflerin vergiye uyumunu azaltmaktadır.

Aydın ve Akbelen (2020) de Bursa ilinde 754 vergi mükellefiyle gerçekleştirdikleri anket çalışmasında, mükelleflerin büyük çoğunluğunun vergi aflarının dürüst mükellefleri cezalandırdığı görüşünde olduğunu ve bu durumun dürüst mükelleflerin vergiye uyumlarını olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Adana ilinde bulunan 743 vergi mükellefine yapmış oldukları anket çalışmasında Tabakan ve Avcı (2021) ise, lojistik regresyon analiziyle “vergi affında meydana gelen 1 birimlik algı artışının, vergiye gönüllü uyumda %75,1'lik azalışa” neden olduğunu tespit etmişlerdir.

Vergi aflarının bir defaya mahsus olarak uygulanması devlete ek gelir kaynağı sağlamasıyla birlikte devlet ile mükellefin uzlaşmasını sağlayarak vergi idaresinin iş yükünü azaltmaktadır. Kısa dönemde uygulanan vergi afları mükelleflerde gerekli ve faydalı olduğu algısını oluşturdukça mükelleflerin vergiye gönüllü uyumunu artırarak vergi idaresi kültürünü olumlu etkide bulunmaktadır. Vergi aflarına sürekli olarak başvurulması ise mükelleflerde yeni bir af çıkacağı beklentisini oluşturduğu için mükelleflerin vergi ile ilgili yükümlülüklerini yerine getirmemesine neden olmaktadır. Bu durumda vergisel sorumluluklarını yerine getiren mükelleflerin vergiye karşı gönüllü uyumunu azaltarak vergi idaresi kültürünü olumsuz etkide bulunmaktadır.

Mali kültürü oluşturan bir faktör olarak vergi idaresi kültürünü etkileyen vergi aflarının vergiye uyum üzerinde mükelleflerde ne düzeyde etkili olacağı ise mükellefin içinde bulunduğu kültürün bir bileşeni olan normların derecesine bağlı olarak değişmektedir.

Çünkü normlar toplumsal yapının düzen inşa etmesinde oluşturulan kurallar bütünüdür. Kalıplaşmış kurallar olarak da ifade edilen normlar bireylerin davranışları üzerinde etkili olmaktadır. Bu durumun en temel sebebi ise bireylerin normlara uymadığı takdirde çeşitli yaptırımlara tabi tutulabilmesidir. Dolayısıyla kültürün bir bileşeni olarak norm toplumsal davranışların sınırını belirlemektedir. (Sevim, 2020: 45-46).

2.2. VERGİ DENETİMİ VE VERGİ CEZALARI

Vergi denetimi, mükelleflerin vergi yasalarından doğan sorumlulukları yerine getirip getirmediğini ve vergi borcunu zamanında ve eksiksiz ödeyip ödemediğini çeşitli teknik ve yöntemlerle araştırılmasına ve tespit edilmesine yönelik faaliyetlerdir (Tekin ve Çelikkaya, 2018: 51-52).

Hukuk kurallarını sosyal kurallardan ayıran en temel özellik hukuk kurallarının devlet gücü ile desteklenmesi ve uygulanmasıdır. Devletin gücü ile desteklenerek uygulanan en önemli unsur ise cezadır. Vergi cezası, vergi suçu ve kabahati işleyen kişilere devletin uyguladığı yaptırımlardır (Bayraklı, 2018: 34).

Vergi mükelleflerinin davranışlarının şekillenmesinde vergi denetim algısının etkin olduğu görülmektedir (Taytak ve Akyüz Dalkıran, 2019:110). Vergi denetiminde mükellefin davranışına yön veren temel unsur mükellefin denetlenme olasılığı algısıdır

(Savaşan ve Odabaş, 2005:6). Vergi denetimlerinin düzenli aralıklarla gerçekleştirilmesi mükelleflerde herhangi bir zaman diliminde de denetlenebilecekleri algısını oluşturmaktadır. Bu durum, mükelleflerin vergiye uyumunu kolaylaştırarak vergi kayıp ve kaçakçılığını azaltmaktadır. Vergi idaresi denetimleri yeterli düzeyde ve etkin olarak sağlayamazsa vergi mükellefleri yakalanma konusunda endişe duymadıkları için vergi kaçırma eğilimleri artması nedeniyle kamu düzeninin bozulmasına yol açacaktır (Koç, 2018: 286). Dolayısıyla etkinsiz vergi denetimi, vergilere uyum göstererek vergisel ödevlerini yerine getiren mükelleflerin vergi idaresine olan güvenlerini zedeleyerek diğer mükelleflerin vergi kaçırma eğilimlerini davranış modeli olarak benimsemelerine neden olabilmektedir.

Mükellef vergi denetimlerine göre yakalanma ihtimalini ve cezaların etkinliğini dikkate alarak vergiye esas olan kazancı için vergi kaybına neden olacak davranışlarda bulunabilmektedir. Vergi cezalarının etkinliği sağlandığında mükelleflerde vergi sisteminin adaletli olduğuna ilişkin algı artarken, vergi kaybının azalması mükelleflerin vergiye uyumunu artırmaktadır (Aktan ve Çoban, 2012: 211).

Vergi denetimleri sonucunda uygulanan vergi cezalarının vergi idaresi bakımından birincil önemi ek bir gelir kaynağı sağlamasıdır. İkincil önemi ise etkin bir vergi denetiminin sağlandığının göstergesidir. Vergi idaresinin caydırıcı nitelikteki vergi cezasını uygulamasıyla hem vergi cezası uygulanan mükellef hem de diğer mükellefler vergi mevzuatına uygun olmayan fiillerini vergi kanunlarına göre düzenleyerek vergi idaresinin otoritesine uyum sağlamak zorunda kalmaktadır.

Ancak vergi idaresi ile mükellef ilişkilerinde vergi mükelleflerinin tümünü vergi kanunlarına uygun davranışlarda bulunmayan bireyler olarak niteleyip mükellefleri cezalandırarak onlara vergi kanunlarına uyum sağlamayı öğretmek mükelleflerin psikolojisini göz ardı eden bir yaklaşımdır. Çünkü cezalandırılma korkusu ile kurallara uygun davranma psikolojisindeki bireyler fırsatını yakaladıklarında vergi kanunlarına uygun olmayan daha fazla davranışlarda bulunacaklardır. Burada önemli olan husus bireylerin “kurallara uyma alışkanlığının içselleştirilmesidir.” Bu durum ise vergi idaresinin adaletli davranmasıyla, otoritesini kanunlara uygun olarak kullanmasıyla, bireylere ödedikleri vergileri nerelerde harcadığını şeffaf bir şekilde açıklayabilmesiyle, vergi kanunlarına uygun davranışlarda bulunmayanların cezalandırıldığının fark

edilmesini sağlayabilmesiyle, vergi politikalarının hazırlanma aşamasında mükelleflerin de yer almasıyla gelişecektir (Karyağdı, 2012: 712).

Vergi idaresinin düzenli olarak gerçekleştirdiği vergi denetimleri ile mükellefler her an denetlenebilme ihtimalini göz önünde bulundurmaktadır. Dolayısıyla mükellef etkin vergi denetiminin sağlanmasıyla ve vergi idaresinin mükellef üzerinde kurmuş olduğu baskı ile vergi kaybına neden olacak fiillerde bulunmak yerine vergiye uyum göstermeyi tercih ederek vergi idaresi kültürüne olumlu bir etkide bulunmaktadır. Mükelleflerin vergi suç ve kabahatini oluşturan fiillerine yönelik devletin uyguladığı yaptırımlar olarak ifade edilen vergi cezalarının da etkinliğinin gerçekleşmesiyle mükelleflere uygulanacak vergi cezaları mükelleflerin doğru beyanda bulunmasını sağlayarak vergi idaresi kültürünü olumlu yönde etkilemektedir. Vergi denetimi ve cezaların etkinliğinin sağlanamadığı durumlarda ise yakalanma konusunda tedirgin olmayan ve caydırıcı vergi cezalarıyla karşılaşmayan mükellefler vergiye uyum sağlamak yerine vergi kayıp ve kaçakçılığına yönelerek vergi idaresi kültürünü olumsuz etkilemektedir.

Vergi denetimi ve vergi cezalarının vergi idaresi kültürüne etkisi literatürde daha çok vergi idaresince düzenli olarak gerçekleştirilen vergi denetimlerinin ve uygulanan vergi cezalarının mükelleflerde vergiye uyumu artırarak vergi kayıp ve kaçakçılığını azaltması yönündedir. Dolayısıyla vergi denetimi ve vergi cezaları vergi idaresi kültürünü olumlu etkilemektedir.

Bu doğrultuda yer alan araştırmalardan Park & Hyun (2003), çalışmalarında hem vergi denetimin hem de vergi ceza oranının vergi kaçakçılığına karşı önemli bir caydırıcı unsur olduğunu ifade etmişlerdir.

Çelikkaya ve Gürbüz (2006)'ün Eskişehir ilinde 1750 vergi mükellefine uyguladıkları anket çalışmasında, vergi denetimlerinin artmasının mükelleflerin vergiye uyumunu arttırmakta olup vergi cezalarının arttırılması ise mükelleflerin doğru beyanda bulunma ihtimalini artırdığı görüşündedirler.

Çiçek ve Herek (2012)'in Antalya ilinde 452 vergi mükellefine anket yöntemini kullanarak yapmış oldukları çalışmalarında, mükelleflere vergi cezası kesildiğinde vergi suçu ve kabahati işlemekten uzaklaştıkları sonucunu tespit etmişlerdir.

Ayyıldız (2014) tarafından yirmi ilde 545 vergi mükellefiyle gerçekleştirilen anket çalışmasında, mükelleflerin %55,6'sı vergi cezası yaptırımına tabi tutulursa bir kez daha vergi suçu işlemeyeceğini ifade etmiştir.

Sağlam ve Aytaç (2015)'in Çorum'da 261 vergi mükellefine uygulamış oldukları ankette, mükelleflerin % 44'ünün vergi denetimlerinin mükellefe baskı olarak yansıdığını ve kurulan bu baskının mükelleflerin vergi uyumuna yön verdiği bulgusuna ulaşmışlardır.

Dumlupınar ve Yardımcıoğlu (2015)'nin Trabzon İlinde 355 vergi mükellefine anket yöntemini kullanarak yapmış oldukları çalışmalarında, katılımcıların %83,4'ü denetimler arttıkça mükelleflerin doğru beyanda bulunma ihtimalinin artacağını belirtirmiştir. Aynı çalışmada katılımcıların %78,1'ine göre de denetimlerin yetersiz olmasının önemli bir sonucunun kayıt dışı faaliyetler olduğunu ifade etmişlerdir.

Organ ve Çavdar (2017) ise, İstanbul, Tekirdağ, Edirne ve Kırklareli illerinde 428 gelir ve kurumlar vergisi mükellefine anket uygulamışlardır. Ankete katılım sağlayan mükelleflerin % 70,2'si vergi denetimlerinin daha sık gerçekleştirilmesinin vergi kaçakçılığını azaltacağı görüşündedir.

Literatürde vergi denetimi ve vergi cezalarının mükelleflerin uyumunu dolayısıyla vergi idaresi kültürünü olumsuz etkilediği, etkisinin bulunmadığı, belirli bir vergi denetimi düzeyinden sonra ve etkin gerçekleştirilmeyen vergi denetimlerinden sonra vergi uyumunu azalttığına yönelik çalışmalar da yer almaktadır.

Bu çalışmalar arasında Gangla vd. (2014), Avusturya'da uygulamış oldukları deneyden elde ettikleri bulgulara göre, vergi makamlarınca gerçekleştirilen denetimlerin vergi uyumu üzerinde hiçbir olumlu etkisi bulunmadığını ve denetimlerin vergi ödemelerinin gecikmesine neden olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Mendoza vd. (2017)'ne göre, mükelleflerin vergiye uyumu belirli bir denetim düzeyine kadar artarken, bu düzeyin aşıldığı yüksek bir vergi denetiminde mükelleflerin vergiye uyumu azalmıştır.

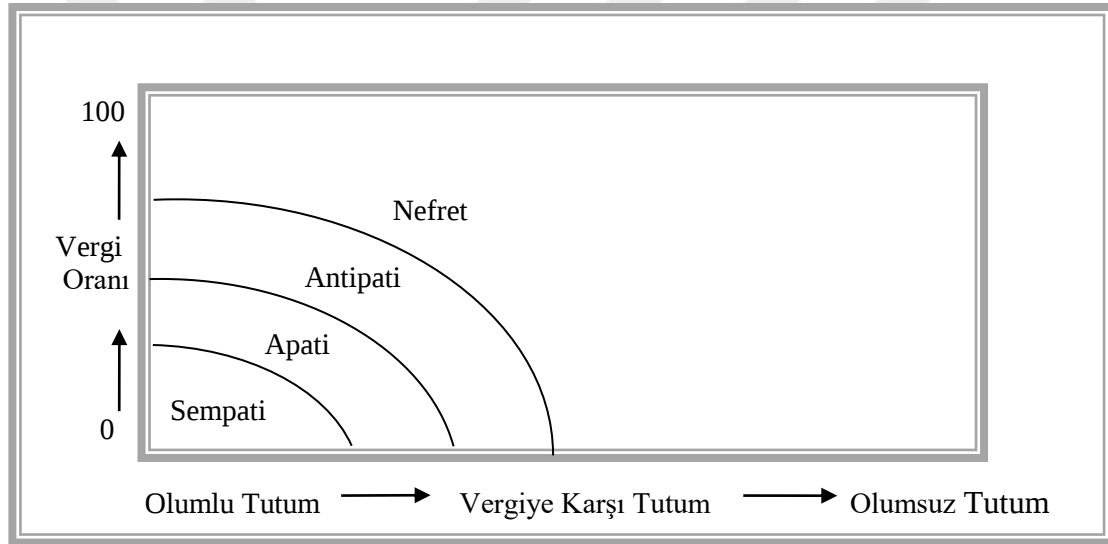
Karaca vd. (2020)'nin Sivas ilinde 569 vergi mükellefine uygulamış oldukları anket çalışmalarında, ankete katılım sağlayan mükelleflerin % 58,9'u "denetimlerin artmasının daha fazla vergi ödeme isteğini doğurmadığını" ifade etmiştir.

Kasper & Alm (2022) tarafından yapılan çalışmada ise, etkin gerçekleştirilen denetimler, denetim sonrası mükelleflerin vergiye uyumunu artırırken etkin gerçekleştirilmeyen denetimlerin denetim sonrasında mükelleflerin vergiye uyumunu azalttığını tespit etmişlerdir.

2.3. VERGİ ORANI

Vergi oranlarının artması mükelleflerin vergiye yönelik tutumlarını etkileyerek vergi idaresi kültürüne olumsuz bir etkide bulunmaktadır. Vergi oranlarının düşük olması ise mükelleflerin vergiye karşı daha olumlu bir bakış açısı kazanmasını sağlayarak vergi idaresi kültürüne olumlu yönde bir etkide bulunmaktadır (Gencel ve Kuru, 2012: 50).

Şekil 3. Vergi Oranı - Mükellef Tutumu İlişkisi



Kaynak: Aktan vd, 2012: 186.

Şekil 3'te vergi oranlarında meydana gelen değişimin mükelleflerin vergiye yönelik tutumlarına etkisi ele alınmaktadır. Vergi oranlarının artması mükelleflerin vergiye yönelik olumlu tutumlarını olumsuz tutum olarak değiştirmektedir.

İlk olarak sempati aşamasında düşük vergi oranları karşısında mükellefler vergiye karşı sempatik bir tutumda bulunarak vergilerini istekli bir şekilde ödemektedir. Apati olarak adlandırılan ikinci aşamada mükellefler artmaya başlayan vergi oranlarına karşı ilgisiz kalarak vergiye yönelik olumlu tutumları olumsuza doğru değişmeye başlamıştır. Üçüncü aşama olan antipati aşamasında mükellefler artan vergi oranları karşısında tutumlarında kararlılık göstererek vergiye karşı olumsuz tutumlar göstermektedir. Son aşama olan nefret aşamasında ise, mükellefler yüksek vergi oranları

karşısında ödeyeceği vergi miktarının artmasıyla vergiye yönelik tutumları nefrete dönüşmektedir. Mükelleflerin antipati aşamasındaki olumsuz tutumları gizli iken nefret aşamasındaki olumsuz tutumları aleni bir şekilde olup vergi idaresine karşı tepki gösterebilmektedirler (Aktan vd., 2012: 185 - 187).

Yabancı literatürde vergi oranının vergi idaresi kültürüne etkisi daha çok vergi oranının mükelleflerin vergiye uyumu üzerinde yapılmış çalışmalardan oluşmaktadır. Ancak vergi oranının mükelleflerin vergiye uyumunu hangi doğrultuda etkileyeceği, dolayısıyla vergi idaresi kültürünü ne şekilde etkileyeceği yönünde gerçekleştirilmiş çalışmalarda fikir birliği bulunmamaktadır.

Vergi oranı arttıkça mükelleflerin vergiye uyumunun azaldığına yönelik araştırmalar literatürde daha fazla yer almaktadır (Clotfelter, 1983; Benk vd. 1991; Alm vd. 1992; Lang vd. 1997; Pommerehne & Weck- Hannemann, 1996; Ali vd. 2001; Wu & Teng 2005; Mas’ud vd. 2014).

Vergi oranı arttıkça mükelleflerin vergiye uyumunun arttığına yönelik tespit edilmiş çalışmalar az da olsa literatürde yer almıştır (Feinstein, 1991; Alm vd. 1995).

Vergi oranlarının mükelleflerin vergiye olan uyumu üzerindeki etkisinin belirsiz olduğunu veya önemli bir etkisinin bulunmadığına yönelik araştırmalar da bulunmaktadır. Bu yönde yapılmış araştırmalardan Slemrod (1985), daha yüksek bir vergi oranının vergi kaçırmayı teşvik ettiğini ancak vergi oranlarıyla vergi kaçakçılığı ilişkisinin belirsiz olduğu görüşündedirler. Freire-Serén & Panadés (2013), literatürde daha yüksek bir vergi oranının vergi kaçırmayı desteklediği ancak daha yüksek vergi oranının mükelleflerin vergiye uyumunu teşvik ediyor mu yoksa engelliyor mu konusunun net bir cevabının bulunmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Jayawardane & Low (2017), Sri Lanka’da 388 vergi mükellefine uygulamış oldukları anket çalışmasında vergi oranlarının mükelleflerin vergiye uyumu üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığını tespit etmişlerdir.

Ülkemizde gerçekleştirilmiş çalışmalarda genellikle vergi oranlarının yüksek olduğu, vergi oranlarının yüksekliği mükelleflerin tutumlarını etkileyerek mükelleflerde vergi kaçakçılığı, vergiden kaçınma gibi olumsuz davranışlara neden olduğu, dolayısıyla vergi idaresi kültürünü olumsuz etkilediği yönündedir.

Bu doğrultudaki çalışmalardan Çiçek vd (2008), Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Şanlıurfa ve Mardin illerinde 1361 mükellefle gerçekleştirmiş oldukları anket çalışmasında araştırmaya katılan mükelleflerin %45,1'i en baskın görüş ile ülkemizde vergilerin tam olarak ödenmemesinin nedenini vergi oranlarının yüksek olmasına bağlamıştır. Vergi oranlarının düşürülmesinin nasıl bir etki oluşturacağına yönelik ifadeye ankete katılım sağlayan mükelleflerin %50,8'i vergi kaçakçılığını azaltacağı görüşündedir. Vergi oranlarının artırılmasının nasıl bir tepki oluşturacağına yönelik ifadeye ise araştırmaya katılan mükelleflerin % 37'si harcamalarını kısma yoluna gideceklerini %34,5'i de vergiden kaçınmanın yollarını arayacağını belirtmiştir.

Çiçek ve Herek (2012)'in Antalya ilinde 452 vergi mükellefine anket yöntemini kullanarak yapmış oldukları çalışmalarında, anket çalışmasına katılım sağlayan mükelleflere göre en baskın görüş %27,7 ile vergi kaçakçılığının temel nedeninin vergi oranlarının yüksek olmasıdır.

Demir (2013)'in Türkiye genelinde 1573 vergi mükellefine uygulamış olduğu anket çalışmasında, ankete katılan mükelleflerin %72,5'i ülkemizde uygulanan vergi oranlarının yüksek olduğunu belirtmiştir.

Ayyıldız (2014) tarafından yirmi ilde 545 vergi mükellefiyle gerçekleştirilen anket çalışmasında, mükelleflerin % 43,3'ü “Sizce Türkiye’de vergi kaçakçılığının temel nedeni nedir?” ifadesine “vergi oranlarının yüksek olması” yanıtını vermiştir.

Cansız (2015)'in Afyonkarahisar Defterdarlığı'nda çalışan 197 kişinin katılımıyla gerçekleştirdiği çalışmasında, katılımcıların %67'si “Türkiye’de vergi oranları düşürülürse, mükelleflerin ödeme isteklerinin artacağını” ifade etmiştir.

Özgün ve Yüksel (2018)'in Mersin ilinde 400 vergi mükellefinin katılımıyla gerçekleştirdikleri çalışmalarında, yapmış oldukları anket uygulamasına katılım sağlayan mükelleflerin %73'üne göre “Yüksek vergi oranları karşısında mükelleflerin vergi ödemekten kaçınması doğaldır.”

Uyanık (2019) tarafından Türkiye’de 117 vergi mükellefine uygulanan anket çalışmasında, ankete katılan mükelleflerin %35'i vergi oranlarının düşürülmesinin uzun dönemde vergi gelirlerini artıracığını %25'i de kısa dönemde vergi gelirlerini azaltacağını ifade etmiştir.

Karaca vd. (2020) 'nin Sivas ilinde 569 gelir vergisi mükellefine uygulamış oldukları anket çalışmalarında, ankete katılım sağlayan mükelleflerin %75,6'sı vergi oranlarının düşürülmesinin vergi kaçakçılığını azaltarak vergiye uyumunu arttırdığı görüşündedirler.

Tabakan ve Avcı (2021)'nin Adana ilinde bulunan 743 vergi mükellefine yapmış oldukları anket çalışmasında ise “vergi oranındaki 1 birimlik artışın mükellefin vergiye gönüllü uyum olasılığını %40,2 azalttığı” bulgusuna ulaşmışlardır.

2.4. DEVLETE, YETKİLİLERE DUYULAN GÜVEN VE YETKİLİ MAKAMLARIN GÜCÜ

Psikolojik vergi sözleşmesi olarak da adlandırılan devletle mükellef arasındaki ilişki; vergi idaresi kültürünü etkileyen bir faktör olarak devlete güven, yetkililere duyulan güven ve yetkili makamların gücü çerçevesinde ele alınmıştır.

Toplumların devletle olan bağı her toplumun kendi değerlerine göre değişmektedir. Toplumların devletten beklentileri doğrultusunda oluşan devlete olan güven ise toplumun kültürel yapısına göre farklılık gösterebilmektedir. Adaletin güveni etkilediği ülkelerde devletin gerçekleştirdiği faaliyetler öncelikle toplum tarafından incelenmektedir. Toplum, devletin gerçekleştirdiği faaliyetlerin adaletli olduğu inancına sahip olursa o toplumda devlete güven oluşmaktadır (Güzel vd. 2019: 84).

Devletle mükellef arasındaki ilişki güçlü duygusal bağları ve sadakatleri barındıran psikolojik bir sözleşme şeklinde ifade edilebilir. Psikolojik vergi sözleşmesi de ancak güvene dayalı eylemlerle sürdürülebilir (Torgler, 2004: 242). Devlet mükelleflerin güvenini sağlayacak eylemlerde bulunduğu, mükelleflerin devlete olan güveni artar ve mükellefler vergi yükümlülüklerini daha istekli bir şekilde yerine getirirler (Torgler & Schneider, 2005: 238).

Yetkililere duyulan güven, vergi mükelleflerinin vergi makamlarının yardımsever davrandığına ve kamu yararı için çalıştığına ilişkin algıyı ifade etmektedir. Yetkili makamların gücü ise, vergi mükelleflerinin vergi makamlarının vergi kaçakçılığını tespit etme ve yaptırım uygulamaya ilişkin algıdır (Kirchler vd. 2008: 212).

Vergi idaresi kültürünü etkileyen bir faktör olarak devlete güven, yetkililere duyulan güven ve yetkili makamların algılanan gücü arttıkça mükellefler vergiye ilişkin yükümlülüklerini daha istekli bir şekilde yerine getirerek vergi idaresi kültürünü olumlu yönde etkilemektedir.

Literatürde yer alan araştırmalarda vergi idaresi kültürünü etkileyen önemli bir faktör olarak devlete duyulan güvenin arttığı koşullarda mükelleflerin vergiye uyumu ve vergi ahlakının arttığı ve vergi yüklerini daha düşük hissettikleri görülmektedir. Yetkililere duyulan güven ile yetkililerin algılanan gücü arttıkça mükelleflerin vergiye uyumunu arttırdığı, vergi kaçakçılığını ise azalttığı yönünde bulgulara rastlanmıştır.

Bu yönde yapılmış araştırmalardan Torgler (2003), bireylerin devlete olan güveninin daha yüksek vergi ahlakıyla ilişkili olduğu ve Torgler (2004c), bireylerin devlete olan güveninin artması vergi ahlakını artıran bir etkiye sahip olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Torgler vd. (2008)'nin vergi ahlakının nedenleri ve sonuçlarına yönelik ABD ve Türkiye'de gerçekleştirdikleri araştırma sonuçlarına göre, kamu görevlilerine ve devlete olan güvenin vergi ahlakı üzerinde oldukça anlamlı ve pozitif etkisinin bulunduğunu tespit etmişlerdir.

Kirchler vd. (2008) vergiye uyumun kaygan eğim çerçevesini incelemiştir. Bu çerçevenin temel varsayımı, vergi uyumunu yetkililere duyulan güven ve yetkililerin gücünün belirlemesidir. Yetkililere duyulan yüksek güven ya da yetkililerin algılanan yüksek gücü ile yüksek düzeyde vergi uyumu sağlanabileceği sonucuna ulaşmışlardır.

Kogler vd. (2013)'nin kültürel ve ekonomik açıdan farklılık gösteren Avusturya, Macaristan, Romanya ve Rusya'da gerçekleştirdikleri çalışmalarında en yüksek vergi uyumu ile en düşük vergi kaçakçılığının yetkililere duyulan yüksek güven ve yetkili makamların yüksek gücünün bulunduğu koşullarda gerçekleştiğini ifade etmişlerdir.

Yamamura (2014) araştırmasında Batı ülkelerinden ırksal ve kültürel olarak daha homojen bir ülke olan Japonya'da Japon Genel Sosyal Anketlerinden (Japanese General Social Surveys) alınan verileri kullanmıştır. Devlete güvenme olasılığının daha yüksek olduğu bir bölgede yaşayan mükelleflerin vergi yüklerini düşük olarak algılamaya yatkın oldukları bulgusuna ulaşmıştır.

Kastlunger vd. (2013) vergi uyumunun kaygan eğim çerçevesini İtalya’da 389 vergi mükellefine anket uygulayarak yapısal eşitlik modeli ile test etmişlerdir. Elde ettikleri bulgulara göre yetkililere duyulan güvenin mükelleflerin vergiye gönüllü uyumunu artırdığı bulgusuna ulaşmışlardır. Yetkililere duyulan güven meşru güçle pozitif ilişkili iken zorlayıcı güçle negatif ilişkilidir. Yetkili makamların gücünün ise zorunlu vergi uyumuyla ilişkili olup vergiden kaçınmanın artmasına neden olduğunu tespit etmişlerdir.

Abdiyeva vd. (2015) tarafından Kırgızistan’da 500 kişiye uyguladıkları anket çalışmalarında, yapmış oldukları faktör analiziyle vergi kültürünü belirleyen en önemli faktörü devlete güven olarak tespit etmişlerdir.

Batrancea vd. (2019) ise, beş kıtadan 44 ülkeden 14.509 lisans ve lisansüstü öğrencinin katılımıyla vergi uyumluluğunun kaygan eğim çerçevesinin ilk büyük ölçekli araştırmasını gerçekleştirmişlerdir. Ülkeler arası bazı farklılıkların bulunmasına rağmen yetkililere duyulan güvenin ve yetkili makamların gücünün tüm ülkelerde vergi uyumunun önemli belirleyicileri olarak tespit edilmiştir. Araştırmada elde edilen bulgular arasında; hem yetkili makamların gücünün hem de yetkililere duyulan güvenin vergi uyumluluğunu artırdığı vergi kaçakçılığını azalttığı, güvenin gönüllü uyumu artırırken gücün zorunlu uyumluluğu artırdığı ve gücün sadece mükelleflerin yetkililere güvenmesi durumunda gönüllü uyumluluğu artırdığı yer almaktadır.

Ağcakaya ve Yıldırım (2019)’ın İstanbul ilinde 560 vergi mükellefiyle gerçekleştirdikleri anket çalışmalarında araştırmaya katılan mükelleflerin % 68’i devlete duyulan güvenin vergi ödeme isteğini arttığını ifade etmiştir.

Karaca vd. (2020) tarafından Sivas ilinde 569 gelir vergisi mükellefine uygulamış oldukları anket çalışmalarında, araştırmalarında ankete katılan mükelleflerin %68,5’i “Devlete duyduğum güven ve ulusal gurur duygumun vergi ödeme davranışımı olumlu etkilediğini düşünüyorum.” ifadesine katılım sağlamıştır.

Abdiyeva (2022) çalışmasında ise, Kırgızistan’da 2010-2013 yılları arasında Dünya Değerleri Anketi (WVS) verilerini kullanarak devlete duyulan güven ile vergi kültürü arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Araştırmada kamu kurumlarına hiç güvenmeyen kişilerin diğer kişilere göre vergi ahlakı %12 daha düşük olarak belirlenmiştir.

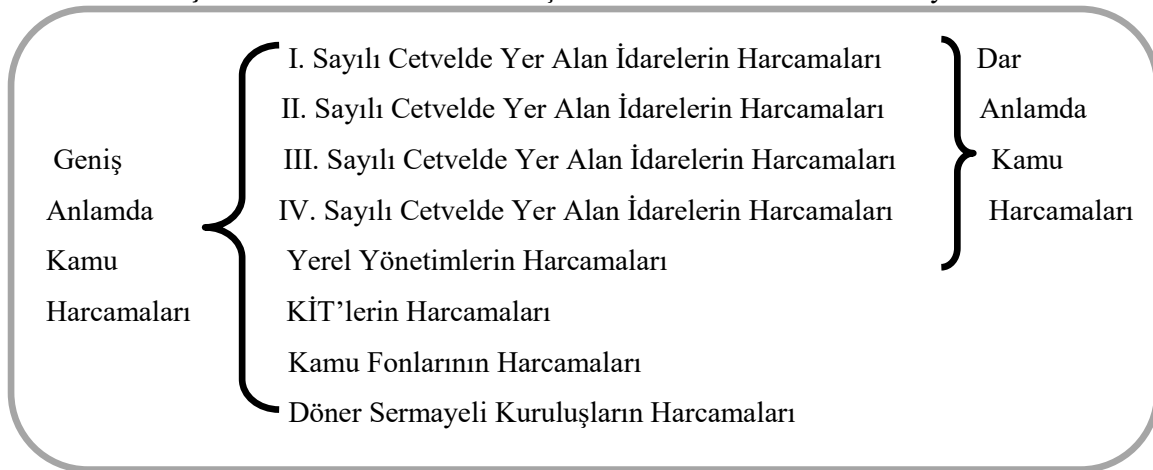
3. KAMU HARCAMALARI KÜLTÜRÜ VE ETKİLEYEN FAKTÖRLER

İnsanların bir arada yaşamasından doğan ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için harcama yapma zorunluluğu doğmuştur. Gerekli olan ihtiyaçların niteliği ve kapsamı ise zamanla değişerek harcamaların çeşitliliğini ortaya çıkarmıştır (Akdoğan, 2005: 60-61). Bireylerin bir arada yaşamaları sonucunda ortaya çıkan toplumsal ihtiyaçları karşılayabilmek için devlet tarafından gerçekleştirilen ve çoğunlukla vergilerle finanse edilen ödemeler kamu harcaması olarak ifade edilebilir.

Kamu harcamaları belirlenirken hangi kurumların harcamalarının bir kamu harcaması olarak ifade edileceğinin ve hangi harcamaların kamu harcaması olarak sayılabileceğinin bilinmesi gerekmektedir. Literatürde hangi kamu kurumlarının harcamalarının bir kamu harcaması olacağı konusunda “dar anlamda kamu harcaması” ve “geniş anlamda kamu harcaması” olarak iki farklı yaklaşım bulunmaktadır.

Dar anlamda kamu harcaması, merkezi yönetim bütçesince gerçekleştirilen giderlerdir. Bu giderler; “I. sayılı cetvelde yer alan idareler (genel bütçeli idareler), II sayılı cetvelde yer alan idareler (özel bütçeli idareler), III sayılı cetvelde yer alan idareler (düzenleyici ve denetleyici kurumlar)’den oluşmaktadır. Geniş anlamda kamu harcaması ise merkezi yönetim bütçesi tarafından gerçekleştirilen giderlere ilaveten IV sayılı cetvelde yer alan idareler (Sosyal Güvenlik Kurumu ve İş- Kur), yerel yönetimler, Kamu İktisadi Teşebbüsleri, Kamu Fonları ve Döner Sermayeli Kuruluşlar” tarafından yapılan giderleri kapsamaktadır (Demir, 2017: 67-68).

Şekil 4. Dar Anlamda ve Geniş Anlamda Kamu Harcamaları Ayrımı



Kaynak: Demir, 2017: 68.

Yukarıda yer alan Şekil 4’te hangi harcamaların dar anlamda, hangi harcamaların geniş anlamda bir kamu harcaması olarak kabul edileceği yer almaktadır. Bununla birlikte Şekil 4’te dar anlamda kamu harcaması olarak yer alan bir harcamanın geniş anlamda da bir kamu harcaması olarak da kabul edildiğini göstermektedir.

Kamu harcaması olarak neleri kabul edebileceğimiz ise 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nun 3. maddesinin h fıkrasında ifade edilmiştir. Anılan madde hükmüne göre; “Kanunlarına veya Cumhurbaşkanlığı kararnamelerine dayanılarak yaptırılan iş, alınan mal ve hizmet bedelleri, sosyal güvenlik katkı payları, iç ve dış borç faizleri, borçlanma genel giderleri, borçlanma araçlarının iskontolu satışından doğan farklar, ekonomik, mali ve sosyal transferler, verilen bağış ve yardımlar ile diğer giderler” kamu harcaması olarak belirtilmiştir.

Kamu harcamaları kavramı sosyo ekonomik bakımdan incelendiğinde “Devletin fiskal ve ekstra fiskal amaçlarla, diğer bir ifadeyle ekonomik ve sosyal amaçlarla, yürüttüğü bütün ekonomik faaliyetler kapsamında yaptığı harcamalar” olarak ifade edilmiştir (Demir, 2017: 69). Devlet ekonomik ve sosyal amaçlarını gerçekleştirebilmek amacıyla çeşitli harcamalar yapmak zorundadır. Ülkelere göre farklılık gösterse de devletin üretim ve tüketimle ilgili yapmış olduğu harcamaların ekonomide önemli etkileri bulunmaktadır. Toplumda yer alan tüm ekonomik kesimlerin refahı, devletin gelir elde etmesine ve elde edilen bu gelirlerin çeşitli kamu hizmetlerinde kullanılmasından etkilenmektedir (Akdoğan, 2005: 91).

Devletin gerçekleştirdiği kamu harcamalarının ekonomi üzerindeki etkileri kadar birey ve toplum üzerindeki etkileri de önemlidir. Çünkü bireylerin ve toplumun kamu harcamalarını nasıl algıladıkları devleti nasıl algıladıklarına bağlıdır. Bireylerin ve toplumun kamusal hizmetlerin parasallaşmış halini algılayış tarzlarını dış dünyaya yansıtmaları sonucunda kamu harcamalarına yönelik oluşturdıkları tutum ve davranışlar bütünü kamu harcamaları kültürü olarak ifade edilebilir.

Mali kültür bileşeni olarak kamu harcamaları kültürü de vergi ve vergi idaresi kültürü gibi her ülkeye göre farklılık gösterecektir. Çünkü her ülkenin kamu harcamaları kendi kültürel bileşenleriyle özleştigi için o ülkedeki bireylerin ve toplumun kamu harcamalarına yönelik oluşturdıkları tutum ve davranışlara yansımaları olacaktır. Bu durumda her ülkedeki bireylerin ve toplumun kamu harcamaları kültürüne yönelik oluşturdıkları

tutum ve davranışları farklılaştırarak her ülkeye özgü bir kamu harcamaları kültürünü oluşturacaktır.

Devletin görünümünü yansıtan kamu harcamalarının toplumsal algısı, ekonomi politikalarında ve siyasal tercihlerin şekillenmesinde önem arz etmektedir (Demir, 2009: 223). Kamu harcamaları kültürünün oluşum sürecinde bireyler; devlet tarafından sunulan mal ve hizmetlerin neler olduğu, bu hizmetlerin devlet tarafından sunulmaması halinde nelerin yaşanabileceği, kamu harcamalarının neler olduğu, hangi kurumların yapmış olduğu harcamaların bir kamu harcaması olduğu ve toplum için kamu harcamalarının önemi konusunda bilgilendirilmelidir (Arıman, 2020: 928).

Bireylerde kamu harcama bilincinin oluşmaması durumunda bireyler toplumda kamu harcamalarının işlevini ve önemini kavrayamadıkları için yapılan kamusal harcamaların rasyonel nedenlerini de görmezden gelmelerine neden olacaktır. Diğer taraftan bireylerde kamu harcama bilincinin oluşmaması vergilerle kamu harcamaları arasındaki mali bağlantıyı kuramamalarına da neden olacaktır.

Kamu harcama kültürünün oluşum sürecinde önemli hususlardan biri de kamu harcamalarının denetimidir. Kamu harcamalarında klasik denetim sistemi anlayışından çağdaş denetim anlayışına geçilmesiyle kamu harcamalarının denetimi mali ve hukuki denetimle birlikte performans denetimine de tabi tutulmuştur. Bu çağdaş denetim anlayışıyla birlikte kamu harcamalarının miktar bakımından denetimiyle birlikte kamu harcamalarının hangi amaçla yapıldığı, sonuçlarının ve maliyetinin de neler olduğu konusunda bireylere bilgi edinme imkanı da sağlamıştır (Siverekli, 2014: 78).

Kamu harcama kültürüyle ilgili diğer önemli hususta kamu harcamalarında savurganlık algısıdır. Kamu harcamalarında savurganlık daha çok seçim dönemlerinde siyasi kaygılar sebebiyle ortaya çıkmaktadır. Kısa dönemde siyasi kaygıların giderilmesiyle oluşan kamu kaynakları seçim sonrasında vergi ve harcama yetkisinin sınırsız ve sorumsuz bir şekilde kullanılmasına neden olmaktadır (Aktan, 2010: 102). Bu şekilde kamu harcamalarında savurganlık yapıldığı algısına sahip olan toplumların kamu harcamalarına yönelik davranış ve tutumları negatif yönde gelişmektedir.

Kamu harcamaları kültürünü etkileyen faktörler yolsuzluk algısı, mali bağlantı ve gelir dağılımı kapsamında açıklanmıştır.

3.1. YOLSUZLUK ALGISI

Yolsuzluk, “Kamu gücünün özel çıkarlar için kötüye kullanılmasıdır” (World Bank, 1997: 8). Bu ifadede yer alan yolsuzluk tanımına göre, yolsuzluğun sadece kamu sektörüne özgü bir unsur olduğu sonucuna ulaşılmamalıdır. Büyük özel işletmelerin satın alma ve işe alma faaliyetlerinde hatta devlet tarafından düzenlenen özel faaliyetlerde de açıkça yolsuzluk bulunmaktadır (Tanzi, 1998: 564).

Yolsuzluk ve yolsuzluk algısı, bir toplumun kuralları nasıl anladığının yanı sıra kişisel değerlere ve ahlaki görüşlere de bağlı olmasından dolayı kültürel bir olgu olarak ele alınabilir. Yüksek düzeydeki yolsuzluk algısı bazı kurumlara karşı bir “güvensizlik kültürü” oluşturur ve bu durum kültürel bir gelenek haline gelerek yolsuzluğu artırabilir (Melgar, 2010: 120).

Yolsuzluk kavramı toplumlara ve kişilere göre farklılık gösterebilmektedir. Sosyal kurallar bir kültürden diğerine ve kişiler arasında önemli ölçüde değişebilir. Örneğin yolsuzluk türü olarak ifade edilen rüşvet verme eğilimi ahlaki görüş ve kişisel değerlerden etkilenmektedir. Bir toplumda rüşvet verme eğilimi normal bir uygulama olarak görülürken, farklı bir toplumda yolsuzluk olarak kabul edilebilir (Melgar, 2010:121).

Yolsuzluk toplumdan topluma değişiklik gösterebileceği gibi ülkelere göre de farklılık gösterebilmektedir. Treisman (2000), yolsuzluğun bazı ülkelerde diğer ülkelere göre daha yaygın olmasının nedenlerini araştırarak 1980 ve 1990’lar için çeşitli anketlerden derlenen “yolsuzluk algı endekslerini” analiz etmiştir. Analizlerinde İngiltere’de ve eski kolonilerinde, Protestan geleneği olan ülkelerde, daha gelişmiş ekonomiye ve daha yüksek ithalata sahip olan ülkelerde ve demokratik ülkelerde yolsuzluk daha düşük iken federal ülkelerde yolsuzluğun daha fazla olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Yolsuzluk algı endeksi, 1995’ten beri ölçülen ve 2022 yılı itibarıyla 180 ülkenin/bölgenin yer aldığı her yıl düzenli olarak Uluslararası Şeffaflık Örgütü’nce yayımlanan bir rapordur. Yolsuzluk algı endeksinde yer alan ülkelerin kamu sektörünün yolsuzluk algı düzeylerine göre 0 ile 100 arasında puanlanıp sıralanmaktadır. Endekste yer alan 0 puan bir ülkede yüksek düzeyde yolsuzluğun bulunduğunu ifade ederken 100 puan bir ülkede yolsuzluğun bulunmadığını ifade etmektedir.

2022 Yolsuzluk Algı Endeksi (Corruption Perceptions Index) raporu bulgularına göre 180 ülke arasında yolsuzluğun en az olduğu on ülke ve puanları sırasıyla; Danimarka (90), Finlandiya (87), Yeni Zelanda (87), Norveç (84), Singapur (83), İsveç (83), İsviçre (82), Hollanda (80), Almanya (79) ve İrlanda (77) olarak tespit edilmiştir. Yolsuzluğun en çok görüldüğü on ülke ve puanları ise sırasıyla; Somali (12), Suriye (13), Güney Sudan (13), Venezuela (14), Yemen (16), Libya (17), Güney Kore (17), Haiti (17), Ekvator Ginesi (17) ve Burundi (17) olarak yer almıştır.

2022 yılında Yolsuzluk Algı Endeksi raporu incelendiğinde genellikle güçlü kurumlara sahip olan, devlete güvenin yüksek olduğu demokratik ülkeler ile ekonomik bakımdan gelişmiş ülkeler endekste en yüksek puana sahipken; temel hak ve özgürlüklerin oldukça kısıtlandığı ülkeler endekste en düşük puana sahip ülkelerdir.

2022 Yolsuzluk Algı Endeksi bulguları Türkiye bakımından ele alındığında 36 puanla 180 ülke arasında 101. sıradadır. Yolsuzluk algı endeksiyle ilgili son on yıl verileri incelendiğinde 2012 yılında 49 puana sahipken 2022 yılında 13 puan gerilemiştir. 2022 yılında 38 OECD ülkesi arasında 37. sırada, 19 G20 ülkesi arasında da 14. sırada yer almıştır.

Literatürde yolsuzluğun yer aldığı ampirik çalışmalarda ve yolsuzluk algı endeksi bulguları incelendiğinde Türkiye’de yolsuzluk algı düzeyinin yüksek olduğu ve toplumda önemli bir sorun olarak algılandığı görülmektedir.

Karakaş ve Çiçek (2009) tarafından Gaziantep ilinde 470 vergi mükellefinin yolsuzlukla ilgili tutum ve davranışlarını anket yöntemiyle ölçmüşlerdir. Ankete katılan mükelleflere “Yolsuzluğu nasıl tanımlarsınız?” ifadesi yöneltilmiştir. Bu ifadeye en fazla verilen cevaplar arasında %41,1 hırsızlık, %29,8 haksız kazanç ve %13,8 rüşvet yer almaktadır. Aynı araştırmada Türkiye’nin en önemli üç sorunu arasında ilk sırada %39,8 ile işsizlik ikinci sırada %20,6 ile yolsuzluk ve üçüncü sırada %15,7 ile din ve vicdan özgürlüğü yer almıştır.

Demir (2013)’in Türkiye genelinde 1573 vergi mükellefine uyguladığı anket çalışmasında, ankete katılan mükelleflere “Türkiye’yi yolsuzluklar açısından değerlendirirseniz, 1 ile 10 arasında kaç puan verirsiniz?” ifadesi yöneltilmiştir. Katılımcıların %72,5’i 5 puan ve üzerinde vermiştir. Dolayısıyla Türkiye’de algılanan yolsuzluk düzeyi oldukça yüksektir.

Kamu harcamaları, kamu büyüklüğünün bir göstergesi olarak kabul edilerek hem ülkenin ekonomik performansında hem de kamu sektörü yolsuzluğunda önemli bir işleve sahiptir (Del Monte & Pennacchio, 2020: 740). Yolsuzluk algısı da, mali kültürü oluşturan faktörlerden biri olarak kamu harcamaları kültürünü etkileyen bir unsurdur.

Kamu harcamalarının toplumsal algısı ile yolsuzluk arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalardan Demir (2009) kamu harcamalarının toplumsal algısını etkileyen faktörleri tespit etmek amacıyla Ege Bölgesinde 640 kişiye anket uygulamıştır. Ankete katılım sağlayan bireylerin %87,2'si “Ülkemizde çok fazla yolsuzluk yapılmaktadır.” ifadesine katılmıştır. Araştırmada uygulanan regresyon analizi sonucunda kamu harcamalarının toplumsal algısı ile yolsuzluk arasında güçlü ve pozitif bir ilişki belirlenmiş olup yolsuzluk algısı arttıkça kamu harcamalarıyla ilgili olumsuz algının da artacağı bulgusuna ulaşmıştır.

Demir (2012) ise, Ege bölgesinde yolsuzluk algısını belirleyen faktörleri araştırmak amacıyla 750 vergi mükellefine anket uygulamıştır. Yolsuzluk algısını etkileyen önemli faktörlerden biri de kamu harcamalarının toplumsal algısı olarak tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre kamu harcamalarında memnuniyet azaldıkça yolsuzluk algısı artmaktadır.

Yolsuzluk bir toplumun ahlaki görüşünden ve kişisel değerlerinden etkilenen kültürel bir boyuta ve kamu harcamalarıyla güçlü bir ilişkiye sahip olması nedeniyle mali kültür açısından önem arz etmektedir. Bir toplumda yolsuzluk algısı arttıkça o toplumda kamu harcamaları kültürüne yönelik olumsuz algıyı artırarak o toplumun mali kültürünü de olumsuz yönde etkileyecektir. Yolsuzlukla mücadelenin arttığı ve yolsuzluk algısının azaldığı toplumlarda ise devlete duyulan güven ve itibarın artması dolayısıyla kamu harcamaları kültürüne yönelik olumlu algı artarak o toplumun mali kültürünü de olumlu yönde etkileyecektir.

3.2. MALİ BAĞLANTI BİLİNCİ

Kamu harcamaları genel olarak vergilerle finanse edildiği için devletin kamu harcaması yapması verginin de alınacağı anlamına gelmektedir (Pehlivan, 2017: 69). Vergilerle kamu harcamalarının arasında gerçekleşen bu ilişki mali bağlantı kavramını ifade etmektedir. Mali bağlantı kavramı, toplumda kamu harcamalarının olması

gerektiğine inanan bireyleri vergilerin de olması gerektiğine inanmalarına imkan sağlamaktadır (Demir, 2009: 211).

Vergi mükelleflerinin devletle olan ilişkisi sadece zorunlu bir ilişki olmayıp mütakabiliyet ilişkisi olarak da algılanmaktadır. Ödenen vergi ile yerine getirilen kamu hizmetleri arasındaki mütakabiliyetin adil olması mükelleflerin vergi ödemeye yönelik olumlu tutumlarını artırmaktadır. Mükelleflerin devletin vergileri ne şekilde harcadığı yönünde endişe duyması ise ödenen vergiler ile gerçekleştirilen kamu hizmetleri arasındaki mali bağlantının dengede olmadığını gösterebilmektedir. Bu yüzden ödenen vergilerin yeterince harcanması gerekmektedir (Torgler, 2005: 137-138).

Literatürde yer alan araştırmalarda genellikle bireylerin mali bağlantı bilinci yüksektir. Bireylerin mali bağlantı bilinci arttıkça kamu harcamalarına yönelik toplumsal algıda olumlu yönde etkilenmektedir.

Çiçek vd. (2008) 'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesinde beş ilde 1361 vergi mükellefiyle yaptıkları çalışmalarında ankete katılan mükelleflere “Yükümlü olarak, devlet harcamalarının yöneldiği alanları ve yapılma şeklini izliyor ve bunları ödediğiniz vergilerle ilişkilendirerek değerlendirmede bulunuyor musunuz?” ifadesini yöneltilmişlerdir. %53,8'i “İzliyorum ve kendimce değerlendirmeler yapıyorum.” şeklinde cevap verirken %18,4'ü de “Yalnızca izliyorum.” olarak cevaplamıştır. Anket çalışmasına katılan mükelleflerin büyük çoğunluğunun mali bağlantı bilinci yüksektir.

Demir (2009)'in kamu harcamalarının toplumsal algısını etkileyen faktörleri tespit etmek amacıyla Ege Bölgesinde 640 kişiye anket uyguladığı çalışmasına katılım sağlayan bireylere “Ödediğim verginin nerelere harcadığını bilmek benim için önemlidir.” ifadesini yöneltilmiştir. Katılımcıların %94,7'si bu ifadeye katılım sağlayarak mali bağlantı bilinç düzeylerinin oldukça yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Aynı çalışmada yapılan regresyon analiziyle mali bağlantı ile kamu harcamaları algısı arasında güçlü bir ilişki tespit edilmiştir. Tespit edilen bu ilişkiye göre bireylerin mali bağlantı bilinci azaldıkça kamu harcamalarıyla ilgili olumsuz algı artmıştır.

Demir (2013) tarafından Türkiye genelinde 1573 vergi mükellefine uygulanan anket çalışmasında, ankete katılım sağlayan mükelleflere “Size göre ödediğiniz vergilerin ne kadarı kamu hizmeti olarak size geri dönmektedir?” ifadesi yöneltilmiştir. Ankete katılım sağlayan mükelleflerin % 46,2'sinin yarıdan az cevabını vermiş olması

mükelleflerin mali bağlantı bilincinin yüksek olmadığını göstermektedir. Aynı çalışmada mali bağlantıyla ilgili diğer bir ifadeyle bu durum kontrol edilmiş olup katılımcılara “Hizmet olarak bana geri döneceğini bilsem daha fazla vergi öderim.” ifadesi yöneltilmiştir. Ankete katılım sağlayan mükelleflerin %63,9’u bu ifadeye katılarak mali bağlantı bilinç düzeylerinin yüksek olduğunu ifade etmişlerdir.

Yeşilyurt (2015)’un Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi’nde maliye bölümü ile ilahiyat bölümü üniversite öğrencilerine uygulanan anket çalışmasında, katılımcıların %91,5’i “ödenen vergilerin nerelere harcandığını bilmek istediklerini ” ifade etmiştir.

Dumlupınar ve Yardımcıoğlu (2015) ’nun Trabzon İlinde 355 vergi mükellefine anket yöntemini kullanarak yapmış oldukları çalışmalarına katılan mükelleflerin %87,4’ü “kamu harcamalarının karşılanması için vergi vermenin gerekli olduğunu” belirtmiştir.

Siverekli ve Ertuğrul (2016) ise Şanlıurfa’da 328 vergi mükellefiyle gerçekleştirdikleri anket çalışmalarında araştırmaya katılan mükelleflerin %90,3’ü “ödediği verginin nereye harcandığını bilmek istediğini” ifade etmiştir.

Ağcakaya ve Yıldırım (2019) ’ın İstanbul ilinde 560 vergi mükellefiyle gerçekleştirdikleri anket çalışmalarına katılım sağlayan mükelleflerin %78’i “Ödenen vergilerin ne oranda, nerelere harcandığını takip etmek mümkün olmakta mıdır?” ifadesine hayır yanıtını vermiştir. Araştırmaya katılan mükelleflerin vergilerle kamu harcamaları arasında bağlantı kuramadığını diğer bir ifadeyle mali bağlantı bilinç düzeylerinin düşük olduğu tespit edilmiştir.

Karaca vd. (2020) tarafından Sivas ilinde 569 gelir vergisi mükellefine uygulamış oldukları anket çalışmalarına katılan mükelleflerin %48,2’si “Devlete ödediğim vergilerin bana kamu hizmeti olarak geri döndüğünü düşünüyorum” ifadesine katılım sağlamıştır.

Mali kültürü oluşturan faktörlerden biri olarak kamu harcamaları kültürünü etkileyen bir faktör olarak mali bağlantı bilinci bir toplumda hem vergilerin hem de kamu harcamalarının kabul edilmesi bakımından önemli bir kavramdır. Mali bağlantı bilincine sahip toplumlarda bireyler ödedikleri vergilerle gerçekleştirilen kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi doğru bir şekilde kurabilmektedirler. Bu ilişkiyi doğru bir şekilde tespit eden mali bağlantı bilinci yüksek olan toplumlarda bireylerin kamu

harcamaları kültürüne yönelik algıları olumlu olduğu için o toplumun mali kültürünü de pozitif yönde etkileyecektir. Mali bağlantı bilinci düşük toplumlardaki bireylerde ise kamu harcamaları kültürüne yönelik algı da genellikle olumsuz olduğu için o toplumun mali kültürünü de negatif yönde etkileyecektir.

3.3. GELİR DAĞILIMI

Gelir dağılımını düzenlemede kullanılan en önemli araç kamu harcamalarıdır. Gelir dağılımını dengeli bir şekilde sağlayabilmenin en etkili yöntemi ise gelir seviyesi yüksek olan kesimlerden alınan vergilerin bir kısmının gelir seviyesi düşük olan kesimlere transfer edilmesidir. Devlet burada kamu harcamalarının bir bölümünü gelir seviyesi düşük olan kesime transfer ederek gelir dağılımına ikincil bir müdahalede bulunmaktadır (Demir, 2017: 92).

Gelir dağılımının kamu harcamaları kültürüne yönelik etkisi kamu harcamalarının ekonomik ayırımına göre; reel harcamaların ve transfer harcamalarının gelir dağılımı üzerindeki etkisi çerçevesinde ele alınmıştır.

Reel harcamalar, devletin mal ve hizmet alımı doğrultusunda gerçekleştirdiği harcamalardır. Kamusal hizmetlerin ifası gereğince üretim faktörlerinin satın alınması maksadını taşırlar (Demir, 2017: 75).

Reel harcamaların gelir dağılımı üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu anlayabilmemiz için devletin mal ve hizmet alımı karşılığında ödemelerin kimlere yapıldığı ve kamu hizmetlerinden kimlerin yarar sağladığının tespiti gerekmektedir. Ayrıca mal ve hizmetlerin tam kamusal mal ve hizmet olup olmaması da gelir dağılımı üzerindeki etkisi bakımından önem taşımaktadır. Çünkü tam kamusal mal ve hizmetler niteliği gereği bölünemez, fiyatlandırılmaz ve toplumun tamamına eşit olarak sunulduğu için gelir dağılımı üzerindeki etkisi tam olarak tespit edilemez. Yarı kamusal mal ve hizmetlerden ise geliri daha düşük olan kesimlerin yararlanması söz konusudur. Yarı kamusal mal ve hizmetlerin finansmanı yüksek gelire sahip bireylerden alınan vergilerle sağlanır ve düşük gelirli kişiler daha fazla yararlanırsa yarı kamusal mal ve hizmetlerin gelir dağılımı üzerindeki etkisi pozitif yönde olacaktır. Ancak yarı kamusal mal ve hizmetlerden yüksek gelirli kişiler faydalanır ve düşük gelirli kişiler bu hizmetlerden faydalanamazsa yarı kamusal mal ve hizmetlerin gelir dağılımı üzerindeki etkisi negatif yönde olacaktır (Ulusoy, 2012: 309 -311).

Devletin yapmış olduğu reel harcamalarda hem yapılan ödemelerden hem de mal ve hizmetlerden fayda sağlayanlar genellikle gelir düzeyi yüksek kesimlerdir. Bu yüzden reel harcamaların kamu harcamaları üzerinde bariz bir etkisi bulunmadığı ifade edilebilir (Mutluer vd., 2013:150).

Transfer harcamalarının gelir dağılımı üzerinde farklı etkileri söz konusu olabilmektedir. Bu açıdan gelir dağılımıyla ilgili transfer harcamaları olarak borç faiz ödemeleri, gelir transferleri, iktisadi ve sosyal transfer harcamaları ele alınacaktır.

Transfer harcamaları herhangi bir mal ve hizmet alımının söz konusunun olmadığı harcama türüdür. Transfer harcamalarından sosyal güvenlik harcamaları gelişmiş ülkelerde, borç faiz ödemeleri ise gelişmekte olan ülkelerde öneme sahiptir (Ulusoy, 2012: 311). Borç faiz ödemeleri devlete borç verip vade sonunda faiz almaya hak kazanan kişilere yapıldığı için genellikle bu kişiler gelir düzeyi yüksek olan kişilerdir. Dolayısıyla borç faiz ödemelerinin gelir dağılımını olumsuz yönde etkilediği ifade edilebilir (Mutluer vd., 2013: 150).

Gelir transferleri, devletin kişilere sosyal amaçla gerçekleştirmiş olduğu transferlerdir (Demir, 2017: 78). Kişilere nakdi olarak gerçekleştirilen transfer harcamaları bireylerin satın alma gücünü değiştirerek davranışlarını etkileyebilmektedir. Bireylerin davranışlarında oluşacak etki ise devletin bireylere aktardığı gelirin büyüklüğü ve gelir aktarımı yapılan bireylerin mali gücüne göre değişmektedir. Ancak kişilere sosyal amaçla gerçekleştirilen transfer harcamaları genellikle gelir dağılımı üzerinde olumlu bir etkide bulunmaktadır (Mutluer vd., 2013:117).

 ktisadi transferler, düşük gelire sahip kişilerin faydalandığı mal ve hizmetlere yönelik fiyatların ucuzlaması için verilen sübvansiyonları ve ekonomideki üretimin artırılmasını teşvik etmek amacıyla gerçekleştirilen yardımlardır. Devletin tüketimi artırmaya yönelik uygulayacağı ekonomik yardımların gelir dağılımına etki edebilmesi için bu yardımların daha fazla düşük gelirli bireylerin faydalanabileceği mal ve hizmetlere uygulanması gerekmektedir. Çünkü uygulanacak yardımlar toplumun tamamına yönelik olarak genel bir yardım şeklinde uygulanırsa fiyatı ucuzlayan mal ve hizmetlerden toplumun tamamı eşit bir şekilde faydalanacağı için gelir dağılımında herhangi bir değişim söz konusu olmayacaktır. Devletin  retimi ve ihracatı artırmaya yönelik uygulayacağı ekonomik yardımlardan ise daha fazla gelir seviyesi yüksek olan

kesim faydalanmaktadır. Dolayısıyla bu tür uygulanacak yardımlar yüksek gelirli bireylerin gelir dağılımını olumlu yönde etkilerken düşük gelirli bireylerin gelir dağılımını olumsuz yönde etkileyecektir (Ulusoy, 2012: 312).

Sosyal transferler devletin gelir dağılımında adaleti sağlamak amacıyla karşılıksız olarak gerçekleştirdiği harcamalardır. Emekli maaşları, dul ve yetimlere ödenen aylıklar, öğrencilere verilen burslar, kıyafet, gıda ve yakacak yardımları sosyal transferler arasında yer almaktadır (Demir, 2017: 78). Sosyal transfer harcamaları doğrudan bireylerin gelirini artırarak gelir dağılımının adaletli bir şekilde oluşmasında önemli bir işleve sahiptir (Ulusoy, 2012: 312).

Gelir dağılımı ile ilgili kamu harcamalarının kamu harcamaları kültürüne etkisi ele alındığında daha çok düşük gelirli kişilerin gelir düzeyini artırmaya yönelik gerçekleştirilen gelir ve sosyal transferlerin gelir dağılımı ve kamu harcamaları kültürü üzerinde etkili olduğu ön plana çıkmaktadır. Gelir ve sosyal transferler kapsamında kişilere nakdi olarak yapılan ödemeler kişilerin satın alma gücünü doğrudan artırdığı için gelir dağılımında adaleti sağlamada oldukça etkin olması dolayısıyla kişilerin kamu harcamaları kültürüne yönelik algısını da olumlu yönde etkileyecektir.

Mal ve hizmet alımına yönelik olarak gerçekleştirilen reel harcamaların gelir dağılımı ve kamu harcamaları kültürüne yönelik etkisi ise mal ve hizmetin türüne göre değişmektedir. Tam kamusal mal ve hizmete yönelik reel bir harcama ise tam kamusal mal ve hizmetlerin niteliği gereği toplumun tamamı eşit şekilde faydalanacağı için gelir dağılımı üzerinde herhangi bir etkisi bulunmaması dolayısıyla toplumun kamu harcamaları kültürüne yönelik algısı da nötr durumunda olacaktır. Yarı kamusal mal ve hizmete yönelik reel bir harcama ise bu mal ve hizmetlerden faydalanan kişilere göre gelir dağılımı üzerindeki etkisi değişecektir. Örneğin bir ülkedeki sağlık hizmetlerinden yüksek gelirli kişiler faydalanabiliyorken düşük gelirli kişiler faydalanamıyorsa sağlık hizmetlerinin gelir dağılımı üzerindeki etkisi negatif yönde olacağı için toplumun kamu harcamaları kültürüne yönelik algısı da olumsuz yönde etkilenecektir.

4. DEVLET BÜTÇESİ KÜLTÜRÜ VE ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Bütçe, 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun 3. maddesinin f fıkrasında tanımlanmış olup şu şekilde ifade edilmiştir: "Bütçe, belirli bir dönemdeki

gelir ve gider tahminleri ile bunların uygulanmasına ilişkin hususları gösteren ve usulüne uygun olarak yürürlüğe konulan belgedir” (Mutluer vd., 2013: 324).

Bütçe, sadece gelir ve gider denkleğini sağlayan bir kanun ya da bir belge olmasının dışında hükümetin ekonomik, sosyal ve siyasal amaçlarını uygulamaya geçirdikleri önemli bir araçtır. Dolayısıyla “Bütçe, devletin yapısında meydana gelen değişmelerin topluma yansımaları sağlayan önemli bir maliye politikası aracı olmaktadır” (Metin vd., 2021: 414).

Maliye politikası aracı olarak devlet bütçesi ile toplumun bütçeden beklentileri sınırlı düzeyde karşılanmaktadır. Çünkü bütçe kaynakları sınırlı iken toplumsal ihtiyaçlar sürekli artmaktadır (Tüğen, 2019: 2). Devletin belirli bir dönemde toplumsal ihtiyaçlar ile kaynakları denkleştirmeye yönelik uygulamaları sonucunda bireylerde ve toplumda devlet bütçesine yönelik oluşan tutum ve davranışlar bütünü devlet bütçesi kültürü olarak ifade edilebilir.

Mali kültür bileşeni olarak devlet bütçesi kültürü de her ülkenin kendi kültürüyle şekillenecektir. Bütçeleme, benimsenen hukuk sistemi kültürüne bağlılık göstermektedir. Kıta Avrupası ülkelerinde, Amerika Birleşik Devletleri ve Asya’daki OECD üyesi ülkelerde bütçeyle ilgili kanunlar yazılı anayasalarla sağlanmaktadır. Anglo Sakson ülkelerinde ise yasal mevzuat dışında yazılı olmayan yasal araçlar daha fazladır. Bu yüzden Anglo Sakson ülkelerinde bütçelemeye ilişkin yazılı ve yazılı olmayan kanuni hükümler özgürce yorumlanabilmektedir. Bunun yanı sıra Anglo Sakson ülkelerinde “bütçe yetkisinin yürütme organına devredilmesi”, bütçe sisteminin kanunlara göre yönetilmesi gereken Kıta Avrupası ülkelerine göre daha yüksektir (Lienert & Jung, 2004: 16-17). Normlar, içerisinde bulunduğu ülke ya da toplumun devlet bütçesi kültürüyle özleşerek o ülkedeki bireylerin ve toplumun devlet bütçesine yönelik oluşturdıkları tutum ve davranışlarına yansımaktadır. Dolayısıyla her ülkeye özgü bir devlet bütçesi kültürü oluşması beklenmektedir.

Devlet bütçesi kültürünün oluşumunda bireylerin bütçe bilincine sahip olması en temel hususlardan biridir. Çünkü bütçe bilinci oluşan bireyler; devlet bütçesini ilgilendiren hususlarda farkındalığa sahip olmasının yanı sıra devlet bütçesiyle ilgili kanuni düzenlemeler hakkında, bütçe hakkının ne olduğu ve kime ait olduğu

konusunda, kamu gelir ve giderleri hususunda yeterli düzeyde bilgi sahibi olup, bütçe süreçlerinin de takibini gerçekleştirebilmektedir (Güngör Göksu, 2020: 128).

Vatandaşların bütçe süreçlerine dâhil edilmesini sağlayan, bütçe bilgilerini anlayıp analiz etmesini kolaylaştıran ve devlet bütçesi kültürünün gelişimine katkıda bulunacak bir diğer kavram da bütçe okuryazarlığıdır. “Bütçe okuryazarlığı, bütçe sürecine vatandaşların katılımını sağlamak ve geliştirmek için devlet bütçesini okuma, analiz etme ve anlama olarak tanımlanmaktadır”. Vatandaşlar bütçe süreçlerine dâhil edildiğinde seçilmiş temsilcilerin ve vatandaşların bütçe bilgilerini anlaması, analiz etmesi, tartışmasının yanı sıra geri bildirimde de bulunması istenmektedir (Masud vd., 2017: 5-6). Dolayısıyla vatandaşların yanı sıra seçilmiş temsilcilerin de bütçe okuryazarlığına sahip olması bütçe politikalarının etkin bir şekilde yönetilebilmesi için önem arz etmektedir.

Devlet bütçesi kültürünü etkileyen faktörler katılımcı bütçeleme, mali saydamlık ve hesap verme sorumluluğu kapsamında açıklanmıştır.

4.1. KATILIMCI BÜTÇELEME

Mali kültürü oluşturan faktörlerden devlet bütçesi kültürünü etkileyen unsurlardan biri katılımcı bütçelemedir. Katılımcı bütçeleme, kamu hizmetlerinin nihai olarak yararlanıcısı olan vatandaşları mali karar alma sürecine dahil etmeyi amaçlayan demokratik bir kurumdur (Wampler, 2007: 21). Katılımcı kurumlar yönetişimi, bilgi paylaşımını ve siyasi temsilcilerin vatandaşlara yanıt verebilirliğini geliştirmeyi amaçlarken mali hesap verilebilirliği ve verimliliği artırmaktadır (Jung, 2022: 1105).

Katılımcı bütçeleme, hem demokratik hem mali açıdan kurumsal bir yeniliktir. Mali açıdan katılımcı bütçeleme kamu kaynaklarının daha verimli, şeffaf ve hesap verilebilir bir şekilde yönetilmesini teşvik etmektedir. Demokrasi açısından katılımcı bütçeleme ise toplumun pasif demokrasi anlayışını aktif bir anlayışa dönüştürerek bireyleri toplumsal süreçlerin nesnesi konumundan öznesi konumuna getirebilmenin bir aracıdır (Marquetti vd. 2012: 80).

Katılımcı bütçeleme, vatandaşların kamusal alanlarla ilgili almış oldukları kararları doğrudan belirli projelerin uygulanmasına bağlamaktadır. Vatandaşlar tarafından geliştirilen proje tekliflerinin öncülüğünde gerçekleştirilen toplantı veya forum yoluyla halk bütçe kaynakları üzerindeki kontrolünü sağlamaktadır. Ayrıca

katılımcı bütçelemelerde yer alan halk, kalkınma politikalarının karar alma süreçleri hakkında bilgi edinip hükümet ve sivil toplumla ilişki kurarak katılımcı bütçeleme sürecinin ötesinde, toplulukların çıkarlarını sürdürmek için de örgütlenebilmektedirler (Tounchton vd. 2023: 521).

Katılımcı bütçelemeye ilişkin projelerin hazırlanmasında ve oylamada yer alan katılımcılar, yerel topluluk için önemli konularda karar verme ve yaşam kalitesini iyileştirme fırsatına sahip olmaktadır. Bu durum ise yerel yönetimlerin görev ve yükümlülükleri ile yerel yönetim mekanizmalarının daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla katılımcı bütçeleme ile vatandaşlık kavramı sadece sosyal tutumlarla sınırlı kalmayıp aynı zamanda yerel yönetim tarafından üstlenilen politika ve önlemleri de kapsamaktadır (Szczepańska, 2022: 248).

Katılımcı bütçelemenin tarihi geçmiş i üç temel aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama 1989'dan 1997'ye kadar olan dönemde katılımcı bütçeleme ilk olarak Porto Alegre'de, Santo André ve Montevideo gibi diğer birkaç şehirde uygulanmıştır. 1997'den 2000'e kadar olan sürece karşılık gelen Brezilya yayılımı olarak ifade edilen ikinci aşama, 130'dan fazla Brezilya belediyesinin katılımcı bütçeleme modelini belirgin farklılıklarla benimsediği dönemdir. Üçüncü aşama ise 2000'den sonraki dönemi ifade eden katılımcı bütçelemenin genişleme ve çeşitlilik kazanma aşamasıdır. Bu aşamada çok sayıda Latin Amerika ve Avrupa şehri katılımcı bütçelemeye ilişkin modelleri uyarlayarak benimsemişlerdir (Cabannes, 2004: 29).

Türkiye'de katılımcı bütçeleme ise ilk kez 2007'de "Yerel Yönetim Reformuna Destek Projesi" Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından sağlanan mali destekle pilot uygulama olarak başlatılmıştır (Sakınç ve Aybarç Bursalıoğlu, 2014: 8). Konuya ilişkin ilk pilot çalışma Çanakkale Belediyesi'nde Fevzipaşa Mahallesi'nde uygulanmıştır. Uygulama neticesinde mahallede ortak kullanım alanlarının düzeni, eğitim ve kültürel etkinliklere yönelik bir yapının kurulması konusunda kararlar alınmıştır (Başaran Uysal, 2013: 145).

Literatürde katılımcı bütçelemeye ilişkin ampirik araştırmalar incelendiğinde genellikle bireylerin katılımcı bütçeleme uygulamasıyla ilgili farkındalıklarının oluşmadığı gözlemlenmiştir. Ancak çalışmalarda araştırmalara katılım sağlayan bireylere katılımcı bütçelemeye yönelik bilgilendirme yapıldığında ya da katılımcı

bütçeleme kavramsal olarak ifade edildiğinde katılımcı bütçelemenin uygulanabilirliğine yönelik geri dönüşler alınmıştır. Araştırmalarda elde edilen önemli bir bulgu da katılımcı bütçelemenin mali demokrasiyi sağlamasının yanı sıra hesap verilebilirliği de artırmasıdır.

Yıldız ve Alkan (2017) katılımcı bütçe açısından üniversite öğrencilerinin bütçe algısını araştırdıkları çalışmalarında, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde 468 öğrenciye anket uygulamışlardır. Anket çalışmalarında yer alan “Ülkemizde katılımcı bütçeleme etkin olarak kullanılmaktadır” ifadesine katılımcıların çoğunluğu %36,5 ile kararsız kalmıştır. Aynı çalışmada “Bütçeleme süreçlerine bireylerin katılımının artırılması gerekir” ifadesine ankete katılanların % 84,8'i katılım sağlayarak katılımcı bütçenin yaygınlaştırılmasını istemektedirler.

Çakır ve Kayalıdere (2018) Manisa Yunus Emre Belediyesi Kent Konseyi'nde 91 üyeye katılımcı bütçeye ilişkin algı ölçmek için uyguladıkları anket çalışmalarına göre, konsey üyelerinde genel bütçe bilgisi olmamasına rağmen bütçe süreciyle ilgili bilgili oldukları bulgusuna ulaşmışlardır.

Taytak (2019) çalışmasında üniversitelerde katılımcı bütçenin uygulanabilirliği üzerine Uşak Üniversitesi'nde eğitimine devam eden 21 üniversite öğrencisiyle yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşme neticesinde elde edilen verilere betimsel analiz yöntemi uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, katılımcıların hiçbirinin üniversite bütçesi ve katılımcı bütçeleme hakkında bilgi sahibi olmadığı gözlemlenmiştir. Ancak araştırmaya katılım sağlayanlara katılımcı bütçeleme hakkında bilgi verildikten sonra araştırmaya katılanların %72'sinin üniversitelerde katılımcı bütçe sisteminin uygulanabileceğini ifade etmiştir.

Dayar ve Uluten (2019) araştırmasında Uşak İl Özel İdaresi'nde katılımcı bütçe etkinliğini ölçmek için Uşak İl Özel İdaresi'nde çalışan 11 personel ile derinlemesine görüşme gerçekleştirmişlerdir. Görüşmeler neticesinde uygulanan betimsel analiz yöntemiyle katılımcıların katılımcı bütçelemeye ilişkin farkındalıklarının olduğu, ancak Uşak İl Özel İdaresi kısmen de olsa katılımcı bütçeleme uygulamalarına devam ettiği, halkın ve sivil toplum kuruluşlarının bu uygulamada fazla yer almadığı, bulgularını tespit etmişlerdir.

Gürbüz ve Balıkçıoğlu (2021)'nin Kırıkkale ilinde ikamet eden 100 kişiye katılımcı bütçeleme hakkında bilgi düzeylerini ölçmek için uygulamış oldukları anket sonuçlarına göre, araştırmaya katılım sağlayanların katılımcı bütçelemeye ilişkin farkındalıklarının sadece 65 yaş ve üzeri kişilerde oluştuğunu tespit etmişlerdir.

Oross & Kiss (2021) araştırmalarında, yerel politikacıların Macaristan'ın Budapeşte şehrinde katılımcı bütçelemeyi neden uyguladıklarını 27 Macar belediye başkanı ile yarı yapılandırılmış görüşmeler neticesinde elde ettikleri nitel verileri analiz ederek değerlendirmişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre, politikacıların katılımcı bütçelemeyi uygulamasının temel sebebinin vatandaşlarla iletişim kurmak için demokratik platformları kullanarak yenilikleri gerçekleştirmek olduğunu ifade etmişlerdir.

Jung (2022) ise 2010-2014 yılları arasında Güney Kore'deki 221 belediye yönetiminin veri tabanını kullanarak 1013 gözlem sayısı ile gerçekleştirdiği analizinde; Güney Kore'de 2011 yılından itibaren zorunlu katılımcı bütçeleme uygulamasının hükümetin verimliliğine olan etkisini araştırmıştır. Güney Kore'de katılımcı bütçeleme uygulamasının benimsenmesiyle birlikte hükümetin verimliliğinin arttığına yönelik bulgulara ulaşmıştır. Genel bulgular arasında katılımcı bütçeleme uygulamasının mali demokrasiyi sağlamasının yanı sıra mali sürdürülebilirliği ve hesap verilebilirliği de geliştirdiği yer almaktadır.

Devlet bütçesi kültürünü etkileyen bir faktör olarak katılımcı bütçeleme, vatandaşların bütçe sürecine katılımını sağlayan hükümet ve vatandaş arasındaki iletişimi güçlendiren demokratik bir uygulamadır. Katılımcı bütçe uygulaması her ülkenin kültürüne, ekonomik yönden gelişmişliğine, yerel yönetimlerin idari yapılanmasına ve ülke vatandaşlarının katılımcı bütçelemeye yönelik bilinç düzeylerine bağlı olarak farklı modellerde uygulanmaktadır.

Türkiye'de katılımcı bütçeleme uygulamalarında yer alan başlıca aktörler; yerel yönetimler, vatandaşlar, kent konseyleri, mahalle muhtarları, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşlarıdır. Uygulamada yer alan her bir aktör katılımcı bütçelemenin etkinliğinin sağlanması bakımından farklı bir misyon üstlenmiştir.

Katılımcı bütçelemeye yönelik yapılan araştırmalarda genel olarak bireylerde katılımcı bütçeleme konusunda farkındalık düzeyleri düşüktür. Bireylerin bütçe sürecine

katılımlarını artırmak ve bu konuda farkındalık oluşturabilmek için toplumun devlet bütçesi kültürünün geliştirilmesi gerekmektedir. Bir toplumda devlet bütçesi kültürünün geliştirilebilmesi için de bireylerin bütçe bilincinin ve bütçe algısının artırılması gerekmektedir.

Bireylerde bütçe bilincinin ve bütçe algısının artırılması; yerel yönetimlerin ve üniversite gibi kurumların bütçelerinin kısa ve anlaşılır olarak broşür şeklinde hazırlanarak halka dağılması, radyo ve televizyon kurumlarında bütçe bilincini ve bütçe algısını artırmaya ilişkin kamu spotlarının yayımlanması ve katılımcı bütçelemeye yer alan aktörlerin vatandaşların bütçe sürecine katılımını artırmaya yönelik projelerini genişletmesiyle sağlanabilir. Bu faaliyetlerin toplum tarafından benimsenmesi ise bireylerin katılımcı bütçelemeye yönelik farkındalıklarını artırarak toplumun devlet bütçesi kültürünü dolayısıyla mali kültürü geliştirecektir.

4.2. MALİ SAYDAMLIK VE HESAP VERME SORUMLULUĞU

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun 7. maddesinde mali saydamlık “Her türlü kamu kaynağının elde edilmesi ve kullanılmasında denetimin sağlanması amacıyla kamuoyunun zamanında bilgilendirilmesidir.” şeklinde ifade edilmiştir. Bu kapsamda

a.“Görev, yetki ve sorumlulukların açık olarak tanımlanması,

b. Hükümet politikaları, kalkınma planları, yıllık programlar, stratejik planlar ile bütçelerin hazırlanması, yetkili organlarda görüşülmesi, uygulanması ve uygulama sonuçları ile raporların kamuoyuna açık ve ulaşılabilir olması,

c. Genel yönetim kapsamındaki kamu idareleri tarafından sağlanan teşvik ve desteklemelerin bir yılı geçmemek üzere belirli dönemler itibarıyla kamuoyuna açıklanması,

d. Kamu hesaplarının standart bir muhasebe sistemi ve genel kabul görmüş muhasebe prensiplerine uygun bir muhasebe düzenine göre oluşturulması, zorunludur.”

Hesap verme sorumluluğunun tanımı ise 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun 8. maddesinde yer almıştır. Anılan madde hükmüne göre “Her türlü kamu kaynağının elde edilmesi ve kullanılmasında görevli ve yetkili olanlar, kaynakların etkili, ekonomik, verimli ve hukuka uygun olarak elde edilmesinden,

kullanılmasından, muhasebeleştirilmesinden, raporlanmasından ve kötüye kullanılmaması için gerekli önlemlerin alınmasından sorumludur ve yetkili kılınmış mercilere hesap vermek zorundadır.”

Hesap verme sorumluluğunun önemi toplumun devlete olan güvenini sağlamasıdır. Bu sorumluluğun bir tarafında sorumluluklarının bilincinde olması gereken kamu kurum ve kuruluşlarında görev ve yetkili olanlar yer alırken, diğer tarafında ise bu kurum ve kuruluşlardan hizmet alan bireyler yer almaktadır. Hesap verme sorumluluğu, devlet ile bireyler arasındaki karşılıklı etkileşimin bir sonucu olarak gelişmektedir. Devletin hesap verme sorumluluğu bilincine sahip olan bireyler ise hesap verilebilirliği daha işlevsel hale getirmektedir.(Samsun Karabacak, 2012: 570).

“Mali saydamlık, kamu kaynaklarının kim tarafından, nasıl ve hangi amaçla kullanıldığı bilgisinin var olması demektir.” Mali saydamlıkta kamu kaynaklarıyla sadece nelerin yapıldığını değil nelerin yapılabileceği de sunulmalıdır. Çünkü kamu kaynaklarıyla nelerin yapılabileceğinin kamuoyuyla paylaşılması bir taraftan yapılacakların kamu yararına uygunluğunu ölçme imkanı verirken bir taraftan da bireylerin davranışlarını değerlendirme imkânı vermektedir. Ancak, kamu kaynaklarıyla ilgili bilgilerin var olması mali saydamlığın varlığını kanıtlamamaktadır. Mali saydamlığın oluşabilmesi için kamu kaynaklarıyla ilgili bilginin bireyler tarafından etkin olarak “düzenli, anlaşılabilir ve tutarlı bir şekilde” kullanılması sağlanmalıdır (Atiyas ve Sayın, 2000: 28).

Mali saydamlığın sağlanması bütçe hakkının kullanımında ve bu hakkın kullanılmasıyla devlet bütçesi kültürünün oluşum sürecinde önemli bir rol üstlenecektir. Bütçe hakkı “Kamu harcamalarının ve kamu gelirlerinin çeşit ve miktarlarını belirleme hakkıdır.” Bütçe hakkı, halkın olup temsili demokrasilerde halk adına parlamentoya verilmiştir (Demir, 2017: 220). Siyasi bir kurum olarak parlamento, halktan almış olduğu yetkiyle bütçe hakkını kullanmaktadır (Tüğen, 2019: 2). Demokratik toplumlarda parlamentonun bütçe hakkını kullanırken kamu kaynaklarını ne şekilde ve nereye kullandığı ya da kullanacağı konusunda toplumu bilgilendirmesi mali saydamlıkla ilişkisini ortaya koymaktadır (Dedeoğlu vd. , 2000: 46). Diğer bir ifadeyle bir toplumda mali saydamlığın gerçekleşmesi o toplumun bütçe hakkı konusunda daha bilinçli olmasını da sağlamaktadır. Mali saydamlıkla birlikte bütçe hakkı konusunda

bilinç düzeyleri artan bireyler, toplumda devlet bütçesi kültürünün oluşum sürecine katkı sağlayacaktır.

Mali saydamlık, devletin mali durumunu ve gerçekleştirdiği mevcut ve gelecekteki faaliyetlerinin ekonomik ve sosyal etkileri ile birlikte hem maliyetlerini hem de yararlarını gerçeğe uygun olarak inceleyebilmek ve devlet faaliyetleriyle ilgili “güvenilir, kapsamlı, anlaşılır ve uluslararası düzeyde karşılaştırılabilir bilgilere” ulaşılabilirliği sağlamaktadır (Kopits & Craig, 1998: 1). Mali saydamlık, bütçe bilgilerinin tümüne kolayca ve zamanında erişim sağlayabilmesinin yanı sıra açık ve duyarlı bütçe sistemlerinin de temel bir bileşenini oluşturmaktadır (Open Budget Survey, 2021: 41).

Mali saydamlığı oluşturan esas unsur etkili raporlamadır. Etkili bir raporlama için de öncelikle hedeflerin belirlenmesi, daha sonra hedeflere ilişkin uygulama sonuçlarının hedeflerle karşılaştırılması ve son olarak da uygulama sonuçlarının raporlanarak denetimin sağlanması gerekmektedir (Mutluer vd. 2013: 357).

Uluslararası düzeyde mali saydamlığın ölçümü için 2006 yılından beri “Uluslararası Bütçe Ortaklığı (International Budget Partnership)” ile hazırlanan açık bütçe anketi ve uygulama sonuçları bir rapor halinde sunulmaktadır.

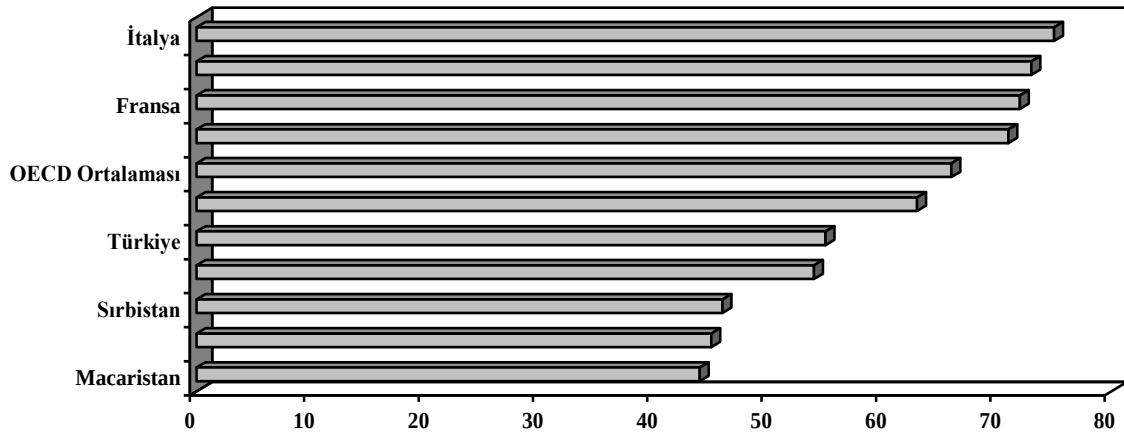
Açık Bütçe Anketi (Open Budget Survey), merkezi hükümet bütçe bilgilerine halkın erişimini sağlamak, yasama organları ve ulusal denetim birimleri gibi bütçe gözetim kurumlarının bütçe sürecindeki rolünü değerlendirebilmek için uluslararası kabul görmüş kriterleri kullanan bir araştırma aracıdır. 109 eşit ağırlıklı gösterge kullanarak sekiz temel bütçe belgesinin çevrimiçi kullanılabilirliğini, güncelliğini ve kapsamlılığını değerlendirir ve her ülkeyi 0 ile 100 arasında bir ölçekte puanlamaktadır. Bir ülkenin 61 veya üzerinde bir puana sahip olması, o ülkenin bütçeyle ilgili kamuoyuna açık bir şekilde yeterli bütçe dokümanını yayınladığını göstermektedir (Open Budget Survey Turkey, 2021:1-2).

Her ülkenin anket taslağı kimliği belirli olmayan bağımsız bir uzman tarafından Türkiye’de ise Hazine ve Maliye Bakanlığındaki bir temsilci tarafından incelenmektedir. Anket araştırmaya dahil olan ülkelerde bağımsız bir bütçe uzmanı tarafından da doldurulmaktadır. Türkiye’de Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler

Vakfı'nda görevli bir bütçe uzmanı tarafından anket soruları yanıtlanmaktadır (Open Budget Survey Turkey, 2021: 10).

2021 yılı açık bütçe anketi sonuçlarına göre küresel mali saydamlık puanı ortalaması 100 üzerinden 45'tir. Elde edilen bulgular, bütçe bilgilerinin kamuya açık olmasının çoğu ülkede sınırlı olduğunu ve çok fazla ülkede ise önemli ölçüde azaldığını göstermektedir. 2021 yılı Açık Bütçe Anketi araştırma sonuçlarına göre puanlar Komorlar, Ekvator Ginesi, Venezuela ve Yemen'de 0 puan ile Gürcistan'da 87 puan arasında değişmektedir. Ankete katılan 120 ülkeden sadece 35'i yeterli düzeyde bütçe şeffaflığına sahiptir (Open Budget Survey, 2021: 41).

Şekil 5. 2021 Yılı Açık Bütçe Anketi Sonuçlarına Göre Türkiye'de Mali Saydamlığın Bazı Ülkelerle Karşılaştırılması



Kaynak: Open Budget Survey, 2021: 2.

Aşağıda yer alan Şekil 5'te 2021 yılında bazı ülkelerin ve Türkiye'nin mali saydamlık puanları ile OECD ülkelerinin ve küresel mali saydamlık ortalaması yer almaktadır. Açık bütçe anketinde bütçe bilgilerinin kamuya açıklığı hususunda; 0-20 arası puan yetersiz bilginin olduğunu veya bilginin olmadığını, 21-40 arası puan asgari bilginin olduğunu, 41-60 arası puan sınırlı bilginin olduğunu, 61-80 arası puan önemli bilgilerin bulunduğunu, 81-100 arası puan kapsamlı bilginin bulunduğunu göstermektedir.

Şekil 5'e göre 2021 yılında açık bütçe anketi sonuçlarına göre Türkiye'nin mali saydamlık puanı 55'tir. Açık bütçe anketine katılım sağlayan 120 ülke arasında Türkiye 46. sırada yer almıştır. 2021 yılında Türkiye'nin mali saydamlık puanı Macaristan, Sırbistan ve İspanya'nın mali saydamlık puanından daha yüksek iken İtalya, Almanya,

Fransa, Bulgaristan ve Romanya'nın mali saydamlık puanından daha düşüktür. 2021 yılında OECD ülkelerinin mali saydamlık puanı ortalaması 66 iken küresel mali saydamlık puanı ortalaması 45'tir. 2021 yılında Türkiye OECD ülkelerinin mali saydamlık puanı ortalamasının altında yer alırken küresel mali saydamlık puanı ortalamasının üzerinde yer almıştır. 2021 'de Türkiye 55 puanla küresel mali saydamlık puanı ortalamasının üzerinde yer alsa da 61 puan ve üzeri yeterli düzeyde bütçe bilgisinin kamuoyuna açık olduğunu gösterdiği için Türkiye sınırlı bir mali saydamlığa sahiptir.

Ülkelerin mali saydamlık puanlarını etkileyen en önemli iki faktör; ülkelerin bütçe belgelerinden hangilerini kamuoyuna açık olarak yayımladığı ve bu belgelerde hangi bilgilere yer verildiğidir. Bütçe süreci boyunca sekiz temel belge uluslararası olarak kabul edilmektedir. 2021 yılı açık bütçe anketi sonuçlarına göre dünya genelinde yayımlanması gereken 960 bütçe belgesinden 299'u kamuoyuna açık olarak yayınlanmamıştır. 2021 yılında sekiz temel bütçe belgesinin tamamını yayımlayan ülkeler; Avustralya, Azerbaycan, Brezilya, Kamboçya, Hırvatistan, Dominik Cumhuriyeti, Gürcistan, Almanya, Gana, Guatemala, Endonezya, Meksika, Moldova, Güney Afrika, Güney Kore, İsveç ve Zimbabwe'dir. Bütçe oluşturma ve bütçeyi onaylamaya ilişkin belgeler için ankete katılan ülkelerin %84'ü hükümet bütçe teklifini, %89'u merkezi hükümet bütçesini, %73'ü vatandaş bütçesini, %55'i bütçe öncesi raporunu, %76'sı bütçe politikalarının uygulanmasına ilişkin yıl içi raporunu, %41'i yarıyıl raporunu, % 69'u yıl sonu raporunu yayımlamıştır. Tek bağımsız bilgi kaynağı olarak ifade edilen denetim raporunu da her üç ülkeden biri yayımlamamıştır (Open Budget Survey, 2021: 41-43).

Tablo 7. Açık Bütçe Anketinde Kullanılan Bütçe Belgelerinin Türkiye'de Kamuoyuna Açık Yayımlanma Durumu (2010-2021)

Bütçe Belgeleri	2010	2012	2015	2017	2019	2021
Bütçe Öncesi Raporu	●	●	●	●	●	●
Hükümetin Bütçe Teklifi	●	●	●	●	●	●
Merkezi Hükümet Bütçesi	●	●	●	●	●	●
Vatandaş Bütçesi	⊗	⊗	⊗	●	●	●
Yıl İçi Raporları	●	●	●	●	●	●
Yarıyıl Raporu	●	●	●	●	●	●
Yıl Sonu Raporu	●	●	●	●	●	●
Denetim Raporu	●	●	●	●	●	●
⊗ Üretilmedi. ● Geç Yayımlandı veya Yayımlanmadı, Çevrimiçi Yayımlandı veya Sadece Dahili Kullanım İçin Üretili. ● Kamuoyuna Açık Yayımlandı.						

Kaynak: Open Budget Survey, Turkey, 2021: 3.

Tablo 7’de açık bütçe anketinde kullanılan sekiz temel bütçe belgesinin Türkiye’de açık bütçe anketinin uygulandığı yıllarda hangi bütçe belgelerinin kamuoyuna açık olarak yayımlandığı yer almaktadır. Türkiye’de 2010 - 2021 yılları arasında 2010 yılı hariç halk, bütçe öncesi rapora zamanında ulaşamamıştır. 2015 ve 2017 yıllarında yayımlanan diğer yıllarda ise halkın zamanında ulaşamadığı diğer bir belge de yarıyıl raporudur. 2017 yılından itibaren de toplumun bütçeyi daha iyi anlayabilmesi için hükümet bütçesine ek olarak vatandaş bütçesi hazırlanmaya başlanmıştır.

Mali saydamlık ve hesap verme sorumluluğu devlet bütçesi kültürünü etkileyen önemli faktörlerdir. Ülkemizde mali saydamlığın bir gereği olarak bütçe kanununun TBMM’de görüşülmesi kamuoyuna açık bir şekilde paylaşılmaktadır ve bütçe kanunu Resmi Gazete’de yayımlanmaktadır. Bütçe kanununun Resmi Gazete’de yayımlanması mali saydamlık ilkesi gereğini yerine getirirse de halkın bütçe bilgilerine zamanında ve açıkça ulaşabilmesi için Resmi Gazete’nin ulaşılabilirliği ve anlaşılabilirliği daha işlevsel hale getirilmelidir. Bunun için halkın Resmi Gazete ’ye nasıl ulaşması gerektiği konusunda basın yayın araçlarında bilgilendirici kamu spotları yayımlanabilir ve Resmi Gazete’nin anlaşılabilirliğini artırabilmek için de halkın anlayabileceği hukuki terimlerden arındırılmış bir üslup tercih edilebilir.

Hazine ve Maliye Bakanlığı merkezi ve genel yönetim bütçe gerçekleştirmelerinin kamuoyuna duyurulması da işlevsel hale getirilmelidir. Dolayısıyla bütçe gerçekleştirmelerinin kamuoyuna açık hale getirildiği konusunda toplumun bilinçlendirilmesi ve halkın anlayabileceği bir şekilde bütçe gerçekleştirmelerinin oluşturulması mali saydamlığı daha işlevsel hale getirecektir.

5018 sayılı Kanunun 42. maddesinde belirtildiği üzere “Türkiye Büyük Millet Meclisi, merkezi yönetim bütçe kanununun uygulama sonuçlarını onama yetkisini kesin hesap kanunuyla kullanır. Kesin hesap kanunu, merkezi yönetim bütçe kanunu şekline uygun bir yıllık uygulama sonuçlarını karşılaştırılmalı olarak değerlendirmeleri kapsamaktadır.” Kesin hesap kanununun kamuoyu tarafından incelenmesi ise bütçe kanununu uygulama sonuçlarının objektif bir açıdan değerlendirmeyi sağlayacağı için mali saydamlığı işlevselleştirecek bir uygulama olacaktır.

Mali saydamlığı ve hesap verme sorumluluğunu işlevselleştirecek bir diğer husus da kamuoyu için güvenilirliği temsil eden Sayıştay raporlarıdır. Sayıştay raporları TBMM’de Plan Bütçe Komisyonu tarafından görüşülmektedir. Bu durum Sayıştay raporlarının işlevselliğini olumsuz etkilemektedir. Sayıştay raporlarının TBMM’de Sayıştay raporlarına ihtisas edilen bir komisyonda görüşülmesi ise raporların etkinliğini artıracaktır (Aksoy, 2022: 204-205).

Mali saydamlığı ve hesap verme sorumluluğunu yerine getirebilmek amacıyla gerçekleştirilen faaliyetlerin işlevsel hale getirilmesini sağlayan hususlar toplumun devlet bütçesi kültürüne yönelik tutum ve davranışlarını olumlu yönde etkileyerek mali kültürün gelişmesine katkı sağlayacaktır.

5. DEVLET BORÇLANMA KÜLTÜRÜ VE ETKİLEYEN FAKTÖRLER

“Devlet borcu devletin, belirlenen bir takvime göre, önceden belirlenen hakların sahiplerine faiz ve/veya anapara ödemeleri yapmasına ilişkin yasal bir yükümlülüğüdür” (Tosunoğlu, 2018: 147). Borçlanma vergilendirmenin farklı bir biçimidir. Devlet borçlanmaya başvurarak, gelecekte hizmet sunabilmek ve borcu itfa edebilmek için daha yüksek vergi alma taahhüdünde bulunma karşılığında mevcut vergi gelirlerini azaltmaktadır. Dolayısıyla borçlanma ertelenmiş bir vergilendirmedir (Wagner, 2005: 197).

Devlet borçları, devletin gelir ve gider dengesini sağlamada maliye politikası araçlarından biri olarak özellikle vergi gelirleri yeterli olmayan devletlerde giderek olağan bir kamu geliri haline gelmiştir (Yılmaz, 2021: 22). Günümüzde devletler sadece savaş gibi olağanüstü dönemler ile büyük yatırımlarını gerçekleştirmek için borçlanmaya başvurmamaktadır. Bütçe açıklarını giderme, kamu gelir ve giderlerini zaman itibarıyla denkleştirme ve ekonomide konjonktürle oluşan atıl fonları ekonomiye kazandırmak için devletlerin borçlanmaya başvurması borçlanmayı olağan bir kamu geliri niteliğine dönüştüren nedenler arasındadır (Meriç, 2015: 4).

Bütçe açıklarının giderilmesi, borçlanmayı giderek olağan bir kamu geliri haline dönüştüren önemli bir nedendir. Kamu harcamalarının bütçe gelirlerinden fazla olması veya kamu gelirlerinin kamu harcamalarını karşılayamadığı hallerde bütçe açığı olduğu için devlet ilave bir finansman kaynağına ihtiyaç duymaktadır. Tasarrufların yeterli olmaması ve uygulanacak vergi politikalarıyla kamu gelirlerini artırmanın uzun

zaman alması gibi nedenlerden dolayı devletler bütçe açığını giderebilmek için finansman kaynağı olarak borçlanmayı tercih edebilmektedir (Tosunoğlu, 2018: 149-150).

Borçlanmayı giderek olağan bir kamu geliri niteliğine dönüştüren diğer bir neden olarak kamu gelir ve giderleri arasındaki zamansal farklılığın denkleştirilmesinde ise, borçlanma bütçe dönemi boyunca gerekli olan gelirin henüz mevcut olmadığı ancak planlanan harcamanın yapılması gereken durumlarda kullanılabilir. Likidite eksikliği oluşan bu durumlarda kısa vadeli borçlanmaya gidilerek devam eden mali dönem boyunca elde edilen gelir fazlasından geri ödenmektedir (Gwosć & Van Der Beek, 2003: 24-25).

Devletin borçlanmasına neden olabilecek ve ülkelerin sahip olduğu koşullara göre farklılık gösterebilen çeşitli diğer nedenler de bulunmaktadır. Siyasi iktidarlar özellikle seçim zamanlarında vergi gelirlerini artırmak yerine borçlanmaya başvurmaktadır (Erdem vd., 2021: 375). Siyasi iktidarların borçlanmayı tercih etmesinin sebebi ise vergi gelirlerini artırmanın oy kaybına neden olabilmesi, borçlanmanın ise gelecek nesilleri ilgilendiren bir husus olmasıdır (Demir, 2017: 196).

Vergi idaresinin vergi kayıp ve kaçakçılığını yeterli düzeyde kontrol altına alamaması nedeniyle, tahsil edilen vergi gelirlerinin kamu harcamalarını karşılayacak düzeyde olmaması durumunda borçlanmaya başvurulabilmektedir. Tahmin edilmesi mümkün olmayan doğal afetlerin meydana getirmiş oldukları olumsuzların telafisinde borçlanma finansman aracı olarak tercih edilebilmektedir. Devletlerin savunma harcamalarının finansmanı ile savunma alanındaki teknolojik gelişmelerin takibi için çeşitli yatırımların finansmanı borçlanma ile sağlanabilmektedir (Erdem vd., 2021: 375).

Devletin borçlanma nedenlerinden biri de borcun röfinansmanı olarak adlandırılan vadesi dolan borçların zamanında geri ödenmemesi nedeniyle borçların yeniden borçlanmaya başvurarak kapatılmasıdır. Diğer bir neden de devletin borçlanmayı ekonomiye müdahale ederken bir maliye politikası aracı olarak kullanmasıdır (Tosunoğlu, 2018: 150). Devletlerin borçlanmayı mali bir araç olarak kabullenmesi ise bütün istikrarsızlıkla mücadelelerde de devletlerin borçlanmayı maliye politikası aracı olarak kullanılmasını imkân sağlamıştır (Açba, 1995:6). Bu amaçla gerçekleşen devletin

borçlanmasının ekonomik nedenleri arasında ise “makroekonomik istikrarın sağlanması, tasarruf fonlarının yatırımlara yönlendirilmesi, kaynak tahsisinde etkinliğin sağlanması, ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması, istikrar programlarının hayata geçirilmesi ve sürdürülmesi ” yer alabilmektedir (Demir, 2017: 187).

Toplum bir bütün olduğu için devlete borç vererek alacaklı olanlar ile devlete borçlananlar aynı toplumun bir üyesidir (Erdem, 2019: 156). Dolayısıyla devletin borçlanmasının ekonomik etkileri kadar, devletin borçlanmasının birey ve toplumun tutum ve davranışlarına nasıl yansıdığı da önem kazanmaktadır.

Devletin çeşitli nedenlerle borçlanmaya başvurması sonucunda bireylerde ve toplumda devlet borçlanmasına yönelik oluşan tutum ve davranışlar bütünü devlet borçlanma kültürü olarak ifade edilebilir. Devletin borçlanma nedenleri her ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik, mali, sosyal, siyasal, kültürel yapıya ve ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılık gösterebilecektir. Bu farklılık mali kültür bileşeni olarak devlet borçlanma kültürüne de yansıyacaktır. Çünkü her ülkenin devlet borçlarının kendi kültürel bileşenleriyle etkileşimi bireylerin ve toplumun devlet borçlanmasına yönelik davranış ve tutumlarını yansımasını farklılaştıracaktır.

Ülkelerin kültürel bileşenleriyle uyumlarının sürdürülebilirliği açısından borçlanma nedenleri arasında; İngiltere, Belçika, Fransa gibi sömürgelere sahip olan ülkelerin, sömürgecilik anlayışı sona ermesine rağmen geçmişteki tarihi ve kültürel bağları nedeniyle sömürgesi olan ülkelere yardımda bulunmayı devam ettirmeleri yer alabilir. Bu tür borçlanmanın nedeni ise sömürgeci ülkelerin eski sömürüleriyle kültürel bağlarını devam ettirmek ve o ülkelere yapmış oldukları yatırımlarını himaye etmek istemeleridir (Erdem vd., 2021: 388).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde kültürel bağları nedeniyle birçok Müslüman ülkenin yardımda bulunmayı kabul ettiği bir proje olarak adlandırılan Hicaz Demiryolu yapımı da ülkelerin kültürel bileşenleriyle uyumlarının sürdürülebilirliği bakımından borçlanma nedenleri arasında yer alabilir.

Hicaz Demiryolu, bütün Müslümanlar için hac yolculuğunu kolay hale getirmesi bakımından önemli bir fonksiyon üstlenmiştir (Çetin, 2010: 114). Bu durum kültürel bileşenlerden dinin toplumu birleştirici etkisi nedeniyle birçok Müslüman ülkenin Hicaz Demiryolu yapımına dış yardımda bulunmayı kabul ettiğinin bir göstergesidir.

Devletin borçlanmaya başvurma nedeni, devlet borçlanma kültürünü şekillendiren en temel husustur. Günümüz koşullarında devletin borçlanması gittikçe olağan bir finansman yöntemi olarak kabul edilse bile bu durum ülkelerin içerisinde bulunduğu koşullara ve devletin borçlanma nedenine göre farklılık göstermektedir. Devletin savaş ve doğal afet gibi olağanüstü durumlarda yapmış olduğu büyük çaplı harcamalarının finansmanı için borçlanmaya başvurusu ile bütçe açıklarının finansmanını karşılayabilmek amacıyla borçlanmaya başvurusunda bireylerin ve toplumun hissetmiş olduğu borç yükü aynı değildir. Bireylerin ve toplumun borç yükünü daha az hissettiği borçlanma türlerinde borçlanmanın olağan bir finansman yöntemi olarak kabul edilebilmesi kolaylaşacaktır.

Devlet borçlanma kültürünü etkileyen faktörler borç yükü ve borç yönetimi kapsamında açıklanmıştır.

5.1. BORÇ YÜKÜ

“Mikroekonomi açısından borç yükü, bireylerin borçlanma nedeniyle tüketimlerinden katlanmak zorunda kaldıkları fedakârlıktır.” “Makroekonomi açısından borç yükü ise, borçlanma nedeniyle toplum refahında oluşan negatif bir sonuç ve eksilmedir” (İnce, 2001: 295).

Devletin borçlanmasının toplum açısından en önemli etkilerinden biri borç yüküdür. Borç yükü iç ve dış borçlanma yönünden ele alındığında; iç borçların alındığı dönem ile ödendiği dönemde ülkenin ekonomisinde herhangi bir artış ya da azalışın olmaması sebebiyle borç yükü açısından dış borçlanmanın toplum üzerindeki etkilerinin daha belirgin olduğu ifade edilebilir.

Toplumun bir bütün olduğu göz önünde bulundurulduğunda; iç borçlanmada devlete borç vererek alacaklı tarafta olan aynı toplumun bir üyesidir. İç borçlanmayla devlet ülkenin herhangi bir ihtiyacını karşılayabilir, yatırımların finansmanını sağlayabilir ya da ekonomideki dengesizliklere karşı önlemini alabilmektedir. Bu durumdan sağlanacak faydalar da borçlanmanın gerçekleştiği dönemin nesline yansıtacağı gibi gelecek nesillere de yansıtılabilecektir (Erdem, 2019: 156-157).

Devletin dış borçlanmasında ise toplumun tamamı borçlu iken yabancı toplum ya da kuruluşlar alacaklı konumundadır. Devlet dış borç aldığı anda toplumun borç yüküne katlanması gerekmektedir. Çünkü devlet dış borç aldığı anda ülke ekonomisi

genişlerken dış borçların ödendiği dönemde ulusal gelirin azalışı söz konusu olmaktadır (Erdem, 2019: 157-158). Dış borçların anaparaya ilaveten faiziyle beraber geri ödenmesi halinde o ülkenin milli gelirinin bir kısmı dış borcun sağlandığı ülkeye transfer edilerek ülkenin toplumsal refahını artırırken dış borcu ödeyen ülkenin toplumsal refahında kayıplara neden olmaktadır (İnce, 2001: 296).

Devlet borçlarının alındığı dönem ile ödendiği dönem farklılık oluşturduğu için borç yükünü borcun alındığı dönemin nesillerinin mi ödeyeceği yoksa borcun ödendiği dönemin nesillerine mi ödetileceği konusunda literatürde farklı görüşler bulunmaktadır.

Klasik düşünceyi savunanların borçlanmaya ilişkin temel görüşlerinde borçlanmayı fena olarak tanımladıkları ve olağanüstü durumlar dışında devletin borçlanmaya başvurmaması gerektiği yer almaktadır. Keynesyen düşünceyi savunanlara göre ise borçlanma olağan bir kamu geliridir (Demir, 2017: 184).

Klasik yaklaşıma göre borçlanma vergilerin öne alınmış bir halidir ve borçlanmanın yükünü gelecek nesiller çekmektedir (Türk, 2011: 276). Buchanan (1987)'a göre, kamu harcamalarının devlet borçları ile finanse edilmesi gelecek nesil vergi mükellefleri üzerinde bir yük oluşturmaktadır (Buchanan, 1987: 250). Çünkü borçlanma tasarrufları azaltarak sermaye oluşumunu bozup ekonomik büyümeyi geciktirdiği için gelecek nesillere olumsuz bir miras bırakmaktadır (Musgrave, 1988: 134). Farklı bir bakış açısıyla Bowen vd. (1960), borç yükünün bugünkü nesiller ile gelecekteki nesiller arasındaki dağılımında gelecek nesillere faydalı olan kamu projelerinin maliyetini gelecek nesillerin katlanması, borç yükünü bugünkü nesillere yüklemekten daha adil olacağını düşünmektedirler (Bowen vd., 1960: 706).

Devletin borçlanma yetkisinin siyasi iktidarlar tarafından ilave bir finansman kaynağı olarak sınırsızca kullanılması “kamu kesimi borçlanma gereği ile kamu borç stokunu” artırarak borç yükünün gelecek nesillerin aleyhine artmasına neden olmuştur. Bu durum kamu borçlarının sınırlandırılmasına olan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır (Şahin, 2010: 243).

İhtiyaç doğrultusunda devlet borçlarının sınırını ise ekonomik şartlar ile “milli gelir düzeyi, vergilendirilebilir kaynaklar, harcamalar, faiz haddi” gibi ekonomik değişkenler belirlemektedir. Ekonomik şartlar ve ekonomik değişkenlerin dışında devletin borçlanması, ekonomik açıdan olumsuz bir etki göstermiş, devlet bütçesi ve

bireyler üzerinde ağır bir yük yüklemişse sınırlandırılması gerekmektedir (Erdem, 2019: 20). Devlet borçlanma kültürü açısından devletin borçlanmasının sınırlandırılmasının gereği, borç yükünün bireyler ve toplum için katlanamayacakları bir büyüklüğe ulaşmasıdır.

Modern yaklaşım ise, borçlanmanın gerçek bir kamu geliri olduğunu ve borçlanmanın yükünü bugünkü nesillerin taşıyacağını savunmaktadır (Türk, 2011: 276). Keynesyen görüşe göre devlet borçlarının yükünü bugünkü nesillerin ya da gelecek nesillerin taşımasının herhangi bir önemi bulunmamaktadır. Maliye politikasının bir aracı olarak devlet borçlarının oluşturacağı refah etkisi borçlanmanın oluşturacağı yükten daha etkindir (Demir, 2017: 184).

Günümüzde ise borç yükünün içerisinde bulunan ekonomik durumlara göre değiştiği ve sosyo ekonomik hedeflere ulaşabilmek için devletin borçlanmaya başvurabildiği kabul edilmektedir. Devletin borçlanmasında borcun miktarının önemli olmadığını önemli olan hususların borcun hangi amaçla kullanıldığı, faiz oranları ve vadeleridir. Örneğin devlet borçlanmayı üretimde kullanmak amacıyla gerçekleştiriyorsa borçlanmanın topluma getirdiği yük daha az hissedilecektir (Meriç, 2015: 297).

Bir ülkenin borç yükünün niceliksel oranlarla ölçümlenebiliyor olması, o ülkenin borç yükünün tespiti açısından önem arz etmektedir. Türkiye’de devlet borçlarıyla ilgili bilgilerin Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından belirli aralıklarla kamuoyuna açıklanması toplumun borç yüküyle ilgili niceliksel olarak bilgi edinmesini sağlamaktadır. Ancak borç yükünün sayısal verilerle ifade edilebiliyor olması o toplumun hissettiği borç yükünü göstermemektedir.

Tablo 8. OECD Ülkelerinde Brüt Kamu Borç Stoku / GSYİH (%)

Ülke	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Avustralya	34,17	38,77	40,34	41,71	43,21	43,21	47,31	62,87	59,97
Avusturya	94,36	101,87	101,29	102,53	96,28	90,87	89,28	107,08	101,14
Belçika	118,65	130,6	126,24	127,66	120,84	117,79	119,64	139,79	129,17
Kanada	90,42	92,4	97,98	98,39	93,82	92,95	92,95	126,91	118,73
Şili	19,03	22,57	24,55	28,29	29,1	32,02	38,47	44,26	41,48
Kolombiya	...	...	49,57	53,64	56,11	60,17	63,11	...	...
Çek Cum.	55,97	54,84	51,71	47,43	43,33	40,12	37,83	46,99	48,48
Danimarka	56,73	59,14	53,43	51,46	48,96	47,19	48,36	58,34	50,31
Estonya	13,59	13,81	12,73	13,7	13,14	12,98	13,59	24,78	24,33
Finlandiya	68,85	75,9	79,92	80,46	77,92	75,03	75,21	87,2	82,09
Fransa	112,47	120,16	120,83	123,67	122,94	120,74	123,05	145,64	137,73
Almanya	84,1	83,93	79,76	76,98	72,38	69,19	67,63	78,38	77,44

Tablo 8. (Devam) OECD Ülkelerinde Brüt Kamu Borç Stoku / GSYİH (%)

Yunanistan	181,38	183,07	184,18	188,94	193	199,33	200,75	236,74	224,29
Macaristan	97,2	100,62	98,83	98,68	93,23	86,88	83,94	97,12	88,83
İzlanda	83,74	76,13	68,69	62,9	61,49	60,06	61,2	70,26	76,63
İrlanda	132,18	121,46	88,47	85,19	76,42	74,48	68,79	71,78	65,28
İsrail	77,09	77,73	78,35	76,87	73,7	71,82	74,09	86,47	...
İtalya	143,17	155,63	156,85	154,55	152,02	146,84	154,08	183,16	173,06
Japonya	209,49	217	220,66	220,1	219,85	224,06	225,15	247,47	248,73
Kore	38,82	41,82	43,36	42,79	40,72	41,88	44,23	50,01	...
Litvanya	47,99	52,64	53,41	50,94	47,07	40,97	44,7	55,53	50,83
Letonya	46,23	51,24	46,59	50,29	47,62	46,3	47,47	53,77	57,01
Lüksemburg	28,06	28,9	28,89	26,85	28,63	28,44	30,11	32,02	30,95
Meksika	50,17	52,54	53,51	49,82	48,64	48,53	50,74	58,55	54,46
Hollanda	78,83	83,27	79,64	77,59	70,8	65,98	62,25	70,18	66,29
Y. Zelanda	62,16	55,59	54,02	50,48	48,92	48,56	47,01	52,76	...
Norveç	36,46	34,72	40,22	44,26	44,66	45,34	46,8	53,73	49,63
Polonya	67,12	71,89	70,31	73,41	68,96	66,72	63,63	77,51	68,25
Portekiz	141,07	150,75	148,42	144,31	143,13	137,24	135,62	157,07	143,58
Slovakya	65,13	67,75	66,2	67,56	65,34	63,33	62,97	77,7	79,85
Slovenya	78,51	99,26	102,38	97,21	89,43	83,91	81,51	100,54	89,88
İspanya	111,26	123,82	121,06	120,86	119,07	117,49	120,44	148,11	142,66
İsveç	50,02	56,21	54,49	53,89	51,67	50,43	46,8	52,34	48,75
İsviçre	42,6	42,47	42,38	41,19	41,9	39,74	39,49	42,94	40,49
Türkiye	34,28	33,23	31,05	31,9	32,28	32,28	35,15	42,88	43,58
Birleşik Krallık	103,3	113,27	112,59	119,58	119,36	116	118,84	151,17	143,21
ABD	104,45	104,45	105,03	107,06	106,11	107,34	108,64	133,35	126,3
OECD Ort.	81,6	85,4	83,93	83,76	81,32	79,56	80,05	94,82	90,43
OECD Toplam	107,78	111,01	111,11	111,43	109,37	108,51	109,63	130,05	124,35

Kaynak: <https://stats.oecd.org>.

Tablo 8’de OECD ülkelerinde 2013-2021 yılları arasında brüt kamu borç stokunun gayri safi yurt içi hasılaya oranını ifade eden brüt kamu borç yükü yer almaktadır.

Devletin belirli bir dönemine ait iç ve dış borçlarının anapara toplamı kamu borç stokunu ifade ederken toplam kamu borç stokunun gayri safi yurt içi hasılaya oranı da kamu borç yükünü ifade etmektedir. Maastricht kriterlerine göre kamu borç stoku/GSYİH oranı %60’ı geçmemelidir (Demir, 2017: 213).

2013-2021 yılları arasında OECD üye ülkelerin brüt kamu borç yükü ortalaması incelendiğinde en düşük brüt kamu borç yükü ortalaması %79,56 ile 2018 yılında gerçekleşirken en yüksek brüt kamu borç yükü ortalamasının %94,82 ile 2021 yılında gerçekleşmiştir. 2013-2021 yılları arasında OECD üyesi ülkelerde brüt kamu borç yükünün genellikle artış eğiliminde olduğu ifade edilebilir. 2013 yılında brüt kamu borç yükünün en yüksek olduğu ülkeler sırasıyla Japonya, Yunanistan, İtalya, Portekiz ve İrlanda iken en düşük olduğu ülkeler Estonya, Şili, Lüksemburg, Avustralya ve Türkiye’dir. 2021 yılında brüt kamu borç yükünün en yüksek olduğu ülkeler sırasıyla

Japonya, Yunanistan, İtalya, Portekiz ve Birleşik Krallık iken en düşük olduğu ülkeler Estonya, Lüksemburg, İsviçre, Şili ve Türkiye'dir. OECD ülkelerinde 2013-2021 yılları arasında brüt kamu borç yükünün en yüksek gerçekleştiği ülkeler ile en düşük gerçekleştiği ülkeler arasında değişimin çok fazla yaşanmadığı görülmektedir. 2013-2021 yılları arasında Türkiye'de brüt kamu borç yükü %34'ten %43'e yükselmiş olsa da diğer OECD ülkeleriyle karşılaştırıldığında brüt kamu borç yükü düşük olup OECD ortalamasının altında yer almaktadır.

Bir ülkedeki borç yükünün artması, borçların kullanılma biçimine bağlı olarak toplumun devlet borçlarını algılama biçimini etkiler. Sağlanan borçlar toplum refahını artıracak alanlarda kullanılırsa, toplumsal algı pozitif yönde değişir. Buna mukabil, devletin sağladığı borçlar toplum refahını etkilemediği gibi, ekonomik ve mali göstergelere olumsuz bir şekilde yansiyorsa, toplumun devlet borçlarıyla ilgili düşünceleri negatif yönde değişir. Bu algılar da doğal olarak toplumsal mali kültürü etkileyecektir.

Devlet borçlarının yükünün artması hem bugünkü nesilleri hem de gelecek nesilleri etkileyebilmektedir. Dolayısıyla önemli olan hususun borçlanmanın yükünün bugünkü ya da gelecek nesillere yüklenmesi değil borçlanmanın hangi amaçlara yönelik olarak kullanıldığı, borçların vadeleri ve borçlanmanın sağlandığı kaynak önemlidir. Örneğin devlet üretim ve kalkınma amacıyla yatırımlarını finanse etmek amacıyla uzun vadeli borçlanmaya başvurmuşsa gelecek nesiller borçlanmanın oluşturacağı refah etkisini borç yükünden daha fazla hissedecektir. Çünkü devletin uzun vadeli borçlanması devletin güvenilirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir ve devlet hem bugünkü nesillerin hem de gelecek nesillerin toplumsal refahını artırabilmek amacıyla borçlanmaya başvurmuştur.

5.2. BORÇ YÖNETİMİ

Borç yönetimi, ekonomi politikasının bir parçası olarak borçların miktar ve bileşiminde değişikliğe gidilmesidir (Açba, 1995: 215). Borcun miktarı devletin amaçlarına ulaşabilmesi açısından hangi büyüklükte borçlanması gerektiğini ifade ederken borcun bileşimi borcun vadesini, borca karşılık uygulanan faiz oranını, geri ödeme koşullarını ve borca sağlanan ayrıcalıkları ve garantileri ifade etmektedir (Akdoğan, 2011: 462).

Ekonomi açısından etkin borç yönetimi, borçlanma maliyetlerinin azaltılmasına, finansal risklerin denetim altına alınmasına ve iç piyasaların geliştirilmesine katkı sağlamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde etkin borç yönetiminin şeffaf bir şekilde oluşturulmasında ise kurumsal kalitenin ve hesap verilebilirliğin artırılması önemli ölçüde etkilidir (Melecky, 2012: 218).

Borç ve Risk Yönetiminin Koordinasyonu ve Yürütülmesine İlişkin Esas ve Usuller Hakkında Yönetmeliğin madde 4/1’de yer alan borç yönetiminin temel ilkelerine göre;

a.“Makroekonomik dengeleri gözeterek para ve maliye politikalarıyla uyumlu, sürdürülebilir, saydam ve hesap verilebilir bir borçlanma politikası izlenmesi,

b. Finansman ihtiyaçlarının, iç ve dış piyasa koşulları ve maliyet unsurları göz önüne alınarak belirlenen risk düzeyi çerçevesinde, orta ve uzun vadede mümkün olan en uygun maliyetle karşılanması esas alınmaktadır.”

Devlet borçlarının yönetimi olağan borç yönetimi ve olağanüstü borç yönetimi olarak ele alınabilmektedir. Devlet borçlarının olağan yönetimi borç sözleşmesindeki faiz ve vadeye ilişkin hükümlere uygun bir şekilde yönetilmesini ifade etmektedir. Devletin olağan borç yönetimini sürdürebilmesi için olağanüstü durumların meydana gelmemesi ve devletin mali açıdan beklenmeyen olumsuzlukları yaşamaması gerekmektedir. Devlet borçlarının olağanüstü borç yönetimi ise borç sözleşmesindeki faiz ve vadeye ilişkin hükümlere aykırı davranılmasıdır. Devletin olağanüstü borç yönetiminde başvurduğu yöntemler arasında konversiyon, konsolidasyon, borcun reddi ve moratoryum gibi uygulamalar yer almaktadır (Demir, 2017: 203-205).

Konversiyon borç sözleşmesinde bazı değişiklikler yaparak borç üzerindeki faiz yükünün azaltılması amacıyla gerçekleştirilen olağanüstü borç yönetim usulüdür. Konversiyona piyasa faiz oranlarının düştüğü durumlarda başvurulması ve uygulamada da genellikle faiz oranlarının düşme eğilimi göstermemesi sebebiyle sık tercih edilen bir yöntem değildir (Yılmaz, 2021: 112).

Devlet konversiyona başvurarak borç sözleşmesine aykırı hareket ettiğinden dolayı devletin borçlanmasına olan güven sarsılmakta ve devletin ileride yapacağı borçlanmalar zorlaşmaktadır (Demir, 2017: 208). Diğer taraftan konversiyon devletin

faiz yükünü hafifletmektedir. Bu hafifletme ise herhangi bir geri ödeme işlemi yapılmaksızın borçların azalması sonucunu doğurmaktadır (Erdem, 2019: 129).

Konsolidasyon vadesi gelmiş ya da vadesi kısalmış olan borçların vadelerinin uzatılması veya uzun vadeli borçlarla değiştirilmesini ifade etmektedir. Konsolidasyonun uygulanma nedenlerinden ilki vadesi gelen borçların geri ödenmesi bakımından devletin mali bakımdan güçlük çekmesidir. Diğer bir neden de ekonomik koşulların devletin borçlarını geri ödemek için uygun olmamasıdır. Borçların geri ödenmesi durumunda ekonomide ilave bir satın alma gücü oluşmaktadır. Bu durumda ekonomide sapmalar meydana gelebilir ya da enflasyonist baskıların hissedildiği ortamlarda enflasyon daha da şiddetlenebilir. Bu yüzden devlet borçlarını geri ödemeyerek konsolidasyona başvurmaktadır (Erdem, 2019: 120).

Alacaklılar açısından konsolidasyon devlete olan güveni ve yatırımların yönlendirilmesini olumsuz etkilemektedir. Devlet açısından konsolidasyon ise borçların vadesini uzatması, ödeme planını düzenli bir hale getirmesi ve devletin içinde bulunduğu mali sıkıntıdan kurtarması bakımından olumlu yönde etkilerken; vadelerin uzaması devletin faiz yükünü artırdığı için olumsuz yönde de etkilemektedir (Yılmaz, 2021: 108).

Borcun reddi devletin tek taraflı kararıyla borçlarını silmesidir. Çoğunlukla iç borçlarda görülmekle birlikte dış borçlarda da görülebilmektedir. Devletin hem ülke içinde hem de ülke dışında itibarını zedeleyebilecek bir durumdur (Demir, 2017: 212).

Moratoryum devletin mali bakımdan iflası olarak ifade edilmektedir. Moratoryum dış borçlar için başvuru olan bir yol olup ülkenin uluslararası kredibilitesinin zedelenmesine neden olmaktadır (Demir, 2017: 212). Moratoryum ilan eden devlet, borcu sona erdirmemekle birlikte borcun geri ödenmesini durdurmaktadır. Alacaklı ülke ile anlaşma yaparak daha uygun bir ödeme planı hazırlanmaktadır. Türkiye 5 Ağustos 1958 tarihinde moratoryum ilan etmiş olup Paris'te yapılan anlaşmayla birlikte 1971 yılına kadar sürecek ödeme planını kabul etmiştir (Erdem vd, 2021: 408).

Devlet borçlanması kültürünü etkileyen faktörlerden biri olarak borç yönetimi özellikle olağanüstü borç yönetimi açısından toplumu daha fazla etkilemektedir. Olağanüstü borç yönetiminde devlet borç sözleşmesinde yer alan faize ve vadeye ilişkin hükümlere aykırı hareket ederek konversiyona, konsolidasyona ve borçların sona ermesi

bakımından da borcun reddine ve moratoryuma başvurabilmektedir. Devletin sözleşmedeki hükümleri yerine getirmemesi toplumu olumsuz etkileyerek devlete olan güvenin sarsılmasına neden olacaktır. Bir başka ifadeyle, devletin olağanüstü borç yönetimine başvurması bireylerin devlete olan güvenlerini azaltması nedeniyle bireylerin devlet borçlanmasına yönelik tutum ve davranışlarını olumsuz etkileyerek mali kültürü negatif etkileyecektir. Devletin borçlarını olağanüstü uygulamalara başvurmaksızın ve sözleşmelere uygun bir şekilde yönetmesi ise toplumun devlete olan itibarını artıran ve devletin ileride borçlanmasını kolaylaştırır ve bireylerin devlet borçlanmasına yönelik tutum ve davranışlarını dolayısıyla mali kültürü olumlu yönde etkileyecektir.

6. MALİYE POLİTİKASI KÜLTÜRÜ VE ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Maliye politikası, “Kamu harcamaları kamu gelirleri gibi kamu sektörünün mali değişkenlerinin miktar ve bileşiminde iktisat politikası amaçlarını gerçekleştirmek (ekonomik büyüme, ekonomik istikrar, gelir dağılımı adaleti vs.) için yapılan düzenlemelerdir”(Ulusoy, 2012: 3). Diğer bir ifadeyle devletin ekonomik ve sosyal amaçlarını gerçekleştirebilmesi için mali araçlarla ekonomik hayata müdahale etmesidir (Demir, 2017: 253).

Devletlerin gerçekleştirmek istedikleri makroekonomik amaçlar, her ülkenin ekonomik, sosyal, mali ve siyasi yapısında farklı gelişme düzeyine sahip olması ve aynı ülkede farklı dönemlerde hedeflenen amaçların farklılık göstermesi nedeniyle çeşitlilik gösterebilmektedir. Gelişmiş ülkelerde hedeflenen makroekonomik amaçlar daha çok tam istihdama ulaşmak, üretimi artırmak ve fiyat istikrarını korumaya yöneliktir. Gelişmekte olan ülkelerde ise gelişmiş ülkelerdeki hedeflenen makroekonomik amaçlara ilaveten gelir artışının sağlanması ve sermaye birikiminin artırılması temel amaç olarak belirlenmektedir (Ataç, 2012: 36).

Her ülkenin ekonomik, sosyal, siyasal yapısının yanı sıra ülkelerin coğrafi konumu ve kültürel gelişmişlik düzeyi de bu amaçların farklılaşmasını etkilese bile genel olarak maliye politikasının temel amaçları, “ekonomik istikrarın sağlanması, ekonomik kalkınma ve büyümenin gerçekleştirilmesi, gelir ve servet dağılımında adaletin sağlanmasıdır” (Ulusoy, 2012: 41).

Bir ekonomide ekonomik istikrarın sağlanması, fiyat istikrarının ve tam istihdamın gerçekleşmesine bağlıdır. Fiyat istikrarının sağlanması, bir ekonomideki fiyatlar genel düzeyinde sürekli oluşan dalgalanmaların önlenmesidir. Fiyatlar genel düzeyinde oluşan sürekli dalgalanmalar iki farklı şekilde oluşmaktadır. Fiyatlar genel düzeyinin sürekli yükselmesiyle enflasyon, fiyatlar genel düzeyinin sürekli düşmesiyle ise deflasyon oluşmaktadır. Dolayısıyla fiyat istikrarının sağlanması, enflasyon ve deflasyonla mücadele etmek anlamına gelmektedir (Ataç, 2012: 38).

Tam istihdam, gelişmiş ülkelerde “çalışma istek ve yeteneğine sahip olan faal nüfusun cari ücret düzeyinden istihdam edilmesi” olarak ifade edilirken; gelişmekte olan ülkelerde “objektif talebin artırılmasına rağmen istihdamın arttırılmadığı durum” olarak ifade edilmektedir. Tam istihdam genel olarak, üretim faktörlerinin tamamının üretim faaliyetlerinde kullanılmasıdır. Daha çok “işgücü istihdamı” olarak algılanmaktadır. Bir ekonomide tam istihdamın gerçekleşmesi ise istihdamı sağlanan herkesin verimli alanlarda çalışarak milli gelirin maksimum seviyeye çıkmasıyla mümkün hale gelebilecektir (Ulusoy, 2012: 22).

“Ekonomik büyüme, GSMH ’da belirli bir dönemde meydana gelen reel artıştır.” “Ekonomik kalkınma ise, ekonomik büyümenin refah artışı şeklinde bütün topluma geri dönülmeyecek biçimde yansımasıdır” (Demir, 2017: 254). Gelişmekte olan ülkelerin savaştan sonraki dönemlerde ekonomik kalkınmaya önem vermesi ve gelişmiş ülkelerin de dengeli büyüme hızını sürdürmek istemesi maliye politikası amaçlarından ekonomik büyüme ve kalkınmayı ön plana çıkarmıştır. Gelişmiş ülkeler sanayileşme sürecini tamamlayıp tarım sektörünü de gerektiği kadarıyla modernize ettikleri için daha düşük bir büyüme hızını yeterli görebilirler. Gelişmekte olan ülkeler ise sanayileşme sürecini tamamlayabilmesi, tarım sektörünü modernize edebilmesi ve tam istihdamı sağlayabilmesi için daha yüksek bir büyüme hızına sahip olmak zorundadır (Ataç, 2012: 43-44).

Gelir ve servet dağılımında adaletin sağlanması, bireylerin gelir ve servetleri arasındaki farkın en az seviyeye indirilmesidir. Az gelişmiş ülkelerin hızlı bir şekilde kalkınabilmesinin ön şartını oluşturmaktadır (Erdem vd., 2021: 607). Gelirin adil bir şekilde dağıtılmaması ise toplumsal yaşamda çeşitli sorunlara neden olmaktadır. Gelirin adaletli bir şekilde dağıtılmamasının en önemli nedenleri arasında “fırsat eşitsizliği” ve “ekonomik nedenler” yer almaktadır. Toplumun refah ve huzuru için devletin, sosyal

devlet anlayışı gereğince, yeniden gelir dağılımını sağlaması gerekmektedir. Devletin müdahalesi ile birlikte gelirin yeniden dağıtımı şeklinde ikincil gelir dağılımı oluşmaktadır (Demir, 2017: 49). Gelir dağılımının adaletli bir şekilde gerçekleşmediği bilinci, yeniden gelir dağılımı önlemlerinin alınabilmesi için maliye politikasının uygulanmasını gerekli kılmaktadır (Özbilen, 1998: 49).

Devletler bir ekonomide hedeflediği ekonomik, sosyal ve siyasal amaçları gerçekleştirebilmek için farklı etkilere sahip maliye politikası araçları kullanmaktadır (Ulusoy, 2012: 37). Maliye politikasının “kamu harcamaları politikası, kamu gelirleri (vergi) politikası, borçlanma politikası, bütçe politikası, gelirler politikası, özelleştirme politikası” olmak üzere altı temel aracı bulunmaktadır (Demir, 2017: 254).

Maliye politikası daha çok devlet bütçesi aracılığıyla gerçekleştirildiği için bütçe açığı veya bütçe fazlası maliye politikasının amaçlarına ulaşmada en çok kullanılan araçlardır. Belirlenen amaçlara ulaşabilmek için uygulanan her bir maliye politikası aracı farklı etkiler ortaya çıkarabilmektedir (Ulusoy, 2012: 37). Bu etkiler doğrultusunda hem maliye politikası amaçlarının kendi aralarında hem de maliye politikası amaçları ile araçları arasında çatışma oluşabilmektedir. Ancak bu çatışmalar maliye politikası uygulanarak ekonomik ve sosyal refahın sağlanmasına engel değildir. Önemli olan husus, belirlenen maliye politikası amacının diğer bir amacı ne ölçüde dışladığı ya da belirlenen hedefe ulaşabilmek için kullanılan bir mali aracın diğer bir amacı ne yönde etkilediğinin bilinmesidir (Erdem vd., 2021: 620). Maliye politikası amaçlarını gerçekleştirebilmek için mali araçlarla ekonomiye müdahale edilmesinin ekonomik etkileri kadar bireyleri ve toplumu nasıl etkilediği hususu da önem kazanmaktadır.

Bir ekonomiye hem maliye politikası hem de para politikasıyla müdahale edilebilmektedir. Ancak birçok ülkede genellikle para politikası bağımsız bir merkez bankası tarafından yönetilirken maliye politikası seçmenlerin, siyasi partilerin, sendikaların, baskı ve çıkar gruplarının ve yerel yönetimlerin siyasi baskılarına maruz kalabilmektedir. Dolayısıyla maliye politikası, seçmenlerin ve politika yapıcıların tercihlerine bağlıdır ve bu tercihler de onların kültürel inanç ve değerleriyle ilişkilidir (Pham, 2019: 7).

Bireylerin ve toplumun maliye politikasına yönelik oluşturduğu tutum ve davranışların kültürel bileşenlerle şekillenmesi maliye politikası kültürüyle ilişkilidir. Maliye politikası kültürü, bir ekonomide devletin maliye politikası amaçlarını gerçekleştirebilmesi için mali araçlarla ekonomiye müdahale etmesiyle bireylerin ve toplumun maliye politikasına yönelik oluşturduğu tutum ve davranışlar bütünü şeklinde tanımlanabilir.

Mali kültür bileşeni olarak maliye politikası kültürü de her ülkeye göre farklılık gösterecektir. Çünkü her ülkenin maliye politikası amaçları ve bu amaçları gerçekleştirebilmek için kullandığı mali araçlar kendi kültürel bileşenleriyle özleşerek o ülkedeki bireylerin ve toplumun maliye politikasına yönelik oluşturdukları tutum ve davranışlara yansıyacaktır. Bu durum da her ülkedeki bireylerin ve toplumun maliye politikası kültürüne yönelik oluşturdukları tutum ve davranışları farklılaştırarak her ülkeye özgü bir maliye politikası kültürünü oluşturacaktır.

Maliye politikası kültürünü etkileyen faktörler mali yönetim ve mali pazarlama kapsamında açıklanmıştır.

6.1. MALİ YÖNETİM

Mali yönetim, kamu gelirlerinin ve kamu harcamalarının uygulanmasını kapsayan merkezi ve yerel yönetim kuruluşları ile kamu girişimlerinin mali uygulama ve politikaları içermektedir. Mali yönetimin konusunu oluşturan mali olayların sosyal, iktisadi, hukuki ve psikolojik yönleriyle birlikte maliye biliminin diğer disiplinlerle ilişkisi ve bunların topluma yansımalarını esas alarak yeniden ele alınması önem arz etmektedir (Akdoğan, 2011: 528).

Ülkemizde kamu mali yönetiminin etkinleştirilmesini sağlayabilmek için 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu yürürlüğe konmuştur. “Kanunun amacı, kalkınma planları ve programlarda yer alan politika ve hedefler doğrultusunda kamu kaynaklarının etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde elde edilmesi ve kullanılmasını, hesap verebilirliği ve mali saydamlığı sağlamak üzere, kamu mali yönetiminin yapısını ve işleyişini, kamu bütçelerinin hazırlanmasını, uygulanmasını, tüm mali işlemlerin muhasebeleştirilmesini, raporlanmasını ve mali kontrolü düzenlemektir” (5018 sayılı Kanun, md.1).

“5018 sayılı Kanun, merkezi yönetim kapsamındaki kamu idareleri, sosyal güvenlik kurumları ve mahallî idarelerden oluşan genel yönetim kapsamındaki kamu idarelerinin mali yönetim ve kontrolünü kapsamaktadır” (5018 sayılı Kanun, md.2).

5018 sayılı Kanunun 5. maddesinde kamu mali yönetiminin esasları düzenlenmiştir. Anılan maddeye göre;

- a. “Kamu mali yönetimi uyumlu bir bütün olarak oluşturulur ve yürütülür.
- b. Kamu maliyesi, kamu görevlilerinin hesap verebilmelerini sağlayacak şekilde uygulanır.
- c. Maliye politikası, makroekonomik ve sosyal hedefler ile uyumlu bir şekilde oluşturulur ve yürütülür.
- d. Kamu mali yönetimi Türkiye Büyük Millet Meclisinin bütçe hakkına uygun şekilde yürütülür.
- e. Kamu mali yönetimi mali disiplini sağlar.
- f. Kamu mali yönetimi ekonomik, mali ve sosyal etkinliği birlikte sağlayacak şekilde kamusal tercihlerin oluşması için gerekli ortamı yaratır.
- g. Kamu idarelerinin mal ve hizmet üretimi ile ihtiyaçlarının karşılanmasında, ekonomik veya sosyal verimlilik ilkelerine uygun olarak maliyet-fayda veya maliyet-etkinlik ile gerekli görülen diğer ekonomik ve sosyal analizlerin yapılması esastır”.

5018 sayılı Kanunla kamu mali yönetiminin şeffaflığın ve hesap verilebilirliğinin artırılması söz konusudur. Kamu mali yönetiminde etkinliğin her alanda sağlanabilmesi için gerekli düzenlemelerin çerçevesi çizilmiştir. Maliye politikasının diğer politikalarla uyumlu ve toplumun çıkarlarına uygun olarak yönetilmesi esas alınmıştır.

Mali yönetimin etkinliği farklı açılardan değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmelerden ilki mali yönetimle ilgili kuruluşlar ile mükellefler arasındaki bilgi akışının sağlanması sonucunda mükellefin mali yönetimi değerlendirme biçimi yer almaktadır. Mükellefle yönetim arasında etkin bir iletişim kurulması mükellefin yönetim hakkında objektif bir biçimde değerlendirme yapmasını sağlayacaktır. İkincisi vergilendirme işlemlerinin belirli bir düzen çerçevesinde gerçekleştirilmesi, yönetime mükellefler ile ilgili hususların doğru bir biçimde aktarılmasını sağlamaktadır. Böylece

hem yönetimin işlemleri kolaylaşmakta hem de vergi hasılatı olumlu yönde etkilenmektedir. Üçüncüsü ise vergi kayıp ve kaçakçılığının büyüklüğüdür. Vergi kayıp ve kaçakçılığına yönelik alınacak tedbirler mali yönetimin başarısını etkilemektedir (Akdoğan, 2011: 536).

Mali yönetimin maliye politikası kültürüne etkisi çeşitli açılardan ele alınabilir. Mali yönetimin maliye politikası kültürüne etkisi vergi mevzuatı ve uygulama yönünden ele alındığında vergi mevzuatının ve uygulamaya yönelik düzenlenen belgelerin mükellefler tarafından anlaşılabilirliğinin artması ve günümüzün koşullarına uyum sağlaması, mali yönetimin başarısını arttırarak maliye politikası kültürünü olumlu yönde etkileyecektir.

Mali yönetimle ilgili kuruluşlarda özellikle vergilendirme ile ilgili işlemlerin uygulanmasında görevli olan kişilerin bu konuda almış oldukları eğitim, mükellefi doğru bir şekilde yönlendirmesi açısından önem taşımaktadır. Ayrıca görevlilerin mükelleflere olan yaklaşımı mükelleflerin mali yönetimle ilgili algılarını dolayısıyla maliye politikası kültürünü doğrudan etkileyecektir.

Mali kurumlar tarafından hazırlanan mali politikaların yönetimi mali saydamlık ve hesap verilebilirlik kriterlerine göre uygulanmalıdır. Mali kurumların uygulayacakları politikalar, politikaların süreçleri ve amaçları, uygulanan politikalardan elde edilen sonuçlar rapor halinde düzenli olarak kamuoyuyla paylaşılmalıdır. Mali kurumların mali saydamlık ve hesap verilebilirlik çerçevesinde yönetilmesi toplumun mali yönetime olan güvenini artırmaktadır. Mali yönetime olan güvenin artması da maliye politikası kültürünü olumlu yönde etkileyecektir.

Mali yönetimin maliye politikası kültürüne etkisi bakımından maliye politikası, para politikası ve borç yönetimi politikasının birlikte uyumlu bir şekilde yönetilmesi mali yönetimin başarısını arttıracaktır. Maliye politikasında ulaşmak istenen amaç aynı zamanda hem para politikasının hem de borç yönetimi politikasının da amacı olduğunda aralarında uyum sağlanabileceği için etkin bir politika yönetilecektir. Üç politikanın da aynı amaca yönelik olarak uyumlu bir şekilde yönetilmesi mali yönetimin başarısını arttırarak maliye politikası kültürünü pozitif olarak etkileyecektir. Maliye politikası, para politikası ve borç yönetimi politikası arasında uyum eksikliği oluşmasında ise mali

yönetime karşı güven eksikliği oluşturur bu da politikaların kredibilitesini ve maliye politikası kültürünü negatif yönde etkileyecektir.

Mali yönetim ve mali örgütlenme ilişkisinin maliye politikası kültürüne etkisi ele alındığında ise mali kuruluşların koordineli olarak birbirine ve günümüzün koşullarına uyum sağlanarak yönetilmesi, hedeflenen amaçların daha kısa sürede sonuca ulaşabilmesi açısından mali yönetimin başarısını artırarak, maliye politikası kültürünü olumlu yönde etkileyecektir. Mali kuruluşlar arasındaki koordinasyon eksikliğinin bulunması ve günümüzün koşullarına uyum sağlamadan yönetilmesi ise hedeflenen amaçlara ulaşılmamasına veya geç ulaşılmasına neden olacağı için mali yönetimin başarısını azaltarak maliye politikası kültürünü olumsuz yönde etkileyecektir.

6.2. MALİ PAZARLAMA

Devlet ekonomik hayata müdahale edebilmek için çeşitli mali araçlar kullanmaktadır. Maliye politikası kültürünü etkileyen bir faktör olarak mali pazarlama, devletin uyguladığı maliye politikaları ve kullandığı mali araçları gereklilikleriyle beraber görsel ve yazılı medyayı kullanarak topluma anlatması ve uygulanan maliye politikaları konusunda toplumu ikna etme çabalarıdır.

Devletin ekonomiye müdahale edebilmesi için kullanmış olduğu mali araçlar farklı etkiler gösterebilmektedir. Mali pazarlama için önemli olan husus, devletin kullanılan mali araçların ve maliye politikalarının gerekliliğinin toplum tarafından kabul edilmesini sağlamaktır.

Maliye politikasının en önemli amaçlarından biri fiyat istikrarının sağlanmasıdır. “Ekonomide fiyat istikrarı toplam talep lehine bozulduğunda ortaya çıkan istikrarsızlık türüne enflasyon denir”(Demir, 2017: 256). Enflasyonla mücadelede vergi yapısına ve vergi oranlarına yönelik uygulanan vergi politikaları mükelleflerin gelir düzeylerini ve refahlarını doğrudan etkilediği için mükellefler tarafından olumsuz karşılanabilmektedir (Altay, 2017: 245).

Dolayısıyla bireylerin ve toplumun tutum ve davranışlarını etkileyebilecek maliye politikasından birisinin enflasyonla mücadelede uygulanacak vergi politikaları olduğu ifade edilebilir. Ancak devletin görsel ve yazılı medyayı kullanarak enflasyonla mücadelede uyguladığı maliye politikalarının gerekçelerini topluma açıklamasıyla ve bu gerekçelerin toplum tarafından benimsenmesi sağlandıkça toplumun uygulanan maliye

politikalarını kabul edebilirliği artacaktır. Bu durumda mali pazarlama, mali politikası kültürünün gelişimine katkı sağlayacaktır.

Ülkemizde 06.02.2023 tarihinde yaşanan doğal afet nedeniyle kamu harcamalarının finansmanını karşılayabilmek amacıyla bütün taşıtlardan 2023 yılında ek Motorlu Taşıtlar Vergisi alınmıştır. Bu durumda uygulanan vergi politikasının bireylerin ve toplumun davranış ve tutumlarını olumsuz yönde etkilememesi için devlet tarafından görsel ve yazılı medyayı kullanarak ülkemizde meydana gelen doğal afet nedeniyle ek Motorlu Taşıtlar Vergisi'nin alınacağı konusunda açıklama yapılmıştır. Devletin uygulanacak vergi politikası konusundaki gerekçesinin doğal afet olması nedeniyle uygulanan maliye politikası toplum tarafından benimsenmiştir. Dolayısıyla mali pazarlamanın maliye politikası kültürü üzerinde olumlu etkisi söz konusudur.

Bireylerin ve toplumun tutum ve davranışlarını etkileyebilecek enflasyonla mücadelede uygulanacak kamu harcamaları politikalarından biri de zaman zaman kamu kurumlarına yönelik uygulanan tasarruf tedbirleridir. Kamu kaynaklarının etkin ve verimli kullanılmasını sağlayarak kamu kurumlarında tasarrufun uygulanması amacıyla gerçekleştirilen kamu harcamaları politikalarının toplum tarafından benimsenmesini sağlamak amacıyla “Kamu Binalarında Tasarruf Hedefi ve Uygulama Rehberi” yayımlanmıştır. Kamu kaynaklarının savurgan bir şekilde kullanılmasını önlemek amacıyla devletin uyguladığı kamu harcamaları politikasının gerekliliklerinin kabul görmesini sağlayarak toplum tarafından benimsenmesini kolaylaştırmıştır. Bu durumda da mali pazarlamanın maliye politikası kültürü üzerinde olumlu yönde etkisi bulunmaktadır.

Bireylerin ve toplumun tutum ve davranışlarını etkileyebilecek maliye politikasından bir diğerinin deflasyonla mücadelede uygulanacak vergi politikaları olduğu ifade edilebilir. “Deflasyon toplam arzın toplam talepten fazla olduğu istikrarsızlık türüdür” (Demir, 2017:262). Deflasyonla mücadelede uygulanacak vergi politikalarından biri olarak vergi indirimleri de bireylerin ve toplumun tutum ve davranışlarını etkileyebilecek bir maliye politikasıdır.

Deflasyonla mücadelede vergi indirimleriyle uygulanan vergi politikalarının temel amacı, özel harcamaları artırarak toplam talebi canlandırmaktır (Altay, 2017: 247). Uygulanan vergi indirimlerine yönelik maliye politikalarında piyasaları canlandırma gerekçesiyle devletin KDV ve ÖTV oranlarına yönelik vergi indirimlerine

ilişkin yazılı ve sosyal medyada açıklamalarının yer alması toplumun vergi indirimlerine yönelik yürütülen politikanın benimsenmesini sağlamaktadır.

Literatürde vergi indirimlerine yönelik çalışmalardan Demir ve Balkı (2023), KDV indirimlerine yönelik bireylerin tutum ve davranışlarını ölçmüşlerdir. Elde edilen bulgulara göre, Türkiye genelinde 1098 kişiyle gerçekleştirdikleri anket çalışmasında KDV indirimleri bireylerin tutum ve davranışlarını pozitif yönde etkilediği ve uygulanan vergi politikasının piyasalarda canlandırıcı etki oluşturduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çobanoğlu vd. (2021), Aydın ilinde 50 üreticiyle gerçekleştirdikleri anket çalışmasında tarımsal girdilere yönelik KDV indiriminin etkilerini ölçmüşlerdir. Araştırmaya göre, tarımsal girdilere uygulanan KDV indiriminin kısa süreli olarak ürün fiyatlarının düşmesinde etkisi olduğu ve üreticilerin KDV oranlarıyla ilgili yeterli düzeyde bilgi sahibi olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Şanver vd. (2017), Marmara Bölgesinde 345 vergi mükellefiyle yapmış oldukları anket çalışmasında ÖTV’de gerçekleşen değişikliklere yönelik mükelleflerin tutumlarını ölçmüşlerdir. Araştırmanın bulgularına göre, ankete katılım sağlayan mükelleflerin %35,3’ü ÖTV indirimlerinin piyasayı canlandırdığını düşünürken aynı çalışmada katılımcıların %35,9’u da ÖTV indirimlerinin istihdamı artırmayacağını düşünmektedir.

Literatürde vergi indirimlerine yönelik bireylerin tutum ve davranışlarını ölçen çalışmalarda vergi indirimlerine yönelik bireylerin tutum ve davranışlarının olumlu yönde olduğu ve genellikle vergi indirimlerinin piyasaları canlandırıcı etkide bulunduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Mali pazarlama da etkinliği sağlayacak önemli bir araç da mali saydamlık ve hesap verilebilirliktir. Uygulanan maliye politikalarının ve elde edilen sonuçların düzenli ve güvenilir yöntemlerle kamuoyuyla paylaşılması ile beraber maliye politikalarının uygulanmasında görevli kişilerin hesap verme sorumluluğunu yerine getirmeleri, toplumun güvenini sağlayacaktır. Böylece mali kültür mevcut oluşumdan pozitif olarak etkilenecektir.

Maliye politikası kültürünü etkileyen bir faktör olarak mali pazarlama, devletin kullanılan mali araçlar ve uygulanan maliye politikalarındaki gerekçelerini çeşitli araç ve yöntemlerle açıklaması, maliye politikalarının toplum tarafından kabul edilmesini sağlayarak uygulanan maliye politikalarının başarı düzeyini artıracaktır. Dolayısıyla mali pazarlama mali araçların ve maliye politikalarının daha etkin bir şekilde yürütülmesini kolaylaştıracaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE MALİ KÜLTÜRÜ BELİRLEYEN FAKTÖRLERE İLİŞKİN ÖLÇEK GELİŞTİRME ÇALIŞMASI

Üçüncü bölümde Türkiye’de mali kültürü belirleyen faktörlere ilişkin ölçek geliştirme çalışmasına yer verilmiştir. İlk olarak araştırmanın amacı, önemi, anakütlesi örnekleme, sınırlılıkları, veri toplama yöntemi ve modeli açıklanmıştır. Daha sonra araştırmaya ilişkin demografik veriler ve ölçek geliştirmeye yönelik ampirik bulgular incelenmiştir.

1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Araştırmanın amacı Türkiye’de mali kültürü belirleyen faktörleri ölçek geliştirme aracılığıyla tespit etmektir. Türkiye’de mali kültürü belirleyen faktörlere ilişkin literatürde herhangi bir ölçeğin bulunmaması sebebiyle bu çalışma yapılmıştır. Türkiye’de yedi coğrafi bölgede 1750 kişiye kota örneklem yöntemiyle anket uygulanarak ölçeğin yapısal geçerliliği keşfedici faktör analiziyle tespit edilmiştir. Ölçeğin yapısının doğrulanabilmesi için de birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi ve ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi uygulanarak ölçeğin kuramsal yapısı kurulan modelle doğrulanmıştır.

Literatürde mali kültür ile ilgili herhangi bir çalışmaya rastlanmaması nedeniyle mali kültür kavramı ilk kez bu çalışmayla tanımlanarak özgün değeri yüksek olan bir araştırma hedeflenmiştir. Ayrıca Türkiye’de uyguladığımız mali kültür ölçeğinin diğer ülkelere uyarlanabilmesi araştırmaya değer katmaya devam edecektir. Her ülkenin kültürel bileşenlerinin mali olaylarla etkileşimi farklılık göstereceği için her ülkeye özgü bir mali kültür oluşması beklenmektedir. Dolayısıyla ülkeler arasında mali kültürün oluşturacağı farklılıklar ülkelerin benimsemiş oldukları kültür ile mali olaylar arasındaki ilişkilerin karşılaştırılarak değerlendirilmesini de sağlayacaktır.

Mali kültür, mali olaylar ve araçlar karşısında toplumun algı, tutum ve davranış kalıpları olarak ifade edilebilir. Bireylerin içerisinde bulunduğu toplumun kültürel bileşenleri, mali olaylara karşı tutum ve davranışlarını etkilemektedir. Çünkü bireylerin tutum ve davranışları, içerisinde bulunduğu toplumun kültürünün niteliklerini taşımaktadır. Mali kültür de toplum açısından önemli bir işleve sahiptir. Kültür

toplumsaldır ve toplumun geleceği kültüre bağlıdır. Mali olayların kültürle etkileşiminin bireylerin ve toplumun tutum ve davranışlarına etkisini değerlendirmesi bakımından da mali kültür gelecekte uygulanacak maliye politikalarına yol gösterici nitelikte olduğu ifade edilebilir.

2. ARAŞTIRMANIN ANA KÜTLESİ VE ÖRNEKLEMİ

Araştırmanın ana kütesini Türkiye genelindeki 18-65 yaş arası kişiler oluşturmaktadır. Araştırma 2022 yılında gerçekleştirildiği için nüfusa ilişkin verilerde 2021 yılı verileri esas alınmıştır. 2021 yılı Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) nüfus verilerine göre toplam nüfus 84.680.273'tür. 2021 yılında TÜİK tarafından hazırlanan yaş grubuna göre nüfusa ilişkin veriler incelendiğinde ise 0-14 yaş arası nüfus 18.975.963, 15-17 yaş arası nüfus 3.761.673, 15-64 yaş arası nüfus 57.459.186, 65 yaş üzeri nüfus 8.245.124'dir. Araştırmanın ana kütesi olan 18-65 yaş arası nüfus 2021 yılında 53.697.513'tür.

Örneklem bir araştırma için ana kütenin özelliklerini yansıtan daha az nicelikte bir grubun oluşturulmasıdır. Örneklem oluşturma amacı araştırmacıya seçtiği evrene ilişkin genelleme yapabilmesini sağlamaktır. Araştırmalarda ana kütle büyüdükçe evrene ilişkin yapılan genellemelerde yanılma ihtimali azalmaktadır. Dolayısıyla araştırma evreni belirlenirken hem örneklemin büyüklüğü hem de zaman, maliyet ve veri analizi koşulları göz önünde bulundurulmalıdır (Coşkun vd., 2017: 140-143).

Tablo 9. %95 Güven Düzeyinde ve Çeşitli Hata Paylarında Ana Kütle ve Örneklem Büyüklükleri

Ana Kütle	Hata Payı			
	%5	%3	%2	%1
50	44	48	49	50
100	79	91	96	99
150	108	132	141	148
200	132	168	185	196
250	151	203	226	244
300	168	234	267	291
400	196	291	343	384
500	217	340	414	475
750	254	440	571	696
1 000	278	516	706	906
2 000	322	696	1091	1655
5 000	357	879	1622	3288
10 000	370	964	1936	4899
100 000	383	1056	2345	8762
1 000 000	384	1066	2395	9513
10 000 000	384	1067	2400	9595

Kaynak: Saunders vd. 2009: 219.

Tablo 9’da çeşitli hata paylarında ana kütle ve örneklem büyüklükleri yer almaktadır. Tablo 9’a göre 10.000.000 ve üzeri ana kütlede %95 güven düzeyinde %5 hata payında en az 384 örneklem sayısının yeterli olacağı belirtilmiştir. Araştırmamızın ana kütlesi 53.697.513 olup hata payını en aza indirebilmek için %95 güven seviyesinde %3 hata payı dikkate alınarak örneklem büyüklüğü için en az 1067 örneklem sayısının yeterli olacağı tespit edilmiş olup araştırmanın örneklem büyüklüğü 1750 olarak belirlenmiştir. Araştırmada örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde istatistiksel nicel geçerlilik için gerekli olan örneklem sayısı fazlasıyla sağlanmıştır.

Tablo 10. Coğrafi Bölgelere Göre Örneklem Sayısı

Coğrafi Bölge	Coğrafi Bölgenin Toplam Nüfusu (2021)	Örneklem Sayısı	Örneklem Yüzdesi(%)
Marmara Bölgesi	24.899.126	424	% 24.2
İç Anadolu Bölgesi	12.896.255	314	% 17.9
Akdeniz Bölgesi	10.584.506	273	% 15.5
Ege Bölgesi	10.477.153	341	% 19.4
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	8.576.391	154	% 8.8
Karadeniz Bölgesi	7.696.132	128	% 7.3
Doğu Anadolu Bölgesi	6.513.106	116	% 6.6
Toplam	81.642.669	1.750	100

Kaynak: Coğrafi bölgelerin toplam nüfusuyla ilgili veriler Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı’ndan alınarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Tablo 10’da örneklem sayısının coğrafi bölgelere dağılımı ele alınmıştır. Örneklem sayısının coğrafi bölgelere dağılımında coğrafi bölgenin nüfusu ve örneklem sayısının coğrafi bölgeler arasında dengeli olması göz önünde bulundurulmuştur. Tablo 10’a göre örneklem sayısı en yüksek bölgeden en düşük bölgeye sırayla Marmara Bölgesi, İç Anadolu Bölgesi, Ege Bölgesi, Akdeniz Bölgesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Karadeniz Bölgesi ve Doğu Anadolu Bölgesi olarak yer almaktadır.

Örneklemin belirlenmesinde olasılığa dayalı olmayan örneklem yöntemlerinden kota örnekleme yöntemi seçilmiştir. Kota örneklemede çalışmanın amacına ve evrenine göre cinsiyet, yaş, eğitim gibi kategoriler kendi içerisinde gruplandırılmaktadır. Bu grupların araştırma evrenindeki kotalar belirlenerek örnekleme dâhil edilecek denekler, grupların evrenindeki kotalara göre alınmaktadır. Dolayısıyla örnekleme dâhil edilen deneklerin araştırma evreninde yer alan kota yüzdeleriyle aynı ya da yakın olması hedeflenmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018: 132).

Araştırmanın amacına ve evrenine göre; yaşanan coğrafi bölge, yaş, cinsiyet, medeni hal, eğitim durumu, meslek ve aylık gelire göre kategoriler oluşturulmuş ve örnekleme katılacak kişiler araştırmanın evrenindeki kotalara göre seçilmiş olup araştırma evrenindeki kota yüzdeleriyle yakın olması hedeflenmiştir.

Araştırma için 86039 sayılı 11.03.2022 tarihli Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu onayı alınmıştır. 28.07.2022 – 22.12.2022 tarihleri arasında yüz yüze ve çevrimiçi anket yöntemi kullanılarak tarafımızca 1.750 örneklem ile araştırma gerçekleştirilmiştir.

3. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Araştırmanın ana kütlesi Türkiye genelinde 18-65 yaş arası kişilerdir. Araştırmanın ana kütlesine ulaşmak hem zaman hem de maliyet bakımından mümkün olmadığı için araştırma örneklem ile sınırlı tutulmuştur. Araştırmanın coğrafi bakımından sınırı Türkiye genelidir. Bu bakımdan Türkiye genelinde yedi coğrafi bölgede her bölgenin nüfusuyla orantılı olacak biçimde araştırma uygulanmıştır. Araştırmada örneklem yöntemi olarak kota örneklem yönteminin uygulanması sebebiyle katılımcıların araştırmanın evrenindeki kotalara göre seçilmesi araştırmanın sınırlılıklarından birini oluşturmaktadır.

Araştırmanın sınırlılıklarından biri de anketin 28.07.2022 – 22.12.2022 tarihleri arasında uygulanması sebebiyle zaman sınırının bulunmasıdır. Araştırmada hem yüz yüze hem de çevrimiçi anket yöntemi kullanılmıştır. Yüz yüze anket yönteminde katılımcılara yanıtların bilimsel amaçlı olarak kullanılacağı ve gizli tutulacağı belirtilmesine rağmen katılımcıların soruları yanıtlamaktan kaçınmaları ve çevrimiçi anket yönteminde de katılımcıların geç dönüş yapması araştırmanın diğer sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

4. ARAŞTIRMANIN VERİ TOPLAMA YÖNTEMİ VE MODELİ

Araştırmada nicel veri toplama yöntemlerinden anket yöntemi kullanılmıştır. Anket, katılımcıların bireysel düşünce, tutum ve görüşlerini tespit etmek ve çeşitli değerlendirmelerde bulunmak amacıyla kullanılan veri toplama yöntemidir (Gürbüz ve Şahin, 2018: 175).

Araştırmada hem yüz yüze hem de çevrimiçi anket yöntemi kullanılmıştır. Türkiye’de mali kültürü belirleyen faktörlere ilişkin literatürde geliştirilmiş bir ölçek bulunmadığından dolayı anket yöntemi kullanılarak ölçek geliştirilmiştir.

Ölçek geliştirmeye yönelik gerçekleştirilen veri analizlerinde SPSS 18 (Statistical Package for the Social Sciences) ve AMOS 22 (Analysis of Moment Structures) programları kullanılmıştır. SPSS 18 programı ile demografik bulgulara yönelik betimleyici istatistikler, güvenilirlik analizleri, ölçek geliştirmede pilot uygulamaya yönelik gerçekleştirilen analizler, ölçeğin yapı geçerliliğini ölçmeye yönelik keşfedici faktör analizi gerçekleştirilmiştir.

Keşfedici faktör analizi gerçekleştirildikten sonra AMOS 22 programı ile de geliştirilen ölçeğin yapı geçerliliğini doğrulayabilmek için yapısal eşitlik modeli kurularak birinci düzey ve ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizleri gerçekleştirilmiştir.

Yapısal eşitlik modeli, “Teorik olarak değişkenler arasında var olduğu düşünülen doğrusal ve doğrusal olmayan ilişkilerin betimlendiği modellerin sınanmasında kullanılan çok değişkenli bir istatistiksel tekniktir” (Aksu vd., 2017: 61). “Yapısal eşitlik modeli özellikle eğitim, sosyal, davranış, sağlık bilimleri, ekonomi ve spor bilimlerinde duygu-durum ve bilgi-tutum-davranış olaylarıyla ilgili teorik yapıların /nedensel ilişkilerin modellenmesini, analizini ve hipotez testleri aracılığı ile modellerin test edilmesini, model uyarlamalarının yapılmasını sağlayan bir yöntemdir”(Özdamar, 2017: 159).

Yapısal eşitlik modelini diğer çok değişkenli istatistiksel yöntemlerden ayıran en önemli özelliği gizil değişkeni tanımlaması ve bu değişkenin analizlerde kullanılmasını sağlamasıdır. Yapısal eşitlik modelinin diğer ayırt edici özelliği analizlerde hata değişkeninin yer almasıdır (Aksu vd., 2017: 61). Yapısal eşitlik modelinin diğer yöntemler arasındaki en güçlü yönü ise değişkenler arasında nedensel ilişkiler hakkında önceden bilgi sahibi olmadan ya da hipotezler kurmadan yapısal eşitlik modelinin kullanılamamasıdır (Tabachnick & Fidell, 2012: 687).

Yapısal eşitlik modeli, beş temel aşamadan oluşmaktadır. Bu aşamalar şunlardır (Yılmaz ve Çelik, 2009: 9):

- Kuramsal çerçevede modelin geliştirilmesi

- Kuramsal çerçevede geliştirilen model için varsayımsal ilişkileri görsel olarak ifade eden path diyagramının çizilmesi

- Path diyagramını kullanarak yapısal eşitlik modelinin belirlenmesi
- Modele yönelik tahminlerin tespiti
- Modelin uygunluğunun değerlendirilmesi ve bulguların yorumlanması

Yapısal eşitlik modeli, ölçme modeli ve yapısal model olmak üzere iki şekilde belirlenmektedir. Ölçme modelinde, gözlenen değişkenler ile gizil değişkenler arasındaki ilişkiyi gösteren yapısal eşitlikler bulunmaktadır. Gizil değişkenlerin her biri çeşitli gözlenen değişkenler tarafından ölçülmektedir (Yılmaz ve Çelik, 2009: 16). Yapısal modelde ise, gizil değişkenler arasındaki ilişkiler tespit edilmektedir (Aksu vd., 2017: 61).

Yapısal eşitlik modeli uygulamalarında modelin uygunluğuna çeşitli analizler sonucunda elde edilen uyum indekslerine göre karar verilmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018:344). Uyum indeksleri, modelin uyumunu belirli ölçütler ile değerlendirmektedir. Her bir uyum indeksinin ölçütlerinin varsayımları ve temel değerlendirmeleri ise farklılık göstermektedir (Sun, 2005:242).

Yapısal eşitlik modelinde literatürde hangi uyum indekslerine yer verileceği hususunda fikir birliği bulunmamakla birlikte literatürde en fazla kabul gören uyum indekslerine yer verilmiştir.

- Ki-Kare (χ^2) İyiliği Uyumu: Modelin veri ile uyumunu ölçmektedir. Modelin veri ile uyumlu olması istenildiği için χ^2 değeri anlamsız olmalıdır. Ancak χ^2 değeri örnekleme duyarlı olması nedeniyle büyük örneklemelerde χ^2 değeri yüksek değer alırken küçük örneklemelerde genel olarak anlamlı çıkmaktadır. Bu yüzden χ^2/df (CMIN/df) olarak ifade edilen χ^2 'nin serbestlik derecesine bölünmesi ile elde edilen değer modelin uyum iyiliğini daha güvenilir tespit etmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018:345).

- Artık Ortalamaların Karekökü (Root Mean Square Residuals, RMR) ve Standardize Edilmiş Artık Ortalamaların Karekökü (Standardized Root Mean Square Residuals, SRMR): RMR ve SRMR, evrene ait kovaryans ve varyanslar ile örnekleme ait kovaryans ve varyanslar arasındaki ortalama farktır. İyi uyum sağlayan modellerin

RMR değeri düşüktür (Tabachnick & Fidell, 2012:725). SRMR değeri 0 ile 1 arasında değişmektedir. SRMR değerinin 0 olması ise modelin mükemmel uyumunu göstermektedir (Brown, 2006: 83). SRMR değerinin 0,08 ve daha düşük olması ise modelin kabul edilebilir değer aralığıdır (Hu & Bentler,1999:6). RMR ile SRMR değerlerinin 0,05'e eşit veya 0,05'den daha düşük olması modelin uyumunun mükemmelliğini ifade etmektedir (Sümer, 2000, 61).

- Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü (Root Mean Square Error of Approximation, RMSEA): RMSEA modelin mükemmel uyumu gerçekleşmediğinde uyum fonksiyonlarının dağılımı olan merkezi olmayan ki-kare dağılımına dayanan popülasyona yönelik bir indekstir. RMSEA, modelin popülasyona ne kadar uyumlu olduğunu değerlendiren bir yaklaşık hata indeksidir. RMSEA değeri 0 ile 1 arasında değişmektedir. RMSEA değerinin 0 olması modelin mükemmel uyumunu gösterirken 0'a çok yakın olan değerler iyi model olduğunu göstermektedir (Brown, 2006: 83-84). RMSEA değeri yaklaşık 0,08 veya daha düşük olan bir model orta uyuma sahipken RMSEA değeri 0,1'den büyük olan bir modelin kullanılması uygun değildir (Browne & Cudek, 1992: 239). MacCallum vd. (1996) ise, RMSEA değerinin 0,08 ile 0,1 aralığında yer almasını modelin vasat uyumu olarak ifade etmişlerdir (MacCallum vd., 1996: 134).

- İyi Uyum İndeksi (Goodness of Fit Index, GFI) ve Düzeltilmiş İyi Uyum İndeksi (Adjusted Goodness of Fit Index, AGFI): GFI örnek kovaryans matrisi ile öngörülen modelin kovaryans matrisi arasındaki tutarsızlığı değerlendirebilmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizinde yaygın olarak kullanılan bir indekstir. GFI değeri 0 ile 1 arasında değişmektedir. GFI değeri için daha yüksek değer daha iyi model uyumunu göstermektedir. GFI değerinin 0,90'dan yüksek değer alması kabul edilebilir model uyumunun bir göstergesidir (Shevlin & Miles: 1998: 85-86). AGFI ise GFI değerinin değişken sayısı ve serbestlik derecesine göre hesaplanmış halidir (Özdamar, 2017: 181). AGFI değeri 0 ile 1 arasında değişmekte olup 0,90'dan yüksek değer alması kabul edilebilir model uyumunun, 0,95 ve üzerinde yüksek değerler alması ise mükemmel model uyumunun bir göstergesidir (Sümer, 2000: 60).

- Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (Comparative Fit Index, CFI): Artmalı uyum indeksi olarak da bilinmektedir. Tüm gizil değişkenler arasındaki kovaryansların sıfıra sabitlendiği ancak gözlenen değişkenlere bu tür kısıtlamalar getirilmeyen bir

“yokluk” veya “bağımsızlık” modelidir (Brown, 2006: 84) ve diğer modellere göre uyumu değerlendirmektedir (Tabachnick & Fidell, 2012:722). Modelin uyumunu değişkenler arasında herhangi bir ilişkinin olmadığını kabul eden bir modelle karşılaştırarak değerlendirmektedir. Önerilen model, bağımsızlık modeline göre daha iyi olmalıdır (Sümer, 2000: 61). CFI değeri 0 ile 1 arasında değişmektedir. 1’e yakın değerler model uyumunun iyi olduğunu göstermektedir (Brown, 2006: 85).

- Normlaştırılmış Uyum İndeksi (Normed Fit Index, NFI), Normlaştırılmamış Uyum İndeksi (NNFI) ve Tucker Lewis İndeksi (TLI) : NFI bağımsızlık modelinin χ^2 değeri ile modelin χ^2 değeri karşılaştırılarak tahmin edilen model değerlendirilmektedir. NFI değeri 0 ile 1 arasında değişmektedir. NNFI, normlaştırılmış uyum indeksinin modelde yer alan serbestlik derecelerini de dahil ederek hesaplandığı bir değerdir (Tabachnick & Fidell, 2012:721). NNFI, TLI olarak da ifade edilmektedir. NFI ve NNFI değerlerinin 0,95’den yüksek değerler alması modelin mükemmel uyumunun göstergesi iken 0,90 ile 0,94 arasındaki değerler modelin kabul edilebilir uyumunun göstergesidir (Sümer, 2000: 61).

- Artan Uyum İndeksi (Incremental Fit Index, IFI): IFI, Bollen’in Artan Uyum İndeksi (Bollen's Incremental Fit Index) olarak da ifade edilmektedir. Normlaştırılmamış bir indekstir. Modelin karmaşıklığının etkisini telafi etmektedir (Hu & Bentler, 1999:3).

5. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmanın bulguları araştırmaya ilişkin demografik bulgular ve ölçek geliştirmeye yönelik ampirik bulgular başlıkları altında incelenecektir.

5.1. ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN DEMOGRAFİK BULGULAR

Tablo 11. Araştırmada Elde Edilen Demografik Bulgular

Yaş Grupları	Frekans	Yüzde
18-35 yaş arası	859	% 49.1
36-50 yaş arası	652	% 37.3
51 ve üzeri	239	% 13.7
Cinsiyet	Frekans	Yüzde
Kadın	820	% 46.9
Erkek	930	% 53.1
Medeni Hal	Frekans	Yüzde
Evli	970	% 55.4
Bekâr	780	% 44.6

Tablo 11. (Devam) Araştırmada Elde Edilen Demografik Bulgular

Eğitim Düzeyi	Frekans	Yüzde
Okuryazar	19	% 1.1
İlkokul	128	% 8.4
Ortaokul	149	% 8.5
Lise	388	% 22.2
Ön lisans	186	% 10.6
Lisans	692	% 39.5
Lisansüstü	188	% 10.7
Yaşanılan Bölge	Frekans	Yüzde
Akdeniz	273	% 15.6
Ege	341	% 19.5
Marmara	424	%24.2
İç Anadolu	314	% 17.9
Doğu Anadolu	116	% 6.6
Güneydoğu Anadolu	154	% 8.8
Karadeniz	128	% 7.3
Mesleki Durum	Frekans	Yüzde
Öğrenci	363	% 20.7
Memur	375	% 21.4
İşçi	388	% 22.2
Esnaf	143	% 8.2
Serbest Meslek Erbabı	124	% 7.1
Emekli	135	% 7.7
Çiftçi	26	% 1.5
Ev Hanımı	164	% 9.4
İşsiz	32	% 1.8
Aylık Gelir	Frekans	Yüzde
Asgari Ücretten Az	477	% 27.3
Asgari Ücret Kadar	240	% 13.7
5.500-10.000 TL	510	% 29.1
10.001-20.000 TL	424	% 24.2
20.001 TL'den fazla	99	% 5.7

Araştırmaya katılım sağlayan 1750 kişiye ait demografik bulgular Tablo 11’de yer almaktadır. Araştırmaya katılan kişilerin %49’u 18-35 yaş arasında olup %51’i 36 ve üzeri yaş grubunu oluşturmaktadır. Katılımcıların %53’ü erkek %47’si kadındır. Araştırmaya katılanların %55’i evli iken %45’i bekârdır. Demografik bulgulardan eğitim düzeyine göre dağılım incelendiğinde; okuryazar, ilkokul, ortaokul ve lise düzeyine sahip katılımcılar %39’unu oluştururken %61’i ön lisans, lisans ve lisansüstü katılımcılardan oluşmaktadır. Katılımcıların %16’sı Akdeniz Bölgesinde, %19’u Ege Bölgesinde, %24’ü Marmara Bölgesinde, %18’si İç Anadolu Bölgesinde, %7’si Doğu

Anadolu Bölgesinde %9'u Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ve %8'i Karadeniz Bölgesinde yaşamaktadır. Araştırmaya katılan kişilerin %22'si işçi, %21'i memur, %21'i öğrenci, %8'i esnaf, %8'i emekli, %7'si serbest meslek erbabı, %9'u ev hanımı %2'si çiftçi ve %2'si işsiz kişilerden oluşmaktadır. Araştırmaya katılım sağlayan kişilerin aylık gelir itibarı ile dağılımı incelendiğinde %41'i asgari ücret kadar, %29'u 5.500-10.000 TL arasında %24'ü 10.001-20.000 TL arasında, %6'sı 20.001 TL ve üzeri gelir elde etmektedir.

5.2. ÖLÇEK GELİŞTİRMEYE YÖNELİK AMPİRİK BULGULAR

Ölçek geliştirme sürecine yönelik ampirik bulgular; ölçek geliştirme süreci, pilot uygulama ve Türkiye'de mali kültür ölçeğine yönelik ampirik bulgular kapsamında incelenecektir.

5.2.1. Ölçek Geliştirme Süreci

- Ölçek geliştirme sürecinin ilk aşaması olan soru havuzunun oluşturulması aşamasında kuramsal çerçevenin oluşturulabilmesi için literatürde konuyla ilgili olan ampirik çalışmalar araştırılmıştır.
- Soru havuzunda konuyla ilgili kuramsal yapıyı ölçebilecek nitelikteki maddeler tüm alt boyutları da kapsayacak nitelikte literatürden yardım alınarak oluşturulmuştur.
- Maddelerin oluşturulması aşamasında ölçeğin görünüm geçerliliği sağlayıp sağlamadığı da değerlendirilerek uygun olmayan maddeler çıkarılmıştır.
- Bir sonraki aşama olan ölçeğin yapılandırılması aşamasında ölçeğin içerik geçerliliği analizinin yapılabilmesi için konuyla ilgili uzmanların görüşü alınarak ölçeğin kapsamının yeterliliği araştırılmıştır.
- Uzmanların değerlendirmesi sonucunda geliştirilen maddelerin faktöriyel yapıya uygun olup olmadığı belirlenmiştir ve uzman görüşleri çerçevesinde maddelerin görünüm geçerliliği tekrar sağlanarak uygun olmayan maddeler ölçekten çıkarılmıştır.
- Sonraki aşama olan ölçeğin değerlendirilmesi aşamasında ilk olarak pilot uygulamaya geçilmiştir.

5.2.2. Pilot Uygulama

Pilot uygulama Türkiye genelinde 18 - 65 yaş aralığındaki araştırmanın örnekleminden farklı 230 kişiyle yüz yüze ve çevrim içi anket yöntemiyle ve kolayda

örneklem tekniğiyle gerçekleştirilmiştir. Pilot uygulama neticesinde elde edilen veriler ölçeğin yapısal ve faktöriyel geçerliliği için keşfedici faktör analizine ve güvenilirlik analizine tabi tutulmuştur.

5.2.2.1. Pilot Uygulamaya İlişkin Keşfedici Faktör Analizi

Keşfedici faktör analizi ölçek geliştirme çalışmalarında değişkenleri oluşturan faktörleri belirlemek amacıyla kullanılmaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2018: 317). Analizin keşfedici olarak isimlendirilmesinin nedeni ise literatürde araştırılan konuyla ilgili kuramsal bilgilerin yer almaması ve araştırılan konunun kaç faktörlü bir yapıdan oluştuğunun bilinmemesidir. Keşfedici faktör analizi varolan kuramsal bilginin doğrulanması amacına yönelik olmayıp kuramsal bilgiyi oluşturma amacına yöneliktir. Keşfedici faktör analizinin bilimselliği araştırmacının kuramsal yapıya sağlamış olduğu katkı ile tespit edilmektedir (Şencan, 2005: 361).

Keşfedici faktör analizi uygulanmadan önce pilot uygulamada örneklemin faktör analizi için yeterli olup olmadığını anlayabilmek için KMO Örneklem Yeterlilik Ölçütü (Kaiser- Meyer- Olkin Measure of Sampling Adequacy) ve ölçekte yer alan maddelerin birbiriyle ilişkisini tespit ederek faktör analizi için uygunluğu belirlemek amacıyla da Barlett's Küresellik Testi (Barlett's Test of Sphericity) yapılmıştır.

Tablo 12. KMO Değerlerinin Önem Dereceleri

KMO Değeri	Ortak Varyansın Derecesi
0,90 ile 1,00 arası	Mükemmel
0,80 ile 0,89 arası	Önemli Derecede İyi
0,70 ile 0,79 arası	Orta Düzeyde
0,60 ile 0,69 arası	Vasat
0,50 ile 0,59 arası	Çok Kötü
0,00 ile 0,49 arası	Faktör Yok

Kaynak: Friel, 2008: 20.

Tablo 12'de KMO değerlerinin önem dereceleri yer almaktadır. Tablo 12'de göre 0,8 ile 1,0 arasındaki KMO değerleri örneklemin oldukça yeterli olduğunu göstermektedir. 0,70 ile 0,79 arasındaki KMO değerleri orta düzeyde, 0,60 ile 0,69 arasındaki KMO değerleri vasat ve 0,50 ile 0,59 arasındaki KMO değerleri ise çok kötüdür. 0,50'nin altındaki KMO değerleri içinse faktör analizi için örneklemin yeterli olmadığını göstermektedir.

Barlett Küresellik Testi ölçekte yer alan maddelerin birbiriyle ilişkili olup olmadığını belirlemektedir. Barlett Küresellik Testi anlamlılık değeri olan $p < 0,05$ ise

ölçekteki maddelerinin birbiriyle ilişkili olduğunu $p>0,05$ ise ölçekteki maddelerin birbirinden bağımsız olduğu anlamına gelmektedir (Özdamar, 2017: 148). Barlett Küresellik Testi 'nde p değerinin 0,05'ten büyük olması faktör analizi yapılamayacağı anlamına gelmektedir (Şencan, 2005: 384).

Tablo 13. 1.KMO and Bartlett's Test Tablosu

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy		,809
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	3339,713
	Df	780
	Sig.	,000

Tablo 13'te araştırmanın pilot uygulamasında 230 kişiden oluşan örneklem için uygulanan 1. KMO and Barlett's Test Tablosu sonuçları yer almaktadır. Tablo 13'e göre KMO Örneklem Yeterlilik Ölçütü (Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy)'nde KMO değeri 0,809'dur. Bu değer 0,809 olması örneklem büyüklüğünün faktör analizi için önemli derecede iyi olduğunu göstermektedir (Friel, 2008: 20).

Tablo 13'te yer alan Barlett Küresellik Testi (Barlett's Test of Sphericity) sonuçları incelendiğinde $\chi^2=3339,713$ ve p değeri 0,000 olarak bulunmuştur. Bartlett Küresellik Testi sonucunda $p<0,05$ olması ölçekteki maddelerin birbiriyle ilişkili olduğunu ve faktör analizinin uygulanabileceği anlamına gelmektedir (Özdamar, 2017: 148, Şencan, 2005: 384). Pilot uygulama neticesinde elde edilen bulgular göz önünde bulundurulduğunda 40 maddelik ölçeğe faktör analizi yapılabileceği sonucuna ulaştırmıştır.

Keşfedici faktör analizinin uygulanması kararı verildikten sonra faktörleştirme (faktör çıkartma) tekniklerinden araştırmaya uygun olan faktörleştirme yönteminin seçilmesi gerekmektedir. Faktörleştirme yöntemlerinin tümünün kullanmış oldukları "ortak faktör modeli" aynı olup sadece ortak faktör modelinin parametrelerinin hesaplanmasında kullandıkları metotlarla birbirinden farklılaşmaktadır (Aksu vd., 2017: 13). Faktörleştirme (faktör çıkartma) yöntemleri arasında "temel bileşenler, ağırlıklandırılmamış en küçük kareler, genelleştirilmiş en küçük kareler, maksimum olasılık faktör, temel faktörler, alfa faktörleştirme ve imaj faktör" yer almaktadır.

Tablo 14. Faktörleştirme Yöntemlerinin Temel Amaçları

Faktörleştirme (Faktör Çıkarma) Yöntemi	Temel Amacı
Temel Bileşenler	Her bir bileşenle veri setinden azami dik açılı varyans çıkartmak.
Temel Faktörler	Her bir faktörle veri setinden azami dik açılı varyans çıkartmak.
İmaj Faktör	Diğer değişkenler tarafından yansıtılan gözlenen bir değişkenin varyansını faktörler arasında dağıtmak.
Maksimum Olasılık Faktör	Anakitle korelasyon matrisini örnekleme olasılığını maksimize eden yükleri hesaplayarak faktör yükleri için evren değerlerini tahmin etmek
Alfa Faktörleştirme	Faktörlerin alfa güvenilirlik katsayısını en üst düzeye çıkartmak.
Ağırlıklandırılmamış En Küçük Kareler	Gözlenen ve yeniden üretilen korelasyon matrisleri arasındaki farkların karelerini minimuma indirmek.
Genelleştirilmiş En Küçük Kareler	Gözlenen ve yeniden üretilen korelasyon matrisleri arasındaki farkların karelerini minimuma indirmeden önce değişkenlerin kendi özgün ağırlığını analize dahil ederek ağırlıklandırmak.

Kaynak: Tabachnick & Fidel, 2012: 638- 640.

Tablo 14’te faktörleştirme yöntemlerinin temel amaçları yer almaktadır. Her bir faktörleştirme yönteminin temel amacı farklı olup hangi yöntemin kullanılacağı araştırmanın amacına göre değişiklik göstermektedir.

Araştırmalarda temel amaç ölçek geliştirmek veya maddelerin hangi boyutlardan oluştuğunu tespit etmekse temel bileşenler faktörleştirme yöntemi tercih edilmektedir (Şencan, 2005: 367). Araştırma Türkiye’de mali kültürü belirleyen faktörleri ölçek geliştirme aracılığıyla tespit etme ve kuramsal yapının parçası olarak maddelerin hangi boyutlardan oluştuğunu belirleme amacıyla gerçekleştirildiği için keşfedici faktör analizi uygulanırken faktörleştirme yöntemi olarak temel bileşenler analizi tercih edilmiştir.

Faktörleştirmeden sonra elde edilen bulguların yorumlanabilirliğini ve bilime katkısını artırabilmek için faktör döndürmeden yararlanılmaktadır (Tabachnick & Fidel, 2012: 642). Döndürme, “Faktör uzayı içerisinde değişkenlerin konumlarının ölçülerek faktör eksenlerini hareket ettirmektir” (Çokluk vd., 2012: 200).

Faktör döndürmenin temel amacı, maddelerin ilgili olduğu faktörlere daha yüksek ilgisiz olduğu faktörlere ise daha düşük yük değerlerinin yüklenmesini sağlayarak faktörlerin yorumlanmasını kolaylaştırmaktır (Gürbüz ve Şahin, 2018: 321)

Esas olarak iki farklı döndürme yöntemi bulunmaktadır. Bunlar dikey (orthogonal) döndürme ve eğik (oblique) döndürme yöntemleridir. Dikey döndürmede faktörler 90° 'lik açıyla döndürülür ve faktörler arasında ilişki olmadığı kabul edilmektedir. Eğik döndürmede ise faktörler arasında ilişki olduğu kabul edilerek döndürülmektedir. Bunlardan “varimax, quartimax, equamax” dikey döndürme tekniği arasında iken “direct oblimin ve promax” eğik döndürme tekniği arasındadır. Genellikle dikey döndürme yöntemleri arasında “varimaks” eğik döndürme yöntemleri arasında da “direct oblimin” tercih edilmektedir. Hangi döndürme yönteminin kullanılacağı hususunda karar verebilmek için öncelikle analizde her iki yöntemde kullanılması sonraki süreçte yöntemlerin değerlendirilmesi gerekmektedir (Aksu vd. 2017: 21-22).

Tablo 15. Faktör Döndürme Yöntemlerinin Temel Amaçları

Faktör Döndürme Yöntemi	Türü	Temel Amacı
Varimax	Dikey Döndürme	Her faktördeki faktör yüklerinin varyansını maksimuma çıkararak faktörlerin karmaşıklığını en aza indirmek.
Quartimax	Dikey Döndürme	Her değişkendeki yüklerin varyansını maksimuma çıkararak değişkenlerin karmaşıklığını en aza indirmek.
Equamax	Dikey Döndürme	Varimax ile Quartimax yöntemlerinin bileşimi olarak hem faktörleri hem değişkenleri basitleştirmek.
Direct Oblimin	Eğik Döndürme	Faktör yüklerindeki çapraz yüklenmeleri en aza indirerek faktörleri basitleştirmek.
Promax	Eğik Döndürme	Dik açılı faktörleri eğik yönde döndürmek.

Kaynak: Tabachnick & Fidel, 2012: 643.

Tablo 15’de literatürde en fazla kullanılan faktör döndürme yöntemlerinin temel amaçları yer almaktadır. Eğer verilerdeki korelasyon matrisi yeterince belirgin ise faktör döndürme yöntemlerinden hangisi tercih edilirse edilsin benzer sonuçlar ortaya çıkma eğilimindedir (Tabachnick & Fidel, 2012: 642).

Pilot uygulamaya ilişkin keşfedici faktör analizi sonuçlarının değerlendirilmesine yönelik elde edilen tablolardan ilki ortak varyans tablosudur. Her bir maddenin ortak faktörlerle ilişkisini tespit edebilmek için ortak varyans tablosu oluşturulmuştur.

Tablo 16. Pilot Uygulamaya İlişkin Ortak Varyans Tablosu

Madde Kodu	Madde	Çıkartma Değeri
VK1	Vergilerin hangi amaçla alındığı konusunda bilgi sahibiyim.	,598
VK2	Vergisel ödevlerimi eksiksiz bir şekilde yerine getiririm.	,653
VK3	Vergi ödemek bir tür vatandaşlık görevidir.	,666
VK4	Ülkemizde vergi kaçırarak biri olarak bilinmek itibar kaybına yol açar.	,554
VK5	Vergi borcumu gönüllü olarak öderim.	,600
VK6	Ülkemizde vergi yükü adaletli bir şekilde dağıtılmaktadır.	,543
VK7	İmkânım olsa daha az vergi ödemenin yollarını araştırırım.	,648
VK8	Ülkemizde uygulanan vergi cezaları yeterlidir.	,612
VK9	Ülkemizdeki vergi denetimlerini yeterli buluyorum.	,719
VK10	Vergi idaresinin sunmuş olduğu hizmetlerden memnunum.	,648
VK11	Vergimi eksiksiz bir şekilde ödediğimde mutlu olurum.	,588
KHK1	Devletin yaptığı harcamaların türleri hakkında bilgi sahibiyim.	,762
KHK2	Devletin yaptığı harcamaların miktarı hakkında bilgi sahibiyim.	,769
KHK3	Türkiye’de kamu harcamalarında savurganlık yapılmaktadır.	,699
KHK4	Ülkemizde kamu kesiminde yolsuzluk fazladır.	,705
KHK5	Ödediğim verginin nerelere harcandığını bilmek benim için önemlidir.	,596
KHK6	Yapılan kamu harcamalarını kişisel tercihlerime uygun buluyorum.	,582
KHK7	Ülkemizde kamu harcama denetimlerini yeterli buluyorum.	,503
KHK8	Kamusal hizmetler adaletli bir şekilde sunulmaktadır.	,566
DBK1	Devlet bütçesi, devletin mali görünümünü yansıtmaktadır.	,557
DBK2	Bütçe süreçleri, düzenli olarak kamuoyu ile paylaşılmaktadır.	,714
DBK3	Devlet bütçesi hakkında yeterli bilgiye sahibim.	,690
DBK4	Devlet bütçesinin uygulama sonuçlarını yakından takip ederim.	,611
DBK5	Devlet bütçesini incelediğimde, bütçede yer alan hususları anlarım.	,582
DBK6	Halk, devlet bütçeleme süreçlerine etkin olarak katılmaktadır.	,530
BK1	Devletin borçlanması, geçici bir gelir kaynağıdır.	,567
BK2	Devlet, sadece savaş gibi olağanüstü dönemler ile büyük yatırımlar için borçlanmaya başvurmalıdır.	,577
BK3	Devletin borçlanmasına (Milli gelirin % 60’ı gibi) bir sınır konulmalıdır.	,589
BK4	Devlet borçlarının yükünü gelecek nesiller vergilerle öder.	,615
BK5	Dış borçlanma dışı olan bağımlılığı artırır.	,660
BK6	Dış borçlanma geri ödeme zamanında ekonomi için bir yük oluşturur.	,572
MPK1	Devlet, maliye politikası aracılığıyla ekonomik ve sosyal amaçlarını gerçekleştirir.	,517
MPK2	Ülkemizde uygulanan maliye politikaları halk tarafından benimsenmektedir.	,586
MPK3	Türkiye’de uygulanan maliye politikaları hakkında bilgi sahibiyim.	,754
MPK4	Maliye politikası araçlarının neler olduğunu biliyorum.	,766
MPK5	Türkiye’de uygulanan maliye politikası tedbirlerini yeterli görüyorum.	,550
MPK6	Maliye politikası amaçlarının neler olduğunu biliyorum.	,634
MPK7	Ülkemizde uygulanan vergi indirimlerini gerekli görüyorum.	,652
MPK8	Ülkemizde enflasyonla mücadele için uygulanan maliye politikaları yeterlidir.	,626
MPK9	Gelir dağılımında adaleti sağlamada maliye politikaları etkindir.	,632

Tablo 16’da yer alan pilot uygulamaya ilişkin ortak varyans tablosunda her bir maddenin ortak varyans değerini ifade eden çıkartma değeri (extraction) yer almaktadır. Ortak varyans “Her bir maddenin ortak bir faktördeki varyansı birlikte açıklama oranıdır” (Çokluk vd.,2012: 220). Bir maddenin ortak varyans değeri 0,20’den küçük bir değer almışsa bu maddenin analiz dışında bırakılarak analizin tekrar yapılması gerekmektedir (Şencan, 2005: 386).

Tablo 16’da yer alan maddelerin çıkartma değerlerine bakıldığında 0,50 ile 0,76 arasında değerler aldığı görülmektedir. Pilot uygulamada ölçekte yer alan maddelerin çıkartma değerleri 0,20’nin üzerinde değer aldığı için analizden herhangi bir madde çıkartılmamıştır. Tablo 16’ya göre en düşük çıkartma değeri KHK7 “Ülkemizde kamu harcama denetimlerini yeterli buluyorum.” maddesi varyansın % 50’sini açıklarken en yüksek çıkartma değeri KHK2 “Devletin yaptığı harcamaların miktarı hakkında bilgi sahibiyim.” maddesi varyansın %76’sını açıklamaktadır.

Tablo 17. Pilot Uygulamaya İlişkin Açıklanan Toplam Varyans Tablosu

Bileşenler/ Faktörler	Başlangıç Öz Değerleri (İnitial Eigenvalues)			Faktör Yüklerinin Kareleri Toplamı (Extraction Sums of Squared Loadings)		
	Toplam	Açıklanan Varyansın Yüzdesi	Kümülatif Yüzde	Toplam	Açıklanan Varyansın Yüzdesi	Kümülatif Yüzde
1	6,934	17,335	17,335	6,934	17,335	17,335
2	4,675	11,687	29,023	4,675	11,687	29,023
3	2,733	6,832	35,855	2,733	6,832	35,855
4	1,877	4,694	40,548	1,877	4,694	40,548
5	1,532	3,831	44,379	1,532	3,831	44,379
6	1,427	3,567	47,946	1,427	3,567	47,946
7	1,300	3,249	51,196	1,300	3,249	51,196
8	1,271	3,178	54,374	1,271	3,178	54,374
9	1,188	2,969	57,343	1,188	2,969	57,343
10	1,048	2,620	59,963	1,048	2,620	59,963
11	1,005	2,513	62,475	1,005	2,513	62,475
12	,929	2,322	64,797			
13	,909	2,273	67,070			
14	,894	2,235	69,305			
15	,843	2,108	71,413			
16	,805	2,012	73,425			
17	,799	1,997	75,421			
18	,739	1,848	77,269			
19	,686	1,716	78,984			
20	,647	1,618	80,602			
21	,618	1,545	82,147			
22	,586	1,465	83,612			
23	,574	1,434	85,046			

Tablo 17. (Devam) Pilot Uygulamaya İlişkin Açıklanan Toplam Varyans Tablosu

24	,543	1,359	86,405			
25	,518	1,296	87,701			
26	,479	1,196	88,897			
27	,451	1,129	90,025			
28	,426	1,066	91,091			
29	,403	1,007	92,098			
30	,387	,968	93,066			
31	,360	,899	93,965			
32	,347	,867	94,832			
33	,328	,821	95,654			
34	,296	,741	96,394			
35	,293	,732	97,126			
36	,286	,714	97,840			
37	,254	,636	98,476			
38	,233	,582	99,058			
39	,215	,537	99,595			
40	,162	,405	100,000			

Tablo 17’de ilk sütunda pilot uygulamada analize dahil edilen 40 madde kadar faktör bulunmaktadır. Tablo 17’nin başlangıç öz değerleri başlığındaki ikinci sütun kendi içerisinde üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde her bir faktörün açıklanan toplam varyansa katkısını ifade eden öz değer, ikinci bölümde faktörlerin açıklanan toplam varyansa katkısına ilişkin yüzdesi, üçüncü bölümde açıklanan toplam varyansa katkısına ilişkin kümülatif yüzdesi yer almaktadır. Tablonun üçüncü sütununda ise “faktör yüklerinin kareleri toplamı” yer almakta olup ikinci sütunda bulunan başlangıç öz değerleri ile aynı bölümlere ayrılarak aynı sonuçları vermektedir. Çünkü “faktör yüklerinin kareleri toplamıyla öz değer birbirine eşittir” (Şencan, 2005: 386). Faktör sayısını belirlemede öz değerleri 1’den büyük olan faktörler dikkate alınmaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2018: 320). Bütün faktörlerin açıkladıkları toplam varyansın en az %50 olması gerekmektedir (Streiner, 1994: 320).

Döndürme öncesi maddelerin tam olarak hangi faktör altında yüklendiğini yorumlamak güç olduğu için döndürme işlemi sonrasında maddelerin hangi faktörlerde yüklendiğini daha kolay tespit edebilmek amacıyla aşağıdaki Döndürülmüş Bileşenler Matrisi Tablosuna yer verilmiştir.

Tablo 18’de faktörlerin döndürme işlemi sonrası maddelerin hangi faktörlere yüklendikleri ve bu faktörlerin yük değerleri yer almaktadır. “Faktör yükü, bir maddenin ya da gözlenen değişkenin ilgili faktör ile olan korelasyonudur” (Gürbüz ve Şahin, 2018: 319).

Tablo 18. Döndürülmüş Bileşenler Matrisi Tablosu

Madde Kodu	Bileşenler/Faktörler										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
MPK3	,813										
MPK4	,783										
MPK6	,708										
BK5	,679										
BK4	,638										
VK2		,737									
VK3		,713									
VK11		,648									
VK4		,642									
VK5		,631					,324				
VK1		,595			,307						
MPK2			,722								
MPK8			,642	-,312							
MPK5			,603								
KHK6			,514								
KHK8			,475								,394
BK6			,459			,336					
VK6			,453						,303		
DBK3				,695							
DBK2				,635							
KHK5				,634							
DBK4	,362			,604							
DBK5		,351		,572							
KHK2					,821						
KHK1					,775						
BK3	,447				,577						
VK9						,757					
VK8						,733					
KHK7						,514					
BK2							,711				
BK1							,592				
MPK1							,543				
VK10		,300				,367	,460			-,328	
KHK4			-,336					,704			
KHK3								,683			
MPK9									,701		
MPK7									,684		
VK7										,781	
DBK6											-,660
DBK1											,474

Literatürde bir maddenin faktör yükünün en az 0,40 olması konusunda genel olarak benimsenen bir görüş bulunsa da çıkarılan faktörün bir maddeyle içerik bakımından ilişkisi kanıtlanabiliyorsa faktör yükünün asgari değeri 0,30'a kadar düşürülebilmektedir (Şencan, 2005: 390). Tabachnick & Fidell (2012) ise genel olarak faktör yükünün en az 0,32 ve üzeri olması gerekmektedir. (Tabachnick & Fidell, 2012:

654). Faktör yüküyle ilgili önemli bir hususta bir maddenin iki veya daha fazla faktöre 0,10'dan daha düşük bir oranda yüklenmesi sebebiyle o maddenin binişiklik ya da çapraz yüklenme oluşturmaktadır. Bu durumda o madde birden fazla faktörü ölçtüğü için analizden çıkartılması gerekmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018: 320).

Tablo 18'de pilot uygulamada ölçekte yer alan bazı maddeler aynı anda birden fazla faktöre yüklendiği için ve bu faktörlerdeki yük değeri arasında 0,10'dan daha düşük oranda bir fark tespit edildiği için çapraz yüklenme sorunu oluşturmuştur. Çapraz yüklenme sorunu oluştuğunda o maddelerin analizden çıkartılması gerekmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018: 320). Dolayısıyla VK10, BK1, VK6, KHK3, BK6, MPK9, MPK7 çapraz yüklenme nedeniyle VK7 tek başına ayrı bir faktör oluşturduğu için analizden çıkartılması öngörülmüştür.

Tablo 19. Pilot Uygulamaya İlişkin Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları

Madde	1. Faktör	2. Faktör	3. Faktör	4. Faktör	5. Faktör	6. Faktör	7. Faktör
MPK3	,822						
MPK4	,807						
MPK6	,723						
DBK5	,652						
DBK4	,630						
VK2		,757					
VK3		,707					
VK5		,706					
VK11		,671					
VK4		,601					
VK1		,595					
MPK2			,716				
MPK5			,672				
MPK8			,633				
KHK4			-,607				
KHK6			,599				
KHK8			,572				
BK2				,693			
BK3				,688			
KHK5				,581			
BK4				,571			
BK5				,560			
KHK2					,781		
KHK1					,748		
DBK3					,616		
DBK2						,751	
DBK1						,624	
MPK1						,603	
VK8							,809
VK9							,720

Tablo 19. (Devam) Pilot Uygulamaya İlişkin Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları

KHK7							,612
Özdeğerler	6,352	3,751	2,505	1,703	1,349	1,277	1,171
Açıklanan Varyans %	11,412	11,299	9,134	8,160	6,930	5,766	5,710
Toplam Açıklanan Varyans %	58,410						

Tablo 19’da pilot uygulamanın yapısal geçerliliğini tespit etmek amacıyla ölçekte yer alan kırk maddeye uygulanan keşfedici faktör analizinde VK10, BK1, VK6, KHK3, BK6, DBK6, MPK9, MPK7 çapraz yüklenme nedeniyle VK7 tek başına ayrı bir faktör oluşturduğu için analizden çıkartılması öngörülen maddeler analizden tek tek çıkartıldıktan sonraki pilot uygulamanın sonuçları yer almaktadır.

Pilot uygulamaya ilişkin keşfedici faktör analizi sonucunda otuz bir maddelik ölçeğin yedi faktörlü bir yapıda olduğu, faktörlerin toplam varyansın % 58,410’unu açıklamakta olup ve maddelerin faktör yüklerinin 0,56’nın üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Açıklanan toplam varyans oranı ile faktör yükleri literatürde kabul edilen değerlerin üzerindedir (Streiner, 1994: 320 ve Şencan, 2005: 390).

Tablo 19’da öz değerleri 1’den büyük olan yedi faktör yer almaktadır. Birinci faktör %11,412, ikinci faktör %11,299, üçüncü faktör %9,134, dördüncü faktör %8,160, beşinci faktör 6,930, altıncı faktör 5,766 ve yedinci faktör % 5,710 oranında varyansı açıklamaktadır. Yapılmış olan pilot uygulama neticesinde elde edilen bulgular ölçeğin otuz bir maddeden oluşan yedi faktörlü yapısının geçerliliğini tespit etmektedir. Pilot uygulamadaki örneklemden ayrı bir örnekleme uygulanmış olan araştırmanın asıl uygulama sonuçlarıyla keşfedici faktör analizi yeniden yapılacaktır. Bu yüzden pilot uygulamada çapraz yüklenme nedeniyle çıkartılması öngörülen maddelerin anlaşılabilirliği artırılarak görünüm geçerliliğinde yapılan düzeltmelerle asıl uygulamaya yönelik ölçekte tekrar yer almıştır. Pilot uygulamada çıkartılması öngörülen maddelerden tek başına ayrı bir faktör oluşturduğu için VK7 maddesi ölçekten tamamen çıkartılmıştır.

5.2.2.2. Pilot Uygulamaya İlişkin Güvenirlik Analizleri

Pilot uygulamada ölçeğin güvenirlik analizinin ölçülmesinde Cronbach Alfa katsayısı yöntemi kullanılmıştır. Cronbach’s Alfa katsayısı “Sürekli, aralıklı ya da ardışık dört ya da beş seçenekli cevaplar içeren k maddenin yer aldığı bir ölçeğin

sorguladığı fenomeni ölçmedeki gücünü, yeterliliğini ve güvenilirliğini ölçen genel güvenilirlik katsayısıdır.” Cronbach’s Alfa katsayısı (α) 0 ile 1 arasında değer alan bir katsayıdır (Özdamar, 2017: 111-112).

Tablo 20. Cronbach’s Alfa Katsayısı Değerine Göre Ölçeğin Güvenirliği

Cronbach’s Alfa katsayısı (α)	Ölçek Güvenirliği
$\alpha < 0,40$	Ölçek güvenilir değildir.
$0,40 \leq \alpha < 0,50$	Ölçek çok düşük güvenilirlik düzeyindedir.
$0,50 \leq \alpha < 0,60$	Ölçek düşük güvenilirlik düzeyindedir.
$0,60 \leq \alpha < 0,70$	Ölçek yeterli güvenilirlik düzeyindedir.
$0,70 \leq \alpha < 0,90$	Ölçek yüksek güvenilirlik düzeyindedir.
$\alpha \geq 0,90$	Ölçek çok yüksek güvenilirlik düzeyindedir.

Kaynak: Özdamar, 2017:112.

Tablo 20’ de Cronbach’s Alfa Katsayısı (α) değerlerine göre ölçeğin güvenilirlik durumu yer almaktadır. Ölçeğin yeterli düzeyde güvenilir olabilmesi için ölçeğin Cronbach’s Alfa Katsayısı (α)’nın en az 0,60 olması gerekmektedir.

Tablo 21. Pilot Uygulamaya İlişkin Cronbach’s Alfa Katsayısı

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,812	,837	31

Tablo 21, pilot uygulamada keşfedici faktör analizi sonucu yapı geçerliliği tespit edilen otuz bir maddeden oluşan yedi faktörlü ölçeğin güvenilirlik analizini ölçen Cronbach’s Alpha katsayısı 0,812’dir. Elde edilen Cronbach’s Alpha katsayısına göre pilot uygulamada ölçeğin yüksek derecede güvenilirlerdir (Özdamar, 2017:112).

5.2.3. Mali Kültür Ölçeği: Türkiye Örneği

Pilot uygulama neticesinde geliştirilen ölçek üç bölümden oluşmaktadır. Ölçeğin ilk bölümünde yaş, cinsiyet, medeni hal, eğitim durumu, yaşanılan bölge, meslek ve aylık gelire ilişkin demografik sorular, ikinci bölümde gelenek, dini kural ve etnik kimlikle ilgili kültürel boyuta ilişkin sorular yer almaktadır.

Ölçeğin üçüncü bölümünde ise Türkiye’de mali kültürü belirleyebilecek beş boyuta yönelik 39 madde bulunmaktadır. 39 madde beşli Likert ölçeği ile “1.Kesinlikle katılmıyorum, 2.Katılmıyorum, 3.Kısmen katılıyorum, kısmen katılmıyorum, 4.Katılıyorum, 5.Kesinlikle katılıyorum “ şeklinde hazırlanmıştır.

Tablo 22. Ölçekte Likert Tipi Yer Alan Maddelerin Kodlama Şekli, Standart Sapması ve Ortalamaları

Madde Kodu	Madde	Kodlama Şekli	Standart Sapma	Ortalama
VK1	Vergilerin hangi amaçla alındığı konusunda bilgi sahibiyim.	(1→5)	1,091	3,516
VK2	Vergisel ödevlerimi eksiksiz bir şekilde yerine getiririm.	(1→5)	1,015	3,946
VK3	Vergi ödemek bir tür vatandaşlık görevidir.	(1→5)	1,088	3,862
VK4	Ülkemizde vergi kaçırarak biri olarak bilinmek itibar kaybına yol açar.	(1→5)	1,268	3,777
VK5	Vergi borcumu gönüllü olarak öderim.	(1→5)	1,081	3,734
VK6	Ülkemizde vergi yükü adaletli bir şekilde dağıtılmaktadır.	(1→5)	1,215	2,265
VK7	Ülkemizde uygulanan vergi cezaları yeterlidir.	(1→5)	1,194	2,564
VK8	Ülkemizdeki vergi denetimlerini yeterli buluyorum.	(1→5)	1,188	2,372
VK9	Vergi idaresinin sunmuş olduğu hizmetlerden memnunum.	(1→5)	1,066	2,795
VK10	Vergimi eksiksiz bir şekilde ödediğimde mutlu olurum.	(1→5)	1,143	3,539
KHK1	Devletin yaptığı harcamaların türleri hakkında bilgi sahibiyim.	(1→5)	1,178	2,797
KHK2	Devletin yaptığı harcamaların miktarı hakkında bilgi sahibiyim.	(1→5)	1,119	2,518
KHK3	Ülkemizde devletin yaptığı harcamalarda savurganlık yapılmaktadır.	(5→1)	1,183	2,341
KHK4	Ülkemizde devletin yaptığı harcamalarda yolsuzluk yapılmaktadır.	(5→1)	1,221	2,517
KHK5	Ödediğim verginin nerelere harcandığını bilmek benim için önemlidir.	(1→5)	,926	1,717
KHK6	Devletin yaptığı harcamaları kişisel tercihlerime uygun buluyorum.	(1→5)	1,083	2,674
KHK7	Ülkemizde devletin yaptığı harcamalar yeterince denetlenmektedir.	(1→5)	1,190	2,376
KHK8	Kamusal hizmetler adaletli bir şekilde sunulmaktadır.	(1→5)	1,148	2,534
DBK1	Devlet bütçesi, devletin mali durumunu göstermektedir.	(1→5)	1,056	3,490
DBK2	Bütçe süreçleri, düzenli olarak kamuoyu ile paylaşılmaktadır.	(1→5)	1,119	2,732
DBK3	Devlet bütçesi hakkında yeterli bilgiye sahibim.	(1→5)	1,078	2,640
DBK4	Devlet bütçesinin uygulama sonuçlarını yakından takip ederim.	(1→5)	,985	2,710
DBK5	Devlet bütçesini incelediğimde, bütçede yer alan hususları anlarım.	(1→5)	1,043	2,962
DBK6	Devlet bütçeleme süreçlerine (hazırlık-uygulama- denetim) toplumun katıldığını düşünüyorum.	(1→5)	1,049	2,451
BK1	Devletin borçlanması, geçici bir gelir kaynağıdır.	(1→5)	1,173	3,218

Tablo 22. (Devam) Ölçekte Likert Tipi Yer Alan Maddelerin Kodlama Şekli, Standart Sapması ve Ortalamaları

BK2	Devlet, sadece savaş gibi olağanüstü dönemler ile büyük yatırımlar için borçlanmaya başvurmalıdır.	(1→5)	1,138	3,434
BK3	Devletin borçlanmasına (Milli gelirin % 60'ı gibi) bir sınır konulmalıdır.	(1→5)	1,021	3,637
BK4	Devlet borçlarının yükünü gelecek nesiller vergilerle öder.	(1→5)	1,243	3,666
BK5	Dış borçlanma dışı olan bağımlılığı arttırır.	(1→5)	1,058	4,049
BK6	Dış borçların geri ödenmesi ülke ekonomisini olumsuz etkiler.	(1→5)	1,208	3,451
MPK1	Devlet, maliye politikası aracılığıyla ekonomik ve sosyal amaçlarını gerçekleştirir.	(1→5)	,942	3,560
MPK2	Ülkemizde uygulanan maliye politikaları halk tarafından benimsenmektedir.	(1→5)	1,028	2,676
MPK3	Türkiye’de uygulanan maliye politikaları hakkında bilgi sahibiyim.	(1→5)	1,043	2,876
MPK4	Maliye politikası araçlarının neler olduğunu biliyorum.	(1→5)	1,073	2,930
MPK5	Türkiye’de uygulanan maliye politikası tedbirlerini yeterli görüyorum.		1,018	2,553
MPK6	Maliye politikası amaçlarının neler olduğunu biliyorum.	(1→5)	1,068	2,976
MPK7	Ülkemizde uygulanan vergi indirimlerini gerekli görüyorum.	(1→5)	1,221	3,454
MPK8	Ülkemizde enflasyonla mücadele için uygulanan maliye politikaları yeterlidir.	(1→5)	1,129	2,278
MPK9	Gelir dağılımında adaleti sağlamada maliye politikaları etkindir.	(1→5)	1,221	2,938

Pilot uygulama neticesinde ölçekte yer alan 39 maddenin kodlama şekli, standart sapması ve ortalamaları Tablo 22’de yer almaktadır. Ölçekte beşli likert ölçeğiyle hazırlanmış maddelerdeki ters maddelerin cevapları yeniden kodlanarak değerlendirilmiştir. (1→5) şeklindeki kodlamalarda Kesinlikle Katılmıyorum seçeneğini işaretleyenler 1 olarak Kesinlikle Katılıyorum seçeneğini işaretleyenler 5 olarak kodlanmıştır. (5→1) şeklindeki kodlamalarda ise Kesinlikle Katılmıyorum seçeneğini işaretleyenler 5 olarak Kesinlikle Katılıyorum seçeneğini işaretleyenler 1 olarak kodlanmıştır.

Tablo 22’ye göre ölçekte en yüksek standart sapma değeri 1,268 ile VK4 madde koduyla yer alan, “Ülkemizde vergi kaçırarak biri olarak bilinmek itibar kaybına yol açar” maddesidir. Ölçekte en düşük standart sapma değeri ise 0,926 ile KHK5 madde koduyla yer alan, “Ödediğim verginin nerelere harcandığını bilmek benim için önemlidir” maddesidir.

Tablo 22'ye göre KHK5 madde koduyla ölçekte yer alan “Ödediğim verginin nerelere harcandığını bilmek benim için önemlidir” maddenin ortalaması 1,7177 ile en düşük ortalama iken “Dış borçlanma dışı olan bağımlılığı arttırır” maddenin ortalaması 4,0497 ile en yüksek değere sahiptir.

5.2.3.1. Keşfedici Faktör Analizi

Ölçeğin pilot uygulamaya ilişkin keşfedici faktör analizinin örnekleminde ayrı bir örnekleme gerçekleştirilen ölçeğin asıl uygulama sonuçlarına yönelik keşfedici faktör analizi yer almaktadır.

Keşfedici faktör analizi, ölçek geliştirme çalışmamızda değişkenleri oluşturan faktörleri belirlemek amacıyla kullanılmaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2018: 317). Keşfedici faktör analizi uygulanmadan önce 1750 kişiden oluşan örneklemin faktör analizi için yeterli olup olmadığını anlayabilmek için KMO Örneklem Yeterlilik Ölçütü (Kaiser- Meyer- Olkin Measure of Sampling Adequacy) ve ölçekte yer alan maddelerin birbiriyle ilişkisini tespit ederek faktör analizi için uygunluğu belirlemek amacıyla da Barlett's Küresellik Testi (Barlett's Test of Sphericity) yapılmıştır.

Tablo 23. 2.KMO and Bartlett's Test Tablosu

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy		,915
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	26936,324
	Df	741
	Sig.	,000

Tablo 23 'te 1750 kişiden oluşan örnekleme uygulanan 2.KMO ve Bartlett's test sonucu yer almaktadır. Tablo 23'te 2. KMO Örneklem Yeterlilik Ölçütü (Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy)'nde KMO değeri 0,91'dir. Bu değer 0,91 olması örneklem büyüklüğünün faktör analizi için mükemmel olduğunu göstermektedir (Friel, 2008: 20).

Tablo 23'te yer alan Barlett Küresellik Testi (Barlett's Test of Sphericity) sonuçları incelendiğinde $\chi^2 = 26936,324$ ve p değeri 0,000 olarak bulunmuştur. Bartlett Küresellik Testi sonucunda $p < 0,05$ olması ölçekteki maddelerin birbiriyle ilişkili olduğunu ve faktör analizi yapılabileceği anlamına gelmektedir (Özdamar, 2017: 148 ve Şencan, 2005: 3).

Tablo 24. Ortak Varyans Tablosu

Madde Kodu	Madde	Çıkartma Değeri
VK1	Vergilerin hangi amaçla alındığı konusunda bilgi sahibiyim.	,483
VK2	Vergisel ödevlerimi eksiksiz bir şekilde yerine getiririm.	,546
VK3	Vergi ödemek bir tür vatandaşlık görevidir.	,658
VK4	Ülkemizde vergi kaçırın biri olarak bilinmek itibar kaybına yol açar.	,465
VK5	Vergi borcumu gönüllü olarak öderim.	,648
VK6	Ülkemizde vergi yükü adaletli bir şekilde dağıtılmaktadır.	,590
VK7	Ülkemizde uygulanan vergi cezaları yeterlidir.	,698
VK8	Ülkemizdeki vergi denetimlerini yeterli buluyorum.	,703
VK9	Vergi idaresinin sunmuş olduğu hizmetlerden memnunum.	,592
VK10	Vergimi eksiksiz bir şekilde ödediğimde mutlu olurum.	,520
KHK1	Devletin yaptığı harcamaların türleri hakkında bilgi sahibiyim.	,702
KHK2	Devletin yaptığı harcamaların miktarı hakkında bilgi sahibiyim.	,676
KHK3	Ülkemizde devletin yaptığı harcamalarda savurganlık yapılmaktadır.	,649
KHK4	Ülkemizde devletin yaptığı harcamalarda yolsuzluk yapılmaktadır.	,670
KHK5	Ödediğim verginin nerelere harcandığını bilmek benim için önemlidir.	,439
KHK6	Devletin yaptığı harcamaları kişisel tercihlerime uygun buluyorum.	,506
KHK7	Ülkemizde devletin yaptığı harcamalar yeterince denetlenmektedir.	,622
KHK8	Kamusal hizmetler adaletli bir şekilde sunulmaktadır.	,626
DBK1	Devlet bütçesi, devletin mali durumunu göstermektedir.	,350
DBK2	Bütçe süreçleri, düzenli olarak kamuoyu ile paylaşılmaktadır.	,483
DBK3	Devlet bütçesi hakkında yeterli bilgiye sahibim.	,643
DBK4	Devlet bütçesinin uygulama sonuçlarını yakından takip ederim.	,543
DBK5	Devlet bütçesini incelediğimde, bütçede yer alan hususları anlarım.	,489
DBK6	Devlet bütçeleme süreçlerine (hazırlık- uygulama- denetim) toplumun katıldığını düşünüyorum.	,532
BK1	Devletin borçlanması, geçici bir gelir kaynağıdır.	,478
BK2	Devlet, sadece savaş gibi olağanüstü dönemler ile büyük yatırımlar için borçlanmaya başvurmalıdır.	,532
BK3	Devletin borçlanmasına (Milli gelirin % 60'ı gibi) bir sınır konulmalıdır.	,514
BK4	Devlet borçlarının yükünü gelecek nesiller vergilerle öder.	,455
BK5	Dış borçlanma dışa olan bağımlılığı artırır.	,605
BK6	Dış borçların geri ödenmesi ülke ekonomisini olumsuz etkiler.	,727
MPK1	Devlet, maliye politikası aracılığıyla ekonomik ve sosyal amaçlarını gerçekleştirir.	,472
MPK2	Ülkemizde uygulanan maliye politikaları halk tarafından benimsenmektedir.	,482
MPK3	Türkiye’de uygulanan maliye politikaları hakkında bilgi sahibiyim.	,682
MPK4	Maliye politikası araçlarının neler olduğunu biliyorum.	,759
MPK5	Türkiye’de uygulanan maliye politikası tedbirlerini yeterli görüyorum.	,514
MPK6	Maliye politikası amaçlarının neler olduğunu biliyorum.	,725
MPK7	Ülkemizde uygulanan vergi indirimlerini gerekli görüyorum.	,446
MPK8	Ülkemizde enflasyonla mücadele için uygulanan maliye politikaları yeterlidir.	,578
MPK9	Gelir dağılımında adaleti sağlamada maliye politikaları etkindir.	,396

Her bir maddenin ortak faktörlerle ilişkisini tespit edebilmek amacıyla ortak varyans tablosu oluşturulmuştur. Tablo 24’te ölçekte yer alan 39 maddenin çıkartma değerleri bulunmaktadır. Ortak varyans değeri “Bir maddenin ilişkili olduğu faktörlerle olan korelasyonun karelerinin toplamıdır” şeklinde ifade edilir (Gürbüz ve Şahin, 2013:319).

Tablo 24’te yer alan maddelerin ortak varyans değerlerine bakıldığında 0,35 ile 0,75 arasında değerler aldığı görülmektedir. Tablo 24’e göre maddelerin ortak varyans değeri 0,20’nin üzerinde olduğu için analizden herhangi bir madde çıkartılmamıştır (Şencan, 2005: 386). Tablo 24’e göre en düşük çıkartma değeri DBK1 “Devlet bütçesi, devletin mali durumunu göstermektedir.” maddesi varyansın %35’ini açıklarken en yüksek çıkartma değeri MPK4 “Maliye politikası araçlarının neler olduğunu biliyorum.” maddesi varyansın %76’sını açıklamaktadır.

Tablo 25. Açıklanan Toplam Varyans Tablosu

Bileşenler /Faktörler	Başlangıç Öz Değerleri (İnitial Eigenvalues)			Faktör Yüklerinin Kareleri Toplamı (Extraction Sums of Squared Loadings)		
	Toplam	Açıklanan Varyansın Yüzdesi	Kümülatif %	Toplam	Açıklanan Varyansın Yüzdesi	Kümülatif %
1	8,705	22,321	22,321	8,705	22,321	22,321
2	4,543	11,648	33,969	4,543	11,648	33,969
3	2,643	6,778	40,747	2,643	6,778	40,747
4	1,867	4,788	45,535	1,867	4,788	45,535
5	1,227	3,146	48,681	1,227	3,146	48,681
6	1,161	2,976	51,656	1,161	2,976	51,656
7	1,049	2,691	54,347	1,049	2,691	54,347
8	1,003	2,572	56,919	1,003	2,572	56,919
9	,904	2,318	59,237			
10	,892	2,286	61,524			
11	,866	2,220	63,744			
12	,809	2,074	65,817			
13	,788	2,020	67,837			
14	,769	1,972	69,810			
15	,728	1,866	71,675			
16	,712	1,825	73,500			
17	,678	1,739	75,239			
18	,653	1,675	76,914			
19	,637	1,635	78,549			
20	,620	1,589	80,138			
21	,587	1,505	81,643			
22	,555	1,424	83,067			
23	,534	1,369	84,436			
24	,499	1,281	85,716			
25	,484	1,241	86,957			
26	,466	1,195	88,152			

Tablo 25. (Devam) Açıklanan Toplam Varyans Tablosu

27	,457	1,171	89,323			
28	,446	1,144	90,467			
29	,431	1,105	91,572			
30	,422	1,082	92,654			
31	,406	1,041	93,695			
32	,380	,975	94,670			
33	,366	,938	95,608			
34	,351	,899	96,507			
35	,327	,839	97,346			
36	,315	,809	98,155			
37	,280	,717	98,872			
38	,236	,605	99,477			
39	,204	,523	100,000			

Tablo 25’de ilk sütunda analize dahil edilen otuz dokuz madde sayısı kadar faktör bulunmaktadır. Tablonun başlangıç öz değerleri başlığındaki ikinci sütun kendi içerisinde üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde her bir faktörün açıklanan toplam varyansa katkısını ifade eden öz değer, ikinci bölümde faktörlerin açıklanan toplam varyansa katkısına ilişkin yüzdesi, üçüncü bölümde açıklanan toplam varyansa katkısına ilişkin kümülatif yüzdesi yer almaktadır.

Tablonun üçüncü sütununda ise “faktör yüklerinin kareleri toplamı” yer almakta olup ikinci sütunda bulunan başlangıç öz değerleri ile aynı bölümlere ayrılmış olup aynı sonuçları vermektedir. Çünkü “faktör yüklerinin kareleri toplamıyla öz değer birbirine eşittir” (Şencan, 2005: 386). Faktör sayısını belirlemede öz değerleri 1’den büyük olan faktörler dikkate alınmaktadır (Gülbüz ve Şahin, 2018: 320).

Tablo 25 her bir bileşenin döndürme işlemi öncesi açıkladıkları toplam varyans miktarlarını göstermektedir. Tablo 25 incelendiğinde öz değerleri 1’den büyük olan toplam sekiz faktör bulunduğu için keşfedici faktör analizinde sekiz faktör önerilmektedir. Bu sekiz faktörün toplam varyansa katkısının % 56,919 olduğu görülmektedir. Ancak ilk üç faktörün toplam varyansa katkısının yüksek değerler aldığı diğer beş faktörün toplam varyansa katkısının oldukça düşük olduğu görülmektedir.

Döndürme öncesi maddelerin tam olarak hangi faktör altında yüklendiğini yorumlamak güç olduğu için döndürme işlemi sonrasında maddelerin hangi faktörlerde yüklendiğini daha kolay tespit edebilmek amacıyla Pattern Matrisi Tablosu 1’e yer verilmiştir.

Tablo 26. Pattern Matrisi Tablosu 1

Madde Kodu	Bileşenler/Faktörler							
	1	2	3	4	5	6	7	8
VK1			,424					
VK2			,717					
VK3			,802					
VK4			,507				-352	
VK5			,819					
VK6	304					-,533		
VK7						-,886		
VK8						-,843		
VK9						-,646		
VK10			,668					
KHK1						,656		
KHK2						,677		
KHK3	,442						564	
KHK4	,471						555	
KHK5							473	
KHK6	,602							
KHK7	,560							
KHK8	,556							
DBK1	,457							
DBK2	,502					,554		
DBK3		,310				,393		
DBK4		,441						
DBK5		,598						
DBK6	,606							
BK1				,550				
BK2				,701				
BK3				,667				
BK4				,626				
BK5								-,583
BK6								-,881
MPK1		,370						-,306
MPK2	,580							
MPK3		,767						
MPK4		,871						
MPK5	,483							
MPK6		,870						
MPK7	,313					-,346	-,346	
MPK8	,602						,350	
MPK9	,309	,364					,433	

Tablo 26’da faktörlerin döndürme işlemi sonrası maddelerin hangi faktörlere yüklendikleri ve bu faktörlerin yük değerleri yer almaktadır. “Faktör yükü, bir maddenin ya da gözlenen değişkenin ilgili faktör ile olan korelasyonudur” (Gürbüz ve Şahin, 2018: 319). Literatürde bir maddenin faktör yükünün en az 0,40 olması konusunda genel olarak benimsenen bir görüş bulunsa da çıkarılan faktörün bir maddeyle içerik bakımından ilişkisi kanıtlanabiliyorsa faktör yükünün asgari değeri

0,30'a kadar düşürülebilmektedir (Şencan, 2005: 390). Tabachnick & Fidell (2012)'e göre ise genel olarak faktör yükünün en az 0,32 ve üzeri olması gerekmektedir. (Tabachnick & Fidell, 2012: 654). Faktör yüküyle ilgili önemli bir hususda bir maddenin iki veya daha fazla faktöre 0,10'dan daha düşük bir oranda yüklenmesi sebebiyle o maddenin binişiklik ya da çapraz yüklenme oluşturmaktadır. Bu durumda o madde birden fazla faktörü ölçtüğü için analizden çıkartılması gerekmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018: 320).

Tablo 26'da ölçekte yer alan bazı maddeler aynı anda birden fazla faktöre yüklendiği için ve bu faktörlerdeki yük değeri arasında 0,10'dan daha düşük oranda bir fark tespit edildiği için çapraz yüklenme sorunu oluşturmuştur. Dolayısıyla çapraz yüklenme sorunu oluşturan, istenilen faktör boyutunda yer almayan ve faktör yükü 0,40'dan düşük değer alan maddeler (MPK7, MPK1, MPK9, BK1, VK1, MPK2, MPK5, DBK1, MPK8, KHK2, DBK6 ve DBK2) sırayla tek tek analizden çıkartılarak çıkartılan her bir maddeyle birlikte analiz tekrarlanmıştır.

Tablo 27. Pattern Matrisi Tablosu 2

Madde Kodu	Bileşenler/Faktörler				
	1	2	3	4	5
VK2			,694		
VK3			,795		
VK4			,564		
VK5			,819		
VK6					-,514
VK7					-,866
VK8					-,834
VK9					-,548
VK10			,684		
KHK1		,580			
KHK3	,826				
KHK4	,849				
KHK5	,476				
KHK6	,522				
KHK7	,541				
KHK8	,567				
DBK3		,706			
DBK4		,727			
DBK5		,694			
BK2				,699	
BK3				,709	
BK4				,616	
BK5				,610	
BK6				,573	
MPK3		,822			
MPK4		,850			
MPK6		,793			

Tablo 27’de çapraz yüklenme sorunu oluşturan, kuramsal çerçevenin desteklediği faktör boyutunda yer almayan ve faktör yükü 0,40’dan düşük değer alan maddeler ölçekten çıkarıldıktan sonraki Pattern Matrisi Tablosu 2 yer almaktadır.

Tablo 27 incelendiğinde, maddeler arasında herhangi bir çapraz yüklenme sorunu kalmadığı ve maddelerin faktör yüklerinin literatürde genel kabul gören 0,32’den daha yüksek değerler aldığı görülmektedir (Tabachnick & Fidell, 2012: 654). Tablo 27’de yer alan faktörler arasında en düşük faktör yüküne sahip olan madde 0,476 ile KHK5 koduyla “Ödediğim verginin nerelere harcandığını bilmek benim için önemlidir” maddesidir. En yüksek faktör yüküne sahip olan madde ise 0,866 ile VK7 koduyla “Ülkemizde uygulanan vergi cezaları yeterlidir” maddesidir.

Tablo 28. Ölçeğin Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları

Madde Kodu	Kamu Harcamaları Kültürü	Mali Bilinç	Vergi Kültürü	Devlet Borçlanma Kültürü	Vergi İdaresi Kültürü
VK2			,694		
VK3			,795		
VK4			,564		
VK5			,819		
VK10			,684		
VİK1					-,514
VİK2					-,866
VİK3					-,834
VİK4					-,548
KHK3	,826				
KHK4	,849				
KHK5	,476				
KHK6	,522				
KHK7	,541				
KHK8	,567				
MB1		,580			
MB2		,706			
MB3		,727			
MB4		,694			
MB5		,822			
MB6		,850			
MB7		,793			
BK2				,699	
BK3				,709	
BK4				,616	
BK5				,610	
BK6				,573	
Özdeğerler	5,747	3,980	2,471	1,715	1,116
Açıklanan varyans yüzdesi	21,284	14,741	9,153	6,352	4,209
Açıklanan toplam varyans yüzdesi			%55,739		

Tablo 28’de ölçeğin keşfedici faktör analizi sonuçları yer almaktadır. Keşfedici faktör analizinin uygulanmasından önce örneklem büyüklüğünün yeterliliğini ölçmek amacıyla Kaiser- Meyer- Olkin (KMO) testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda KMO değeri 0,91 olarak belirlenmiştir. Elde edilen bulgu doğrultusunda örneklemin büyüklüğünün faktör analizi için mükemmel olduğu tespit edilmiştir (Friel, 2008: 20). Barlett Küresellik Testi sonucunda da $p < 0,001$ olması maddeler arası ilişkilerin faktör analizi için anlamlı olduğunu ve faktör analizi yapılabileceği anlamına gelmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018: 319).

Geliştirilen ölçeğin yapısal geçerliliğini tespit etmek amacıyla “temel bileşenler analizi” ve eğik döndürme yöntemlerinden “direct oblimin döndürme tekniğini” kullanılarak keşfedici faktör analizi uygulanmıştır. Keşfedici faktör analizi neticesinde öz değerleri 1’in üzerinde olan sekiz faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Ancak ölçekte yer alan maddeler arasında çapraz yüklenme sorunu oluşturması, faktör yükünün 0,40’ın altında kalması ve bazı maddelerin kuramsal çerçevenin desteklediği faktörde yer almaması gerekçesiyle on iki maddenin ölçekten çıkarılmasına karar verilmiştir. On iki madde ölçekten çıkarıldıktan sonra gerçekleştirilen keşfedici faktör analizinin nihai sonucunda da yirmi yedi maddelik ölçeğin beş faktörlü bir yapıda olduğu, faktörlerin toplam varyansın % 55,739’unu açıkladığı ve maddelerin faktör yüklerinin 0,47’nin üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Açıklanan toplam varyans oranı ile faktör yükleri literatürde kabul edilen değerlerin üzerindedir (Streiner, 1994: 320 ve Şencan, 2005: 390).

Tablo 28’de birinci faktör %21,284, ikinci faktör %14,741 üçüncü faktör %9,153, dördüncü faktör %6,352 ve beşinci faktör %4,209 oranında varyansı açıklamaktadır. Gerçekleştirilmiş analizler neticesinde elde edilen bulgular ölçeğin yirmi yedi maddeden oluşan beş faktörlü yapısının geçerliliğini tespit etmektedir.

Tablo 28’de faktörlerin içeriği ve kuramsal çerçevesi dikkate alınarak 1. faktör Kamu Harcamaları Kültürü, 2. faktör Mali Bilinç, 3. faktör Vergi Kültürü, 4. faktör Devlet Borçlanma Kültürü ve 5. faktör Vergi İdaresi Kültürü olarak adlandırılmıştır. Kamu Harcamaları Kültürü olarak adlandırılan 1. faktör KHK olarak kodlanmıştır ve söz konusu faktör KHK3, KHK4, KHK5, KHK6, KHK7, KHK8 maddelerinden oluşmaktadır. KHK faktörünün faktör yükleri 0,47 ile 0,84 arasında değer almaktadır. Mali Bilinç olarak adlandırılan 2. faktör MB olarak kodlanmıştır ve söz konusu faktör

MB1, MB2, MB3, MB4, MB5, MB6, MB7 maddelerinden oluşmaktadır. MB faktörünün faktör yükleri 0,58 ile 0,85 arasında değer almaktadır. Vergi Kültürü olarak adlandırılan 3. faktör VK olarak kodlanmıştır ve VK2, VK3, VK4, VK5, VK10 maddelerinden oluşmaktadır. VK faktörünün faktör yükleri 0,68 ile 0,81 arasında değer almaktadır. Devlet Borçlanma Kültürü olarak adlandırılan 4. faktör BK olarak kodlanmıştır ve BK2, BK3, BK4, BK5, BK6 maddelerinden oluşmaktadır. BK faktörünün faktör yükleri 0,57 ile 0,81 arasında değerler almaktadır. Vergi İdaresi Kültürü olarak adlandırılan 5. faktör VİK olarak kodlanmıştır ve VİK1, VİK2, VİK3, VİK4 maddelerinden oluşmaktadır. VİK faktörünün faktör yükleri 0,51 ile 0,86 arasında değerler almaktadır.

5.2.3.2. Güvenilirlik Analizleri

Tablo 29. Ölçeğin Güvenilirlik Analizi

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,812	,811	27

Tablo 29'da ölçeğin güvenilirlik analizi sonuçlarına göre Cronbach's Alpha katsayısı 0,81 olarak yer almıştır. Elde edilen sonuçlara göre ölçek, sosyal bilimler için yüksek derecede güvenilirdir (Özdamar, 2017:112).

Tablo 30. Ölçeği Oluşturan Faktörlerin İç Tutarlılık Güvenilirliği Analizi

Faktörler	Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
Kamu Harcamaları Kültürü	,817	6
Mali Bilinç	,864	7
Vergi Kültürü	,765	5
Devlet Borçlanma Kültürü	,656	5
Vergi İdaresi Kültürü	,787	4
Mali Kültür Ölçeği	,812	27

Tablo 30'da ölçeği oluşturan her bir faktörün iç tutarlılık güvenilirliği analizi yer almaktadır. Faktörlerin iç tutarlılığı Cronbach Alpha katsayısı ile ölçülmüştür. Cronbach Alpha katsayısının en az 0,70 olması beklenirken ölçek geliştirme çalışmalarında bu değer 0,60 olarak belirlenebilmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018: 333).

Tüm faktörlerin Cronbach Alpha katsayısı eşik değerin üzerindedir. Böylece ölçeği oluşturan tüm faktörlerin iç tutarlılık güvenilirliğine ait Cronbach Alfa katsayısı oldukça güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2018:333).

Tablo 31. Ölçeği Belirleyen Faktörlerin Her Bir Madde ile Toplam Arasındaki İstatistikleri

Ölçeği Belirleyen Faktörler ve İç Tutarlılık Güvenilirliği Katsayısı	Madde Kodu	Madde Silindiğinde Ölçek Ortalaması	Madde Silindiğinde Ölçek Varyansı	Her Bir Madde ve Toplam Arasındaki Korelasyon	Madde Silindiğinde Güvenilirlik Katsayısı
Kamu Harcamaları Kültürü Cronbach Alpha katsayısı 0,81	KHK3	11,8217	16,598	,623	,779
	KHK4	11,6451	15,981	,669	,768
	KHK5	12,4451	20,618	,301	,838
	KHK6	11,4880	17,731	,560	,793
	KHK7	11,7863	16,212	,666	,769
	KHK8	11,6280	16,559	,656	,771
Mali Bilinç Cronbach Alpha katsayısı 0,86	MB1	17,0960	23,281	,543	,859
	MB2	17,2537	23,155	,628	,846
	MB3	17,1834	24,135	,592	,851
	MB4	16,9314	23,896	,574	,853
	MB5	17,0177	22,589	,722	,833
	MB6	16,9629	22,340	,724	,832
Vergi Kültürü Cronbach Alpha katsayısı 0,76	MB7	16,9171	22,798	,676	,839
	VK2	14,9137	11,766	,494	,736
	VK3	14,9971	10,516	,642	,685
	VK4	15,0829	11,258	,395	,778
	VK5	15,1257	10,478	,655	,680
Borçlanma Kültürü Cronbach Alpha katsayısı 0,65	VK10	15,3206	10,988	,520	,727
	BK2	14,8051	9,606	,383	,616
	BK3	14,6023	9,658	,458	,584
	BK4	14,5726	9,186	,382	,619
	BK5	14,1897	9,285	,496	,566
Vergi İdaresi Kültürü Cronbach Alpha katsayısı 0,78	BK6	14,7880	9,561	,346	,635
	VİK1	7,7320	7,894	,578	,745
	VİK2	7,4337	7,939	,587	,739
	VİK3	7,6251	7,610	,656	,703
	VİK4	7,2023	8,650	,563	,751

Tablo 31’de ölçeği belirleyen her bir faktörün kendi içerisindeki her bir madde ve toplam arasındaki istatistikleri göstermektedir. Tablo 31’de birinci sütunda ölçeği belirleyen faktörler ve iç tutarlılık güvenilirliği katsayıları, ikinci sütunda madde kodları, üçüncü sütunda ilgili madde silindiğinde ölçeğin ortalamasının, dördüncü sütunda ilgili madde silindiğinde ölçeğin varyansının, beşinci sütunda her bir madde ile toplam arasındaki korelasyonun, altıncı sütunda ise ilgili madde silindiğinde ölçeğin güvenilirlik katsayısının nasıl değişeceğini göstermektedir.

Ölçekten madde çıkartıldığında ölçeğin Cronbach Alpha katsayısında %5 düzeyinden daha fazla bir artış olması halinde o maddenin silinmesi gerekmektedir.

Eğer madde ölçekten çıkartıldığında Cronbach Alfa katsayısı azalıyorsa o maddenin ölçekte bulunması gerekmektedir (Özdamar, 2017: 117). Dolayısıyla Tablo 31’de birinci sütunda yer alan ölçeği oluşturan her faktörün iç tutarlılık güvenilirliği katsayıları altıncı sütunda yer alan madde silindiğindeki güvenilirlik katsayıları ile karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmada sadece KHK5’in madde silindiğinde kamu harcamaları kültürü iç tutarlılık katsayısı olan 0,81’i aştığı görülmektedir. Ölçekten KHK5 silindiğinde ölçeğin Cronbach Alfa katsayısı 0,83’e yükselmektedir. Ancak bu maddenin ölçekten çıkartılabilmesi için %5 düzeyinden daha fazla bir artış olması gerektiği için KHK5 ölçekten çıkartılmamıştır (Özdamar, 2017: 117).

Tablo 31’de yer alan analiz sonuçlarına göre herhangi bir madde silindiğinde ölçeğin ortalamasında, ölçeğin varyansında ve ölçeğin güvenilirlik katsayısında önemli bir değişiklik gerçekleşmediği için ve ölçeği oluşturan faktörlere ait her bir madde ile toplam korelasyonlarında 0,30’dan yüksek değerler aldığı için herhangi bir madde çıkartılmamıştır.

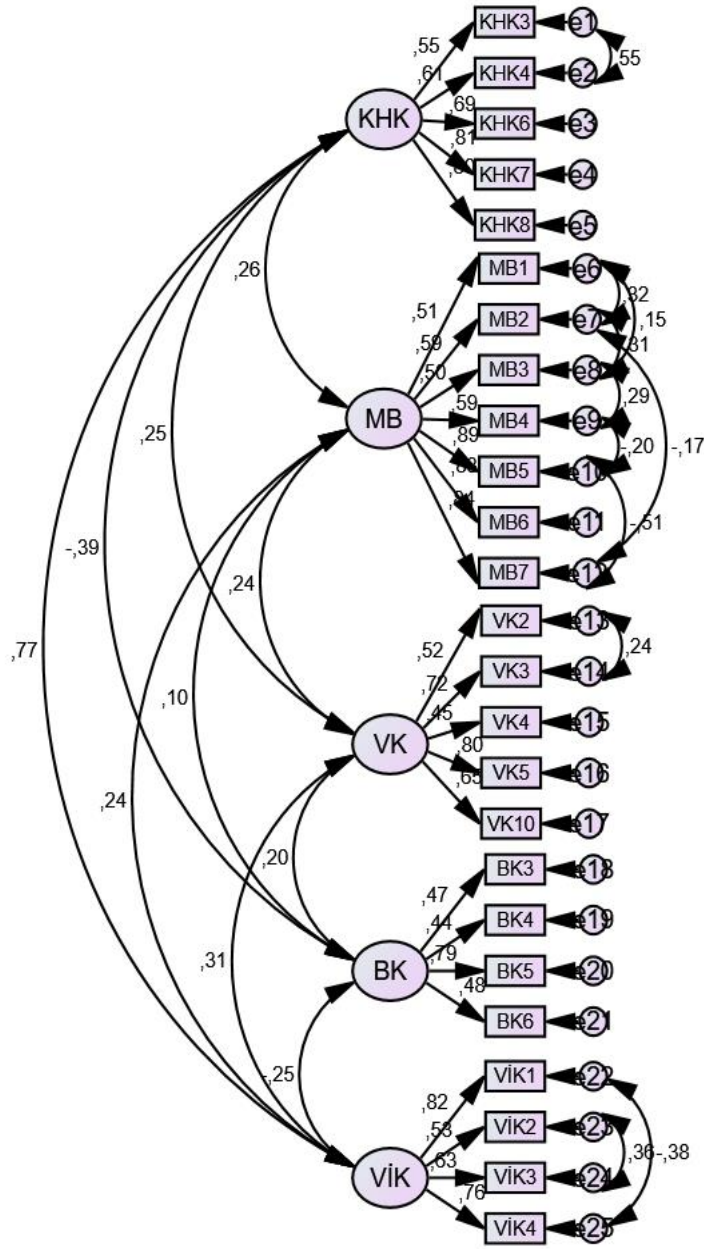
5.2.3.3. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Doğrulayıcı faktör analizi, kurama bağlı olarak geliştirilmiş modelin doğrulanması için ya da öngörülen modelle gözlenen modelin ne kadar uyum gösterdiğini belirlemek için uygulanmaktadır. Dolayısıyla doğrulayıcı faktör analizi kuramsal bilgiyi sınamak ya da doğrulamak için geliştirilmiş bir analiz yöntemidir (Şencan, 2005: 408).

Keşfedici faktör analizi sonucunda 39 maddelik ölçek 27 maddeye indirgenmiş olup Kamu Harcamaları Kültürü, Mali Bilinç, Vergi Kültürü, Devlet Borçlanma Kültürü, Vergi İdaresi Kültürü olmak üzere beş faktörlü bir yapıdan oluşmuştur. Ölçeğin beş faktörlü yapısının doğrulanabilmesi için de 1750 kişiye uygulanan anket verileriyle birinci düzey ve ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır.

Doğrulayıcı faktör analizinde faktör yükleri 0,30’un altında yer alan KHK5 ile BK2 maddeleri analizden çıkartılmıştır (Tabachnick & Fidell, 2012: 654). İki madde analizden çıkartıldıktan sonra 25 maddeden oluşan beş faktörlü yapıya doğrulayıcı faktör analizi yeniden yapılmıştır.

Şekil 6. Ölçeğin Birinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi Modeli



Şekil 6’da beş boyutlu 25 maddeden oluşan ölçek, birinci düzey beş faktörlü bir ölçme modeli ile oluşturulmuştur. Birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi için oluşturulan modelde keşfedici faktör analizi sonucunda oluşan beş faktörlü yapının (KHK, MB, VK, BK, VİK) her biri gizil değişkenleri diğer bir ifadeyle gözlenemeyen değişkenleri oluşturmaktadır. Gizil değişkenlerin her biri ise faktörleri oluşturan ölçek maddelerince (KHK1, MB2, VK4 gibi) diğer bir ifadeyle gözlenen değişkenler tarafından ölçülmektedir.

Yapısal eşitlik modelinde değişkenler arasındaki tek yönlü ok doğrudan etkiyi, regresyonel ilişkiyi ifade ederken gizil değişkenler arasındaki iki yönlü oklarda etki söz konusu olmayıp korelasyonel ilişkiyi ifade etmektedir (Çokluk vd., 2012: 264).

Şekil 6’da ölçeği oluşturan yapılar arasındaki korelasyonlar incelendiğinde 0,10 ile 0,77 arasında yer aldığı görülmektedir. Boyutlar arasındaki korelasyonlar arasında en güçlü ilişki 0,77 ile kamu harcamaları kültürü ile vergi idaresi kültürü arasında iken en zayıf ilişki 0,10 ile mali bilinç ile devlet borçlanma kültürü arasındadır.

En güçlü ilişkinin kamu harcamaları kültürüyle vergi idaresi kültürü arasında olmasının nedeni her iki mali kültürü oluşturan faktörün toplumun vergi idaresini geniş anlamda ise devlete yönelik algısını şekillendiren faktörlerin arasında yer almasıdır. Kamu harcamaları kültürüyle vergi idaresi kültürünü oluşturan ölçek maddelerinin her biri bireylerin ve toplumun devleti nasıl algıladıklarına yönelik algı, tutum ve davranışlarını ölçmektedir.

En zayıf ilişki ise mali bilinç ile devlet borçlanma kültürü arasında tespit edilmiştir. Bunun nedeni ise devlet borçlanma kültürünün ayrı bir faktör oluşturması nedeniyle maliye politikası aracı olarak mali bilinç faktörü içerisinde yer almamasıdır.

Model kurulup analiz gerçekleştirildikten sonra modelin daha da iyileştirilmesine yönelik kuramsal çerçevenin kabul etmiş olduğu modifikasyon indekslerinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda KHK3-KHK4, MB1-MB2, MB2-MB3, VİK2-VİK3, MB5-MB7, VK2-VK3, MB3-MB4, MB1-MB3, VİK1-VİK4, MB2-MB7, MB4-MB5 ve maddelerinin birbiriyle olan ilişkisinden dolayı e1 ile e2, e6 ile e7, e7 ile e8, e23 ile e24, e10 ile e12, e13 ile e14, e8 ile e9, e6 ile e8, e22 ile e25, e7 ile e12 ve e9 ile e10 hata terimleri arasında kovaryanslar çizilmiştir.

Tablo 32. Ölçeğin Birinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi Modelinin Uyum İyiliği Değerleri

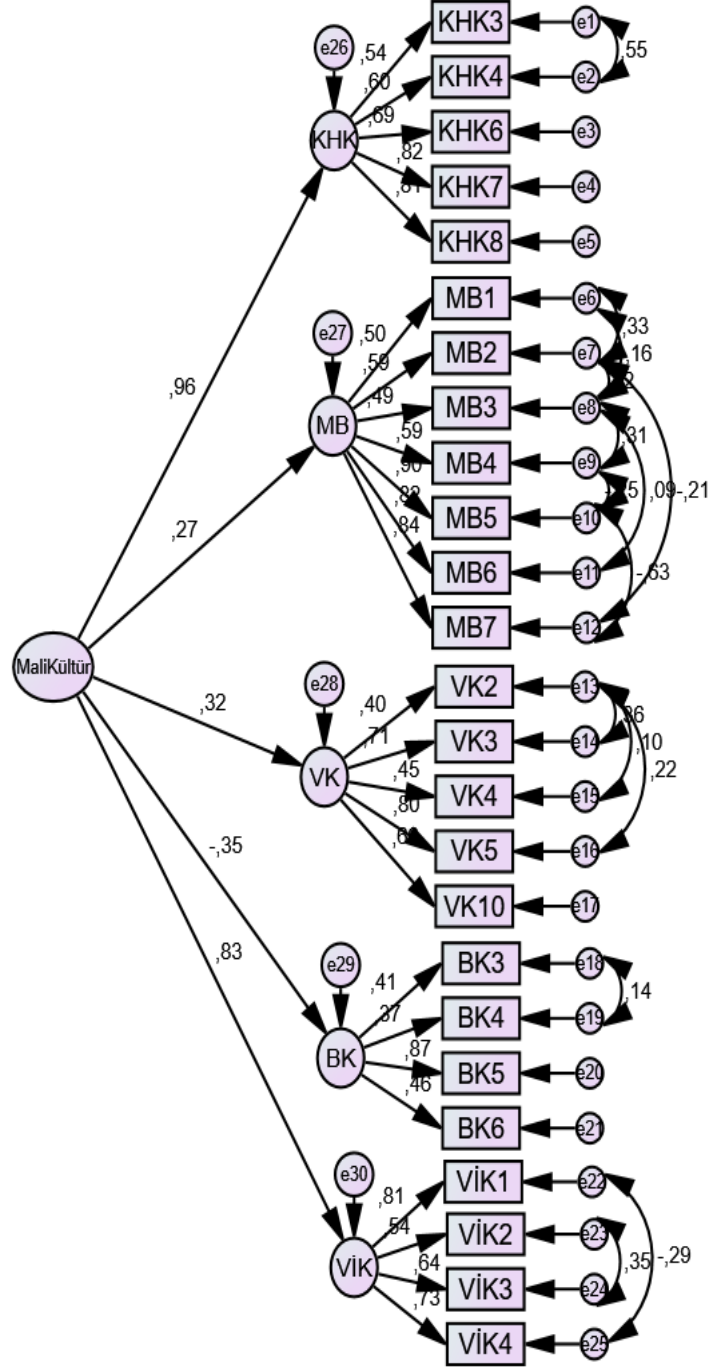
İndeks Adı	İyi Uyum Değerleri	Kabul Edilebilir Uyum Değerleri	Ölçekte Elde Edilen Uyum Değerleri	Ölçekte Elde Edilen Uyum Derecesi
χ^2/df (CMIN/df)	≤ 2	$2 \leq \chi^2/df \leq 5$	4,98	Kabul Edilebilir Uyum
RMSEA	$\leq 0,05$	$\leq 0,08$	0,04	İyi Uyum
SRMR	$\leq 0,05$	$\leq 0,08$	0,06	Kabul Edilebilir Uyum
CFI	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$	0,93	Kabul Edilebilir Uyum
NFI	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$	0,92	Kabul Edilebilir Uyum
TLI	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$	0,92	Kabul Edilebilir Uyum
IFI	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$	0,93	Kabul Edilebilir Uyum
GFI	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$	0,94	Kabul Edilebilir Uyum
AGFI	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$	0,92	Kabul Edilebilir Uyum

Kaynak: Aksu vd. 2017: 79, Gürbüz ve Şahin, 2018:345 ve Sümer, 2000: 59-61.

Uyum indekslerinin kabul edilebilirlik ölçütleri ve ölçeğin birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi modelinden elde edilen uyum iyiliği değerleri Tablo 32’de yer almaktadır.

Tablo 32’de yer alan beş boyutlu 25 maddeden oluşan ölçeğin birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi uyum iyiliği değerleri incelendiğinde RMSEA değeri iyi uyum, ölçekte elde edilen diğer uyum değerleri iyi uyum değerlerine yakın ve kabul edilebilir uyum göstermektedir. Bu durum önerilen beş boyutlu 25 maddeden oluşan modelin kabul edilebilir olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle ölçeğin öngörülen kuramsal yapısı beş boyutlu 25 maddeden oluşan birinci düzey model ile doğrulanmıştır.

Şekil 7. Ölçeğin İkinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi Modeli



Şekil 7’de ölçeğin ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi yer almaktadır. Beş boyutlu 25 maddeden oluşan ölçek ikinci düzey beş faktörlü bir ölçme modeli ile oluşturulmuştur. Şekil 7’de birinci düzey faktörlerin her biri KHK, MB, VK, BK, VİK ikinci düzey faktör olan Mali Kültür’ün doğrudan etkisine sahiptir. Birinci düzey doğrulayıcı faktör analizinden farkı ikinci düzey faktör olan Mali Kültür’ün gizil değişken olarak eklenmesidir. Bu model birinci düzey faktörler olan KHK, MB, VK, BK, VİK tarafından ölçüldüğü kabul edilen Mali Kültür’ün hiyerarşik olarak modellenmesine dayanmaktadır.

Tablo 33. Mali Kültürü Belirleyen Faktörlerin Mali Kültüre Katkısı ve Anlamlılık Düzeyi

	Standartlaştırılmış Regresyon Ağırlığı	Anlamlılık Düzeyi
KHK <--- MaliKültür	0,958	***
MB <--- MaliKültür	0,271	***
BK <--- MaliKültür	-0,346	***
VİK <--- MaliKültür	0,825	***
VK <--- MaliKültür	0,316	***

***p<0,01

Tablo 33’e göre ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi bulgularına göre mali kültürü belirleyen beş faktörün mali kültüre katkısı ve anlamlılık düzeyi yer almaktadır. Modelde mali kültürü belirleyen faktörlerin her biri mali kültüre önemli anlamlılık düzeyinde katkıda bulunmaktadır (p<0,01).

Mali kültürü belirleyen faktörlerden en yüksek katkıyı kamu harcamaları kültürü faktörü sağlamaktadır. Kamu harcama kültürünün mali kültüre katkısı en önemli faktör olmasının sebebi ise bireylerin ve toplumun kamu harcamalarını algılama şeklinin aslında devletin algılanma şeklini yansıtmasıdır. Dolayısıyla bireylerin ve toplumun devleti algılayış tarzlarını tutum ve davranışlara dönüştürmesiyle kamu harcama kültürü oluşturmaktadır. Bireylerin ve toplumun kamusal hizmetlerin parasallaşmış halini algılamaları sonucunda kamu harcamalarına yönelik oluşturdukları olumlu tutum ve davranışların artırılması mali kültürün gelişimine en fazla katkıyı sağlayacak bileşendir. Toplumun kamu harcamaları kültürüne yönelik olumsuz algının azaltılması toplumun mali kültürünün gelişimini sağlayacaktır.

Kamu harcamaları kültürü faktöründen sonra en yüksek katkı sağlayan faktör vergi idaresi kültürü’dür. Vergi idaresi kültürünün kamu harcamaları kültüründen sonra mali kültüre katkı sağlayan önemli bir faktör olmasının sebebi vergi idaresi ile vergi mükellefi arasında gerçekleşen etkileşimin bireylerin ve toplumun vergi idaresiyle ilgili

geniş anlamda ise devletle ilgili tutum ve davranışlarına yansımısını ifade etmesindendir. Vergi idaresi kùltüründe bir taraftan vergi mükelleflerinin olumlu tutum ve davranışları bir taraftan da vergi idaresinin olumlu eylemleri mali kùltürün gelişimine katkı sağlayacaktır.

Devlet borçlanma kùltürü, vergi kùltürü ve mali bilinç faktörlerinin katkı düzeyi yüksek olmasa da önemli anlamlılık düzeyinde mali kùltürün belirlenmesine katkı sağlayan diğer faktörlerdir ($p<0,01$).

Mali kùltürün oluşumuna önemli anlamlılık düzeyinde katkı sağlayan faktörlerden biri devlet borçlanma kùltürüdür. Devletin olağanüstü durumlar hariç borçlanmaya başvurması bireyleri ve toplumu negatif olarak etkileyebilmektedir. Bu durumda devletin çeşitli nedenlerle borçlanmaya başvurmasının sonucu olarak bireylerde ve toplumda devletin borçlanmasına yönelik oluşan olumsuz tutum ve davranışların azaltılması mali kùltürün gelişimine katkıda bulunacaktır.

Mali kùltürün oluşumuna önemli anlamlılık düzeyinde katkı sağlayan faktörlerden biri de vergi kùltürüdür. Bireylerin ve toplumun vergiyle ilgili olumlu tutum ve davranışlara sahip olması mali kùltürün gelişimini sağlamaktadır. Kùltürün, bireylerin tutum ve davranışlarına yansımısı sonucunda bireylerin vergi davranış modellerine yönelik tercihleri belirlenmektedir. Tercihlerin belirlenmesiyle birlikte toplumun dış dünyaya yansıttığı vergiye yönelik tutum ve davranışlarıyla vergi kùltürü oluşmaktadır. Vergi kùltürünün oluşumuyla birlikte mali olaylara yönelik toplumun algı, tutum ve davranışlarını belirleyen mali kùltür şekillenecektir.

Mali kùltürün oluşumuna önemli anlamlılık düzeyinde katkı sağlayan faktörlerden bir diğeri de mali bilinçtir. Mali bilinç, devletin maliye politikası amaçlarına ulaşabilmek için mali araçlarla ekonomiye müdahale etmesinin bireyleri ve toplumu nasıl etkilediği hususunda mali kùltüre katkı sağlamaktadır. Maliye politikası araçlarının uygulanmasının birey ve toplum üzerindeki etkisi devletin ekonomik hayata nasıl müdahale etmesi gerektiği konusunda yol göstericidir. Maliye politikaları ile maliye politikası araçları hakkında toplumsal algının arttırılması mali kùltürün gelişimine katkı sağlayacaktır.

Kamu harcamaları kültürü, mali bilinç, devlet borçlanma kültürü, vergi idaresi kültürü ve vergi kültürü faktörlerinin oluşmasını sağlayan maddelerin tümü önemli anlamlılık düzeyinde faktör oluşumlarına katkıda bulunmaktadır ($p<0,01$).

Model kurulup analizler gerçekleştirildikten sonra modelin daha da iyileştirilmesine yönelik kuramsal çerçevenin kabul etmiş olduğu modifikasyon indekslerinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda KHK3-KHK4, MB1-MB2, MB3-MB1, MB2-MB3, VİK2-VİK3, MB5-MB6, VK2-VK3, MB1-MB3, VİK1-VİK4, MB2-MB7, MB4-MB5, VK2-VK5, MB3-MB6, VK2-VK4, BK3-BK4 ve maddelerinin birbiriyle olan ilişkisinden dolayı e1 ile e2, e6 ile e7, e8 ile e9, e7 ile e8 e23 ile e24, e10 ile e12, e13 ile e14, e6 ile e8, e22 ile e25, e7 ile e12, e9 ile e10, e13 ile e16, e8 ile e11, e13 ile e15, e18 ile e19 hata terimleri arasında kovaryanslar çizilmiştir.

Tablo 34. Ölçeğin İkinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi Modelinin Uyum İyiliği Değerleri

İndeks Adı	İyi Uyum Değerleri	Kabul Edilebilir Uyum Değerleri	Ölçekte Elde Edilen Uyum Değerleri	Ölçekte Elde Edilen Uyum Derecesi
χ^2/df (CMIN/df)	≤ 2	$2 \leq \chi^2/df \leq 5$	5	Kabul Edilebilir Uyum
RMSEA	$\leq 0,05$	$\leq 0,08$	0,05	Kabul Edilebilir Uyum
SRMR	$\leq 0,05$	$\leq 0,08$	0,08	Kabul Edilebilir Uyum
CFI	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$	0,93	Kabul Edilebilir Uyum
NFI	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$	0,92	Kabul Edilebilir Uyum
TLI	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$	0,92	Kabul Edilebilir Uyum
IFI	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$	0,93	Kabul Edilebilir Uyum
GFI	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$	0,94	Kabul Edilebilir Uyum
AGFI	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$	0,92	Kabul Edilebilir Uyum

Kaynak: Aksu vd. 2017: 79, Gürbüz ve Şahin, 2018:345 ve Sümer, 2000: 59-61.

Tablo 34'te yer alan beş boyutlu 25 maddeden oluşan ölçeğin ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi uyum iyiliği değerleri incelendiğinde ölçekten elde edilen uyum iyiliği değerleri iyi uyum değerlerine yakın ve kabul edilebilir uyum göstermektedir. Bu durum önerilen beş faktörlü ikinci düzey modelin kabul edilebilir olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle ölçeğin öngörülen kuramsal yapısının beş faktörlü ikinci düzey model ile de doğrulanmıştır.

Tablo 35. Doğrulayıcı Faktör Analizine Göre Geliştirilen Ölçeğin İçeriği

Ölçeği Oluşturan Faktörler	Madde Kodu ve Madde İçeriği	Madde	Λ (Lambda) Katsayısı
Kamu Harcamaları Kültürü	KHK3 Kamu Harcamalarında Savurganlık Algısı	Ülkemizde devletin yaptığı harcamalarda savurganlık yapılmaktadır.	0,54
	KHK4 Kamu Harcamalarında Yolsuzluk Algısı	Ülkemizde devletin yaptığı harcamalarda yolsuzluk yapılmaktadır.	0,60
	KHK6 Kamu Harcamalarının Kişisel Tercihlere Uyumu	Devletin yaptığı harcamaları kişisel tercihlerime uygun buluyorum.	0,69
	KHK7 Kamu Harcamaları Denetimi	Ülkemizde devletin yaptığı harcamalar yeterince denetlenmektedir.	0,82
	KHK8 Kamu Harcamalarında Adaletli Dağılım	Kamusal hizmetler adaletli bir şekilde sunulmaktadır.	0,81
Vergi İdaresi Kültürü	VİK1 Vergilemede Adalet	Ülkemizde vergi yükü adaletli bir şekilde dağılmaktadır.	0,81
	VİK2 Vergi Cezası	Ülkemizde uygulanan vergi cezaları yeterlidir.	0,54
	VİK3 Vergi Denetimi	Ülkemizdeki vergi denetimlerini yeterli buluyorum.	0,64
	VİK4 Vergi İdaresi Memnuniyeti	Vergi idaresinin sunmuş olduğu hizmetlerden memnunum.	0,73
Devlet Borçlanma Kültürü	BK3 Devlet Borçlanma Sınırı	Devletin borçlanmasına (Milli gelirin % 60'ı gibi) bir sınır konulmalıdır.	0,41
	BK4 Devlet Borç Yükü	Devlet borçlarının yükünü gelecek nesiller vergilerle öder.	0,37
	BK5 Dış Borçlanma	Dış borçlanma dışı olan bağımlılığı artırır.	0,87
	BK6 Dış Borçların Ödenmesi	Dış borçların geri ödenmesi ülke ekonomisini olumsuz etkiler.	0,46
Vergi Kültürü	VK2 Vergisel Ödev	Vergisel ödevlerimi eksiksiz bir şekilde yerine getiririm.	0,40
	VK3 Vergi Bilinci	Vergi ödemek bir tür vatandaşlık görevidir.	0,71
	VK4 Vergi Ahlakı	Ülkemizde vergi kaçırarak biri olarak bilinmek itibar kaybına yol açar.	0,45
	VK5 Vergiye Gönüllü Ödeme	Vergi borcumu gönüllü olarak öderim.	0,80

Tablo 35. (Devam) Doğrulamalı Faktör Analizine Göre Geliştirilen Ölçeğin İçeriği

	VK10 Vergisel Mutluluk	Vergimi eksiksiz bir şekilde ödediğimde mutlu olurum.	0,65
Mali Bilinç	MB1 Kamu Harcamaları Bilinci	Devletin yaptığı harcamaların türleri hakkında bilgi sahibiyim.	0,50
	MB2 Devlet Bütçesi Bilinci	Devlet bütçesi hakkında yeterli bilgiye sahibim.	0,59
	MB3 Devlet Bütçesi Takibi	Devlet bütçesinin uygulama sonuçlarını yakından takip ederim.	0,49
	MB4 Bütçe Okuryazarlığı	Devlet bütçesini incelediğimde, bütçede yer alan hususları anlarım.	0,59
	MB5 Maliye Politikası Bilinci	Türkiye’de uygulanan maliye politikaları hakkında bilgi sahibiyim.	0,89
	MB6 Maliye Politikası Araçları	Maliye politikası araçlarının neler olduğunu biliyorum.	0,82
	MB7 Maliye Politikası Amaçları	Maliye politikası amaçlarının neler olduğunu biliyorum.	0,84

Tablo 35’de doğrulamalı faktör analizine göre geliştirilen ölçeğin içeriği yer almaktadır. Birinci sütunda ölçeği oluşturan faktörler, ikinci sütunda ölçekte yer alan madde kodu ve içeriği, üçüncü sütunda ölçekte yer alan maddeler, dördüncü sütunda ise faktörlerde yer alan maddelerin λ (lambda) katsayıları yer almaktadır.

Lambda katsayısı, keşfedici faktör analizindeki faktörlerin yük değeri olarak ifade edilmektedir. Doğrulamalı faktör analizinde lambda “gözlenen değişkende gizil değişkenin temsil edilme derecesi” olarak ifade edilmektedir. Lambda katsayısının büyük olması gizil değişken ile gözlenen değişken arasında güçlü bir ilişkiyi göstermektedir (Şencan, 2005: 409).

Tablo 35’e göre mali kültürün oluşumunda en yüksek katkıyı sağlayan kamu harcamaları kültürüdür. Kamu harcamaları kültürü faktörü beş maddeden oluşmaktadır. Söz konusu maddelerin içeriğinde; kamu harcamalarında savurganlık algısı, kamu harcamalarında yolsuzluk algısı, kamu harcamalarının kişisel tercihlere uyumu, kamu harcamaları denetimi ve kamu harcamalarında adaletli dağılım yer almaktadır. İçerikte yer alan maddelerin her biri bireylerin ve toplumun kamu harcamalarına yönelik algı, tutum ve davranışlarını ölçmeye ilişkindir. Bireylerde ve toplumda kamu harcama kültürü kamu harcama bilincinin oluşumuyla şekillenmeye başlamaktadır. Bu şekillenme kamusal hizmetlerin sunumuna, mali bağlantı bilincine, kamusal hizmetlerin

bireylerin tercihleriyle uyumuna, kamu harcamalarının denetimine, kamu harcamalarındaki savurganlık ve yolsuzluk algısına bağılı olarak gelişim gösterecektir. Kamu harcamaları kültürü faktöründeki değişkenlerin λ (lambda) katsayıları incelendiğinde 0,54 ile 0,82 arasında değerler aldığı görülmektedir. KHK gizil değişkeni ile en yüksek lambda katsayı değerine sahip olan KHK7 “Ülkemizde devletin yaptığı harcamalar yeterince denetlenmektedir.” gözlenen değişken arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 35’e göre mali kültürün oluşumuna en yüksek katkı sağlayan ikinci önemli faktör vergi idaresi kültürü’dür. Vergi idaresi kültürü faktörü dört maddeden oluşmaktadır. Söz konusu maddelerin içeriğinde; vergilemede adalet, vergi cezası, vergi denetimi ve vergi idaresi memnuniyeti yer almaktadır. İçerikteki maddelerin her birinde vergi idaresi ile vergi mükellefinin karşılıklı etkileşimi sonucunda bireylerin ve toplumun vergi idaresine yönelik algı, tutum ve davranışlarını ölçmektedir. Vergi idaresi kültürü faktöründeki değişkenlerin λ (lambda) katsayıları incelendiğinde 0,54 ile 0,81 arasında değerler aldığı görülmektedir. VİK gizil değişkeni ile en yüksek lambda katsayı değerine sahip olan VİK1 “Ülkemizde vergi yükü adaletli bir şekilde dağılmaktadır.” gözlenen değişken arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 35’e göre mali kültüre önemli anlamlılık düzeyinde katkı sağlayan faktörlerden biri devlet borçlanma kültürüdür. Devlet borçlanma kültürü faktörü dört maddeden oluşmaktadır. Söz konusu maddelerin içeriğinde devlet borçlanma sınırı, devlet borç yükü, dış borçlanma, dış borçların ödenmesi yer almaktadır. İçerikte yer alan maddelerin her birinde bireylerin ve toplumun devlet borçlanmasına yönelik tutum ve davranışlarını ölçmektedir. Devlet borçlanma kültürü faktöründeki değişkenlerin λ (lambda) katsayıları incelendiğinde 0,37 ile 0,87 arasında değerler aldığı görülmektedir. BK gizil değişkeni ile en yüksek lambda katsayı değerine sahip olan BK5 “Dış borçlanma dışa olan bağımlılığı arttırır.” gözlenen değişken arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 35’e göre mali kültüre önemli anlamlılık düzeyinde katkı sağlayan bir diğer faktör vergi kültürü’dür. Vergi kültürü faktörü beş maddeden oluşmaktadır. Söz konusu maddelerin içeriğinde vergisel ödev, vergi bilinci, vergi ahlakı, vergiyi gönüllü ödeme ve vergisel mutluluk yer almaktadır. İçerikteki maddelerin her biri bireylerin ve toplumun vergiyle ilgili tutum ve davranışlarını ölçmeye yöneliktir. Vergi kültürü

faktöründeki değişkenlerin λ (lambda) katsayıları incelendiğinde 0,40 ile 0,80 arasında değerler aldığı görülmektedir. VK gizil değişkeni ile en yüksek lambda katsayı değerine sahip olan VK5 “Vergi borcumu gönüllü olarak öderim.” gözlenen değişken arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 35’e göre mali kültüre önemli anlamlılık düzeyinde katkı sağlayan diğer bir faktör mali bilinçtir. Mali bilinç faktörü yedi maddeden oluşmaktadır. Söz konusu maddelerin içeriğinde kamu harcamaları bilinci, devlet bütçesi bilinci, devlet bütçesi takibi, bütçe okuryazarlığı, maliye politikası bilinci, maliye politikası araçları ve maliye politikası amaçları yer almaktadır. İçerikte yer alan maddelerin her biri toplumun maliye politikaları ile maliye politikaları araçları hakkında algı, tutum ve davranışları ölçmektedir. Mali bilinç faktöründeki değişkenlerin λ (lambda) katsayıları incelendiğinde 0,49 ile 0,89 arasında değerler aldığı görülmektedir. MB gizil değişkeni ile en yüksek lambda katsayısı değerine sahip olan MB5 “Türkiye’de uygulanan maliye politikaları hakkında bilgi sahibiyim.” gözlenen değişken arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 36. Mali Kültür Ölçeği

Ölçeği Oluşturan Faktörler	Madde Kodu	Madde
Kamu Harcamaları Kültürü	KHK3	Ülkemizde devletin yaptığı harcamalarda savurganlık yapılmaktadır.
	KHK4	Ülkemizde devletin yaptığı harcamalarda yolsuzluk yapılmaktadır.
	KHK6	Devletin yaptığı harcamaları kişisel tercihlerime uygun buluyorum.
	KHK7	Ülkemizde devletin yaptığı harcamalar yeterince denetlenmektedir.
	KHK8	Kamusal hizmetler adaletli bir şekilde sunulmaktadır.
Vergi İdaresi Kültürü	VİK1	Ülkemizde vergi yükü adaletli bir şekilde dağılmaktadır.
	VİK2	Ülkemizde uygulanan vergi cezaları yeterlidir.
	VİK3	Ülkemizdeki vergi denetimlerini yeterli buluyorum.
	VİK4	Vergi idaresinin sunmuş olduğu hizmetlerden memnunum.
Devlet Borçlanma Kültürü	BK3	Devletin borçlanması (Milli gelirin % 60’ı gibi) bir sınır konulmalıdır.
	BK4	Devlet borçlarının yükünü gelecek nesiller vergilerle öder.
	BK5	Dış borçlanma dışı olan bağımlılığı artırır.
	BK6	Dış borçların geri ödenmesi ülke ekonomisini olumsuz etkiler.
Vergi Kültürü	VK2	Vergisel ödevlerimi eksiksiz bir şekilde yerine getiririm.
	VK3	Vergi ödemek bir tür vatandaşlık görevidir.
	VK4	Ülkemizde vergi kaçırarak biri olarak bilinmek itibar kaybına yol açar.
	VK5	Vergi borcumu gönüllü olarak öderim.
	VK10	Vergimi eksiksiz bir şekilde ödediğimde mutlu olurum.

Tablo 36. (Devam) Mali Kültür leği

Mali Bilinç	MB1	Devletin yaptığı harcamaların türleri hakkında bilgi sahibiyim.
	MB2	Devlet bütçesi hakkında yeterli bilgiye sahibim.
	MB3	Devlet bütçesinin uygulama sonuçlarını yakından takip ederim.
	MB4	Devlet bütçesini incelediğimde, bütçede yer alan hususları anlarım.
	MB5	Türkiye’de uygulanan maliye politikaları hakkında bilgi sahibiyim.
	MB6	Maliye politikası araçlarının neler olduğunu biliyorum.
	MB7	Maliye politikası amaçlarının neler olduğunu biliyorum.

Tablo 36’da gerçekleştirilen analizler sonucunda nihai mali kültür leği yer almaktadır. Ölçek geliştirme sürecinde gerçekleştirilen analizler sonucunda beş boyuttan 25 maddeden oluşan araştırma modeli birinci ve ikinci düzey doğrulayıcı faktör analiziyle doğrulanmıştır. Gerçekleştirilen analizler neticesinde oluşturan modelde Türkiye’de mali kültürü belirleyen faktörler; kamu harcamaları kültürü, vergi idaresi kültürü, devlet borçlanma kültürü, vergi kültürü ve mali bilinçten oluşmaktadır.

Mali kültürü belirleyen faktörlerin mali kültüre katkı düzeyi birbirinden farklı olsa da her biri önemli anlamlılık düzeyinde katkı sağlamaktadır. Bütün faktörler bir ülkenin ya da toplumun mali olaylara yönelik algı, tutum ve davranış kalıplarını şekillendirmektedir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada Türkiye’de mali kültürü tespit edebilmek amacıyla ölçek geliştirilmiştir. Literatürde araştırmanın kapsamında herhangi bir araştırmanın bulunmaması ve bu alandaki eksikliği giderebilmek için özgün bir ölçek geliştirme çalışması gerçekleştirilmiştir.

Ölçek geliştirme sürecinde araştırmanın bileşenleri literatürdeki güncel kaynaklardan yararlanarak alanında uzman kişilerin fikir ve önerileriyle oluşturulmuştur. Bu kapsamda mali kültürün bileşenlerinin vergi kültürü, kamu harcamaları kültürü, devlet bütçesi kültürü, devlet borçlanma kültürü ve maliye politikası kültüründen oluşabileceğine karar verilmiştir.

Her bileşenin alt boyutlarıyla ilgili ve birbiriyle ilişkili literatürden yardım alınarak kuramsal yapıyı ölçen maddeler hazırlanmış olup soru havuzu oluşturulmuştur. Uzmanların değerlendirmeleri doğrultusunda soru havuzundan görünüm geçerliliğine ve içerik geçerliliğine uygun olmayan maddeler çıkartılmıştır.

Ölçeğin değerlendirme aşaması 50 maddeden oluşan pilot uygulamayla gerçekleştirilmiştir. Pilot çalışma Türkiye genelinde 230 kişiyle 18-65 yaş arası kişilere yüzyüze ve çevrimiçi anket yöntemiyle uygulanmıştır. Pilot uygulamada kuramsal bilginin oluşturulması amacıyla beşli Likert ölçeğiyle oluşturan 40 maddeye keşfedici faktör analizi ve güvenilirlik analizi neticesinde ölçekten tamamen çıkartılması gereken maddeler ile görünüm geçerliliğinde düzeltmelerin yapılacağı maddelere karar verilmiştir.

Pilot uygulamadan ayrı bir örnekleme uygulanan araştırmanın asıl uygulaması Türkiye genelinde 1750 kişiye yedi coğrafi bölgede kota örneklem yöntemiyle 18 - 65 yaş arası kişilere uygulanmıştır. Araştırmanın asıl uygulama sonuçlarına ilk olarak kuramsal bilgiyi oluşturabilmek için pilot uygulama neticesinde beşli Likert ölçeği ile oluşturulan 39 maddeye keşfedici faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Keşfedici faktör analizi sonuçlarına göre özdeğerleri birden büyük olan 27 maddeden oluşan beş faktörlü, faktörlerin toplam varyansın %55,739’unu açıkladığı ve faktör yüklerinin 0,47’nin üzerinde olduğu bir yapının geçerliliği tespit edilmiştir. Gerçekleştirilen keşfedici faktör analizinde elde edilen bulgulara göre mali kültürü oluşturan faktörler varyansı açıklama oranlarına göre birinci faktör Kamu Harcamaları Kültürü, ikinci

faktör Mali Bilinç, üçüncü faktör Vergi Kültürü, dördüncü faktör Devlet Borçlanma Kültürü, beşinci faktör Vergi İdaresi Kültürü'nden oluşmuştur.

Ölçeği oluşturan faktörlerin iç tutarlılık güvenilirlik analizleri sonucunda ölçek geliştirme çalışmalarında Cronbach Alfa katsayıları belirtilen değerin üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Ölçeği belirleyen her bir faktörün kendi içerisindeki her bir madde ile toplam arasındaki istatistikleri de olması gereken değer aralıklarında olduğu için ölçekten herhangi bir madde çıkartılmamıştır.

Keşfedici faktör analizi sonucunda kurama bağlı olarak geliştirilen 27 maddeden oluşan beş faktörlü yapının doğrulanabilmesi için 1750 kişiye uygulanan anket verileriyle birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi ile ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir.

Birinci düzey doğrulayıcı faktör analizinin uygulanma aşamasında faktör yükü istenilen değerin altında yer aldığı için iki madde analizden çıkartılarak analiz yeniden yapılmıştır. 25 maddeden ve beş boyuttan oluşan birinci düzey ölçme modeline yönelik analiz gerçekleştirildikten sonra kuramsal çerçevenin sınırları dahilinde modifikasyon indekslerinden yararlanılmıştır. Analizler sonucunda modelin uygunluğunun değerlendirilebilmesi için ölçeğin birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi modelinin uyum iyiliği değerleri incelenmiştir. Bulgulara göre $\chi^2/df = 4,98$, RMSEA= 0,04, SRMR=0,06, CFI= 0,93, NFI=0,92, TLI=0,92, IFI=0,93, GFI=0,94, AGFI=0,92 uyum iyiliği değerlerinin iyi uyum değerlerine yakın ve kabul edilebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ölçekte önerilen beş boyutlu 25 maddeden oluşan yapının birinci düzey ölçme modeli ile doğrulanmıştır.

Beş boyut ve 25 maddeden oluşan ölçeğe hiyerarşik olarak bir üst değişken olan Mali Kültür'ün eklenmesiyle ikinci düzey beş boyutlu bir ölçme modeli ile ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. 25 maddeden ve beş boyuttan oluşan ikinci düzey ölçme modeline yönelik analiz gerçekleştirildikten sonra kuramsal çerçevenin sınırları dahilinde modifikasyon indekslerinden yararlanılmıştır. Analizler sonucunda modelin uygunluğunun değerlendirilebilmesi için ölçeğin birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi modelinin uyum iyiliği değerleri incelenmiştir. Bulgulara göre $\chi^2/df = 5$, RMSEA= 0,05, SRMR=0,08, CFI= 0,93, NFI=0,92, TLI=0,92, IFI=0,93, GFI=0,94, AGFI=0,92 olup uyum iyiliği değerlerinin iyi uyum değerlerine yakın ve

kabul edilebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ölçekte önerilen beş boyutlu 25 maddeden oluşan yapının ikinci düzey ölçme modeli ile de doğrulanmıştır.

Birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi ile ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi sonucunda oluşturulan modellerin uygunluğunun değerlendirilebilmesi için ele alınan uyum iyiliği değerlerinin birbirine çok yakın olduğu görölmekte olup öngörülen her iki modelin de doğrulandığı görölmektedir.

İkinci düzey doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen bulgulara göre mali kültürün belirlenmesine katkı sağlayan en önemli faktörlerin kamu harcamaları kültürü ve vergi idaresi kültürü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Devlet borçlanma kültürü, vergi kültürü ve mali bilinç faktörleri de katkı düzeyi yüksek olmasa da mali kültürün oluşumunda önemli anlamlılık düzeyine sahip faktörlerdir.

Kamu harcamaları kültürü, mali kültürün belirlenmesine en yüksek düzeyde katkı sağlayan faktördür. Kamu harcamaları kültürü, her toplumun kendi kültürel bileşenleriyle kamu harcamalarını özleştirerek, toplumun devlete yönelik algısını şekillendiren ve uygulanacak ekonomi politikalarına yön veren mali kültür bileşenidir.

Kamu harcama kültürünün toplumda gelişim gösterebilmesi için kamu harcama bilincinin yaygınlaşması, mali bağlantı bilincinin kurulabilmesi, kamusal hizmetlerin adaletli ve bireylerin tercihleriyle uyumlu olarak sunulması, kamu harcamalarının yeterince denetlenmesi, kamu harcamalarında savurganlık ve yolsuzluk algılarının azalmasına bağlı olarak gerçektelecektir.

Kamu harcamalarının finansmanı daha çok vergilerle sağlandığı için kamu harcamaları vergilerin bir karşılığı olarak görölmektedir. Bu da mali bağlantı olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla kamu harcama bilinci oluşmayan bireylerde vergilerle kamu harcamaları arasında mali bağlantı kuramadıkları için bireylerin hem vergilere yönelik hem de kamu harcamalarına yönelik davranış ve tutumları olumsuz yönde oluşacaktır.

Mali bağlantı bilincine dayanarak bireyler ödedikleri vergilerin karşılığında kamusal hizmetlerin de adaletli bir şekilde ve kişisel tercihlerine uygun olarak sunulmasını istemektedirler. Kamusal hizmetler adaletli bir şekilde sunulur ve devletin sunmuş olduğu kamu hizmetlerinin bireylerin kişisel tercihleriyle uygunluğu sağlanırsa bireylerin bu durumdan memnuniyeti arttıka devlete olan güvenlerinin artmasıyla

kamu harcamaları kültürü bundan olumlu bir şekilde etkilenecektir. Diğer taraftan kamu hizmetleri adaletsiz bir şekilde sunulur ve sunulan kamu hizmetleri bireylerin tercihlerine uygun değilse, bireylerin devlete olan güvenleri azalacak ve bu durum kamu harcamaları kültürünü olumsuz bir şekilde etkileyecektir.

Kamu harcamalarında çağdaş denetim anlayışına geçilmesiyle birlikte, performans denetiminin de getirilmesi, kamu harcamalarının denetimiyle ilgili bireylerin daha fazla bilgi sahibi olmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla kamu harcamaları denetiminde şeffaflığın sağlandığı algısı, kamu harcamaları kültürünü olumlu olarak etkileyecektir.

Kamu harcamalarında yolsuzluk ve savurganlık yapıldığı algısı toplumun devlete olan güvenini zedeleyen ve bireylerin kamu harcamalarına yönelik davranış ve tutumlarının olumsuz yönde oluşmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla kamu harcama yetkisini elinde bulunduranların bu yetkiyi özel çıkarları için ve sınırsızca kullanmaları toplumda kamu harcamalarıyla ilgili algıyı olumsuzlaştırmaktadır.

Bir toplumda kamu harcamalarına yönelik olumsuz algı, tutum ve davranışlar azaldıkça o toplumda devlete yönelik güvenin artmasıyla birlikte mali kültür de bundan pozitif olarak etkilenecektir.

Vergi idaresi kültürü, her ülkenin kendi kültürel bileşenleriyle anlam kazanan, vergi idaresi ile vergi mükelleflerinin etkileşimi sonucunda bireylerin ve toplumun vergi idaresiyle ilgili tutum ve davranışlarını şekillendiren mali kültür bileşenidir. Bu etkileşimde vergi idaresi mükellef haklarını koruyan, hukuk devleti ilkelerini gözetken, vergi adaletini sağlayan, şeffaflığa ve saydamlığa önem veren, vergi mevzuatını hukuk tekniğine uygun bir şekilde hazırlayan, vergi denetimlerinde ve vergi cezalarında etkinliği sağlayan, vergi aflarına çok sık başvurmeyen bir yapıda olmalıdır.

Vergi mükellefleri de vergisel yükümlülüklerinin farkında olan, vergisel yükümlülüklerini zamanında ve tam olarak yerine getiren ve vergi bilincine sahip bireyler olmalıdır. Vergi idaresi kültüründe her iki taraf için de belirtilen niteliklerin tümünün bir arada bulunması beklenmemelidir. Ancak belirtilen nitelikler arasında vergi idaresi eylemlerinin bireylerin güvenini zedelememesi, vergi mükelleflerinin de davranışlarının vergi mevzuatına aykırı olmaması gerekmektedir. Çünkü bu nitelikler vergi idaresi kültürünün temel unsurlarını oluşturmaktadır.

Vergi idaresi kültürü, mali kültürün oluşumuna en yüksek düzeyde katkı sağlayan ikinci faktör olarak vergi mükellefiyle vergi idaresinin karşılıklı etkileşimiyle meydana gelmektedir. Mali kültürün gelişimi için vergi mükelleflerinin olumlu tutum ve davranışlara sahip olması ve vergi idaresinin eylemlerinin de mükellefler açısından güven sağlaması gerekmektedir. Vergi idaresi kültürüne yönelik olumlu tutum ve davranışların artması bireylerin devlete yönelik olumlu algının artmasını sağlayacaktır. Devlete yönelik olumlu algının artması da mali kültürün toplumda pozitif yönde gelişimini sağlayacaktır.

Mali kültüre önemli anlamlılık düzeyinde katkı sağlayan faktörlerden biri olarak devlet borçlanma kültürünün toplumda oluşum sürecinde borçlanmanın hangi nedenle gerçekleştiği, borç yükünün nesiller arasındaki dağılımı, borçlanmanın sınırı ve borçların yönetimi bakımından önem kazanmaktadır. Devlet borçlanma kültüründe devlet borçlarının sınırlandırılması, borçlanma yetkisini elinde bulunduran siyasilere bu yetkiyi kendi çıkarları doğrultusunda kullanmalarının önlenmesi ve bu hususta bireylerin ve toplumun devlet borçlanmasına ilişkin olumsuz algılarının azaltılabilmesi bakımından önemlidir.

Devlet borçlanma kültüründe ikinci önemli husus borç yükünün nesiller arasındaki dağılımıdır. Devlet kamu harcamalarını borçlanma ile finanse ettiğinde bu harcamaların ödenmesini ileriye ertelemektedir. Bu nedenle devlet borçlarının yükü daha fazla gelecek nesilleri ilgilendiren bir husustur. Devlet borçlanma kültüründe devlet borçlarının sınırlandırılmasıyla gelecek nesillerin borç yükü azaltıldığında bireylerin ve toplumun devlete olan güveni sağlanacaktır. Dolayısıyla devlet borçlanma kültüründe borç yükünün bugünkü nesiller ile gelecek nesiller arasındaki dağılımında önemli olan hususun, devletin borçlanmasına getirilecek sınırlamayla gelecek nesillerin borç yükünün sürekli artışının engellenebilmesidir.

Devlet borçlanma kültürü açısından etkin bir borç yönetimi ise, birey ve toplumun devlete duyulan güveni sağlaması bakımından önem kazanmaktadır. Borç yönetiminde devlete duyulan güvenin sağlanması ise borç yönetimiyle ilgili izlenecek politikalarda kamuoyunun zamanında bilgilendirilmesi ve devlet borçlarının bireylere ve topluma katlanabilecekleri bir yük oluşturmasıyla ilişkilidir. Borç yükünde devlete duyulan güvenin sağlanması devlet borçlanma kültürünün toplumdaki gelişimine katkı sağlayacaktır.

Devlet borçlanma kültürüyle ilgili toplumdaki olumsuz algının azaltılmasını sağlayan devlet borçlarının sınırlandırılması, gelecek nesillerin borç yükünün sürekli artışının azaltılması ve etkin bir borç yönetimi mali kültürün gelişimine pozitif yönde katkıda bulunacaktır.

Mali kültüre önemli anlamlılık düzeyinde katkı sağlayan vergi kültürü, bireylerin ve toplumun vergiyle ilgili davranış ve tutumlarını şekillendiren unsurların bütünüdür. Bir toplumda vergi kültürüyle ilgili olumlu tutum ve davranışların artması mali kültürün de o toplumda olumlu gelişim göstermesini sağlayacaktır. Bu kapsamda bir toplumda vergi ahlakı yüksek olan bireylerin artması, vergi borcunun gönüllü bir şekilde ödenmesi, vergi bilincine sahip bireylerin artması ve vergisel mutlulukların artması mali kültürün gelişimi bakımından önem kazanacaktır.

Mali kültüre önemli anlamlılık düzeyinde katkı sağlayan bir diğer faktör de mali bilinçtir. Mali bilinç, maliye politikası araçlarının ve maliye politikalarının toplumsal algısını ifade etmektedir. Devletin maliye politikası amaçlarına ulaşabilmesi için kullandığı mali araçlarla ekonomiye müdahale etmesinin birey ve toplum üzerindeki etkisi devletin ekonomiye müdahale şeklini etkilemektedir. Uygulanan maliye politikaları ve maliye politikası araçları hakkında toplumsal algının artırılması bu konuda önem kazanmaktadır. Maliye politikaları ve maliye politikası araçları hakkında toplumsal algının artırılması ve toplumsal algının artmasıyla birlikte toplumun maliye politikalarını benimsemesi mali kültürün gelişimi için önemlidir.

Maliye politikalarının amaçları ile araçlarının her ülkenin veya toplumun ekonomik, sosyal, siyasal yapısıyla ve kültürel bileşenleriyle uyumlu olması ve hem bireylerin hem de politika yapıcılarının maliye politikası amaçları ile araçları hakkında bilinçli olması bu konudaki toplumsal algının artırılmasını sağlayan önemli bir husustur. Dolayısıyla uygulanacak maliye politikalarının başarı düzeyi artarak toplumun maliye politikalarını benimseme süreci kolaylaşacaktır.

Uygulanan maliye politikalarının toplumsal algısını şekillendiren bir diğer husus da mali pazarlamadır. Mali pazarlamada devletin uyguladığı maliye politikaları ve kullandığı mali araçların gerekliliklerini görsel ve yazılı medya aracılığıyla topluma anlatarak toplumun maliye politikalarını benimseme sürecini kolaylaştıracaktır. Maliye politikalarının diğer politikalarla uyumlu olması ve toplumun çıkarlarını koruyarak mali

kuruluşların koordineli bir şekilde yönetilmesi de uygulanacak maliye politikalarının benimsenme sürecine olumlu etkiye bulunacaktır.

Mali araçlardan bütçeyle ilgili hususlarda katılımcı bütçeleme uygulamaları ve bütçe okuryazarlığı kullanılan maliye politikası araçları hususunda toplumsal algının artırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Katılımcı bütçeleme uygulamaları, vatandaşları bütçe süreçlerine dahil ederek bütçe süreçlerinde etkin konuma getirmesi, bireylerin bütçe süreçlerinde farkındalıklarını sağlaması, devletle birey arasındaki güven ilişkisini güçlendirmesi, toplumun bütçe bilincini artırması, kullanılan maliye politikası araçları bakımından toplumsal algıyı şekillendirecektir.

Vatandaşların bütçe süreçlerinde aktif rol alması ve geri bildirimde bulunabilmesi bütçe okuryazarlık düzeylerinin artmasına bağlıdır. Bütçe okuryazarlık düzeyi artan bireylerin, bütçeyle ilgili temel kavramları anlayabilmelerinin yanı sıra uygulanacak bütçe politikalarını da temel düzeyde yorumlayabilmeleri beklenmektedir. Bütçe okuryazarlığına sahip olan bireylerin bütçe bilincinin artması, kullanılan maliye politikası araçları hakkında toplumsal algının artmasını da sağlamaktadır.

Uygulanan maliye politikaları ve kullanılan mali araçlar hakkında toplumsal algının artmasını sağlayan maliye politikası amaç ve araçları hakkındaki artan bilinç düzeyi, mali pazarlama, mali yönetim, katılımcı bütçeleme uygulamaları ve bütçe okuryazarlığı toplumda mali bilincin artmasını sağlayacak olup mali kültürü şekillendirecektir.

Mali olaylar ve mali araçlar karşısında toplumun algı, tutum ve davranışlarının bütünü olarak ifade edebileceğimiz mali kültür kavramı, mali olaylarla kültürel bileşenlerin uyumunu sağladığı için toplum açısından önemli bir işleve sahiptir.

Bireyler içerisinde yer aldığı toplumun kültürünü yansıtmaktadırlar. Çünkü bireylerin tutum ve davranışları bulunduğu toplumun kültürel özelliklerine göre şekillenmektedir. Toplumda kültüre bağlı olarak değişim ve gelişim göstermektedir. Dolayısıyla bireylerin içerisinde yer aldığı toplumun kültürel bileşenleri mali olaylara karşı bireylerin tutum ve davranışları da şekillendirecektir. Bu kapsamda her toplumun veya her ülkenin mali olayları ile kültürel bileşenlerinin etkileşimi diğer bir ifadeyle mali kültürü farklılaşacaktır. Her ülkeye özgü bir mali kültürün oluşmasının beklenmesi ise geliştirilen ölçeğin geleceğe yönelik araştırmalara uyarlanmasıyla ülkeler arası mali

kültürün değerlendirilmesine imkan sağlayacaktır. Geliştirilen mali kültür ölçeği ile bir toplumun veya ülkenin mali kültür skoru da ölçülerek değerlendirilebilecektir. Diğer taraftan mali kültür ölçeği ile mali kültürü oluşturan faktörler tespit edilerek bu faktörlerin her birinin kendi içerisindeki oluşumları ve diğer faktörlerle ilişkisi belirlenebilecektir.

Mali kültür, bir toplumda mali olayların ve kültürel bileşenlerin uyumunu sağlayarak her topluma özgü algı, tutum ve davranış kalıplarını oluşturmaları bakımından uygulanacak maliye politikalarının ve kullanılacak mali araçların temel yapıtaşı olarak yol gösterici niteliktedir.



KAYNAKÇA

- Abbas, Y., Tjen, C., & Wicaksono, P. T. (2021). Tax Education and Tax Awareness: An Analysis on Indonesian Tax Education Program. *LPEM-FEBUI Working Paper*, 060, 1-8.
- Abdieva, R. (2022). Devlete Güven ve Vergi Ahlakı İlişkisinin İbn Haldun'un İktisadi Düşünceleri Çerçevesinde İncelenmesi: Kırgızistan Örneği. *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*, 7(1), 1-16.
- Abdiyeva, R., Özdil, T. ve Pirimbayev, C. (2015). Geçiş Ekonomilerinde Vergi Kültürü ve Etkileyen Faktörler: Kırgızistan Örneği. *Bilgi*, (75), 43-74.
- Açba, S. (1995). *Devlet Borçlanması*. (Üçüncü Baskı). Afyonkarahisar: Kaya Matbaacılık.
- Ağcakaya, S. ve Yıldırım, Y. (2019). Vergi Bilinci ve Vergi Uygulamaları Karşısında Mükelleflerin Davranışları: İstanbul İli Örneği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 85-96.
- Akdoğan, A. (2005). *Kamu Maliyesi*. (Onuncu Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akdoğan, A. (2011). *Kamu Maliyesi*. (On dördüncü Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akkoç, U., Gemicioğlu, S. ve Kızılırmak, B. (2023). Türkiye'de Dolaylı Vergi Yüğü ve Dolaylı Vergilerin Artan Oranlılığı. *Sosyoekonomi*, 31(55), 321-346.
- Aktan C. C. (2012). Vergi Psikolojisinin Temelleri ve Vergi Ahlakı. İçinde; *Yeni Maliye: Değişim Çağında Kamu Maliyesi, Yeni Trendler, Yeni Paradigmalar, Yeni Öğretiler, Yeni Perspektifler* (Ed: C.C. Aktan, A. Kesik ve D. Dileyici), ss.167-181. Ankara: Hermes Matbaacılık.
- Aktan C. C. ve Çoban H. (2012). Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi Perspektiflerinden Vergiye Karşı Tutum ve Davranışları Belirleyen Faktörler. İçinde; *Yeni Maliye: Değişim Çağında Kamu Maliyesi, Yeni Trendler, Yeni Paradigmalar, Yeni Öğretiler, Yeni Perspektifler* (Ed: C.C. Aktan, A. Kesik ve D. Dileyici), ss.199-223. Ankara: Hermes Matbaacılık.
- Aktan C. C. , Çoban H. ve Demir İ.C (2010). Kurumsal Maliye Politikası Perspektifinden Vergi ve Harcama Sınırlamaları. İçinde; *Mali Kurallar Maliye Politikası Yönetiminde Yeni Bir Eğilim: Vergi, Harcama, Borçlanma vs. Üzerine Kurallar ve Sınırlamalar* (Ed: C.C. Aktan, A. Kesik ve F. Kaya), ss. 98-123. Ankara: Ümit Ofset Matbaacılık.
- Aktan C. C., Dileyici D. ve Saraç Ö. (2012). Vergilere Karşı Tepkiler ve Vergilerin Ahlaki ve Sosyo-Psikolojik Sınırları. İçinde; *Yeni Maliye: Değişim Çağında Kamu Maliyesi, Yeni Trendler, Yeni Paradigmalar, Yeni Öğretiler, Yeni Perspektifler* (Ed: C.C. Aktan, A. Kesik ve D. Dileyici), ss.183-197. Ankara: Hermes Matbaacılık.
- Aksoy, M. (2022). Kamu Mali Yönetiminde Mali Saydamlık ve Hesap Verebilirliğin Sağlanmasında Sayıştay Raporlarının Etkinlik Düzeyi. *International Journal of Public Finance*, 7(1), 181-210.
- Aksu, G., Eser. M.T. ve Güzeller C.O. (2017). *Açıklayıcı ve Doğrulamalı Faktör Analizi ile Yapısal Eşitlik Modeli Uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ali, M. M., Cecil, H. W., & Knoblett, J. A. (2001). The Effects of Tax Rates and Enforcement Policies on Taxpayer Compliance: A Study of Self-Employed Taxpayers. *Atlantic Economic Journal*, 29 (2), 186-202.
- Allegranzi, B., Memish, Z. A., Donaldson, L. and Pittet, D.,(2009). Religion and Culture: Potential Undercurrents Influencing Hand Hygiene Promotion In Health Care. *American Journal of Infection Control*, 37(1), 28-34.

- Arıman, Y. (2020). Ortaokul ve Lise Öğrencilerinin Kamu Harcaması Bilinçlerinin Tespitine ve Geliştirilmesine Yönelik Bir Deney. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(3), 925-938.
- Alm, J., Jackson, B. R., & McKee, M. (1992). Estimating the Determinants of Taxpayer Compliance with Experimental Data. *National Tax Journal*, 45(1), 107-114.
- Alm, J., Sanchez, I., & De Juan, A. (1995). Economic and Noneconomic Factors in Tax Compliance. *KYKLOS*, 48, 3-18.
- Alm, J., & Torgler, B. (2006). Culture Differences and Tax Morale in the United States and in Europe. *Journal of Economic Psychology*, 27(2), 224-246.
- Alver, K. (2010). Emile Durkheim ve Kültür Sosyolojisi. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(21), 199-210.
- Ameny-Dixon, G. M. (2004). Why Multicultural Education is More Important in Higher Education Now Than Ever: A Global Perspective. *International Journal of Scholarly Academic Intellectual Diversity*, 8(1), 1-9.
- Aral V. (1990). Kültür ve Hukuk. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 53, (1-4), 253-265.
- Aral, V. (2014). İnsan ve Norm. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 72(1), 17-42.
- Ardiansyah, R., Sudarma, M., Djamhuri, A., & Andayani, W. (2021). Taxpayer Compliance And Tax Amnesty; Does Tax Amnesty Work. *The International Journal of Accounting and Business Society*, 29(3), 139-154.
- Arnould, E., Sheth, J., & Malhotra, N. (2011). Consumer Culture. Sheth Jagdish/Maholtra Naresh (Hg.): *International Encyclopedia of Marketing*. Quelle: <http://www.uwo.edu/sustainable/recent-research/docs/global%20consumer%20culture%20arnould.pdf>.
- Arslan, M. (2004). Kültürel Bağlamda Din. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4(4), 189-205.
- Arslantürk, Z. ve Amman T. (2000). *Sosyoloji*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Ataç, B. (2012). *Maliye Politikası*. (Gözden Geçirilmiş Dokuzuncu Baskı). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III (2006), Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara: Divan Yayıncılık.
- Atçeken, F. D., Altundemir, M. E., ve Turan, A. H. (2018). Vergi Aflarının Vergi Uyumuna Etkisi: Kocaeli Örneği. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 59-75.
- Atıyas, İ., ve Sayın, Ş. (2000). Devletin Mali ve Performans Saydamlığı. İçinde; Kamu Maliyesinde Saydamlık. (Ed. İ. Atıyas ve Ş. Saygın). ss.27-43. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Ay, H. M. ve Talaşlı, E. (2008). Ülkelerin Ekonomik Gelişmişlik Seviyeleri ve Vergi Yapıları Arasındaki İlişki. *Maliye Dergisi*, 154, 135-155.
- Ay, M., & Humta, H. (2021). Examining the Effect of Tax Understanding and Tax Awareness on Taxpayer Compliance in Kabul-Afghanistan. *Third Sector Social Economy*, 56, 148-162.
- Ayas I., Şanver, C. ve Topalfakıoğlu, N. M. (2017). Mükelleflerin Özel Tüketim Vergisinde Yapılan Değişikliklere Tepkileri. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(4), 214-231.
- Ayas, I. ve Saruç, N. T. (2016). Vergi Kültürü ve Vergi Ahlakı: İtalya- Türkiye. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 179-188.

- Aydın, Z. B. ve Akbelen, Z. (2020). Vergi Aflarına Yönelik Mükellef Görüşleri ve Sosyo-Ekonomik Faktörlere İlişkin Bir Analiz. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(1), 215-234.
- Ayyıldız, Y. (2014). Vergi Mükelleflerinin Suç ve Ceza Algısı: Türkiye Alan Araştırması. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (598),19-43.
- Bahar, H.B. (2009). *Sosyoloji* (Üçüncü Baskı). Ankara: Usak Yayınları.
- Banks, J. A. (1993). Multicultural Education: Historical Development, Dimensions, and Practice. *Review of Research in Education*, 19, 3-49.
- Başaran Uysal, A. (2016). Katılımcı Senaryo Tekniği Yardımıyla Tarihi Kentsel Alan İçin İyileştirme Stratejisinin Belirlenmesi. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 30(2), 137-162.
- Batrancea, L., Nichita, A., Olsen, J., Kogler, C., Kirchler, E., Hoelzl, E.,... & Zukauskas, S. (2019). Trust and Power as Determinants of Tax Compliance Across 44 Nations. *Journal of Economic Psychology*, 74, 102-191.
- Bayraklı, H.H. (2017). *Hukukun Temel Kavramları* (On birinci Baskı). Trabzon: Celepler Matbaası.
- Bayraklı, H.H. (2018). *Vergi Ceza Hukuku* (Dördüncü Baskı). Trabzon: Celepler Matbaası.
- Beck, P. J., Davis, J. S. & Jung, W. O. (1991). Experimental Evidence on Taxpayer Reporting Under Uncertainty. *Accounting Review*, 66(3), 535-558.
- Bernard, O. M., Memba, F. S., & Oluoch, O. (2018). Influence of Tax Knowledge and Awareness on Tax Compliance among Investors in the Export Processing Zones in Kenya. *International Journal of Scientific Research and Management*, 6(10), 728-733.
- Bessard, P. (2009). Tax Burden and Individual Rights in the OECD: An International Comparison. *Institut Constant de Rebecque*.
- Bhanbhro, S., Kamal, T., Diyo, R. W., Lipoeto, N. I., & Soltani, H. (2020). Factors Affecting Maternal Nutrition and Health: A Qualitative Study in a Matrilineal Community in Indonesia. *Plos One*, 15(6), 1-16.
- Bidney, D. (1942). On the Philosophy of Culture in the Social Sciences. *The Journal of Philosophy*, 39(17), 449-457.
- Bilgin, V. (2019). Gündelik Hayatta Din. İçinde; *Din Sosyolojisi*, (Ed. T. Küçükcan). ss.144-165. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2061.
- Bleszynska, K. M. (2008). Constructing Intercultural Education. *Intercultural Education*, 19(6), 537-545.
- Bolsoy, N. ve Sevil, Ü. (2006). Sağlık - Hastalık ve Kültür Etkileşimi. *Anadolu Hemşirelik Ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9(3), 78-87.
- Borç ve Risk Yönetiminin Koordinasyonu ve Yürütülmesine İlişkin Esas ve Usuller Hakkında Yönetmelik. Resmi Gazete Tarihi: 09.03.2019. Sayı: 30709.
- Bowen, W. G., Davis, R. G., & Kopf, D. H. (1960). The Public Debt: A Burden on Future Generations?. *The American Economic Review*, 50(4), 701-706.
- Brink, W. D., & Porcano, T. M. (2016). The Impact of Culture and Economic Structure on Tax Morale and Tax Evasion: A Country-Level Analysis Using SEM. *Advances in Taxation*, 23, 87-123.
- Brown, T. A. (2006). *Confirmatory Factor Analysis for Applied Research*. Newyork: Guilford Publications.
- Browne, M. W., & Cudeck, R. (1992). Alternative Ways of Assessing Model Fit. *Sociological Methods & Research*, 21(2), 230-258.

- Buchanan, J. M. (1987). The Constitution of Economic Policy. *The American Economic Review*, 77(3), 243-250.
- Cabannes, Y. (2004). Participatory Budgeting: A Significant Contribution to Participatory Democracy. *Environment and Urbanization*, 16(1), 27-46.
- Canbay, T. ve Çetin, G. (2007). Vergiye Uyumu Belirleyen Bir Faktör Olarak Vergi Kültürü. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 52-64.
- Chattaraman, V., & Lennon, S. J. (2008). Ethnic Identity, Consumption of Cultural Apparel and Self-Perceptions of Ethnic Consumers. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, 12(4), 518-531.
- Chuenjit, P. (2014). The Culture of Taxation: Definition and Conceptual Approaches for Tax Administration. *Journal of Population and Social Studies*, 22(1), 14-34.
- Cleveland, M., & Laroche, M. (2007). Acculturaton to the Global Consumer Culture: Scale Development and Research Paradigm. *Journal of Business Research*, 60(3), 249-259.
- Cleveland, M., Laroche, M., & Papadopoulos, N. (2015). You Are What You Speak? Globalization, Multilingualism, Consumer Dispositions and Consumption. *Journal of Business Research*, 68(3), 542-552.
- Clotfelter, C. T. (1983). Tax Evasion and Tax Rates: An Analysis of İndividual Returns. *The Review of Economics and Statistics*, 65(3), 363-373.
- Cohen, A. J. (2009). Thinking with Culture in Law and Development. *Buffale Law Review*, 57(2) , 511-586.
- Coşkun, R., Altunışık R. ve Yıldırım E. (2017). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Cummings, R. G., Martinez-Vazquez, J., McKee, M., & Torgler, B. (2009). Tax Morale Affects Tax Compliance: Evidence From Surveys and an Artefactual Field Experiment. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 70(3), 447-457.
- Çağdaş, Y. (2020). Türkiye’de Toplam Vergi Yükünün OECD Ülkeleri İle Karşılaştırılması. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1), 81-96.
- Çeçen, A. (1996). *Kültür ve Politika*. (Genişletilmiş İkinci Basım). İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Çelebi, A. K (2012). Mali Olaylara Sosyolojik Yaklaşımın Önemi. İçinde; *Mali Sosyoloji Üzerine Denemeler* (Ed: A. K. Çelebi), ss. 1-13. Ankara: Hermes Matbaacılık.
- Çelikkaya, A. ve Gürbüz, H. (2006). Mükelleflerin Vergiye Gönüllü Uyumunu Etkileyen Faktörlerin Analizi: Bir Alan Çalışması. *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 21(247), 122-139.
- Çetin, E. (2010). Türk Basınına Göre Hicaz Demiryolu (1900-1918). *History Studies, International Journal of History*”, Ortadoğu Özel Sayısı, 99-115.
- Çiçek, H. ve Herek, H. (2012). Türkiye'deki Vergi Suç ve Cezalarının Değerlendirilmesi: Antalya İli Örneği. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(1), 311-342.
- Çiçek, H., Karakaş, M. ve Yıldız, A. (2008). *Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde Vergi Yükümlülerinin Vergiyi Algılama ve Tutum Analizi: Bir Alan Araştırması*. Ankara: Ümit Ofset Matbaacılık.
- Çiçek, U. ve Bitlisli, F. (2017). Vergi Eğitiminin Üniversite Öğrencilerinin Vergi Bilinci ve Farkındalığı Üzerindeki Etkisi: Bir Araştırma. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 10(2), 261-278.

- Çiçek, U. ve Uygun, G. (2019). Kültürün Vergi Ahlakı Üzerindeki Etkisi: TR 61 Bölgesinde Bir Uygulama. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 11(21), 445-462.
- Çubukçu, İ. A. (1988). Kültürümüzde Din. 131-141. Atiyas, İ., ve Sayın, Ş. (2000). Devletin Mali ve Performans Saydamlığı. İçinde; *Kamu Maliyesinde Saydamlık*. (Ed. İ. Atiyas ve Ş. Saygın). ss.27-43. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Çobanoğlu, F., Yılmaz, H. İ., Bozkıran, S., ve Öztürk, Y. (2021). Bazı Tarımsal Girdilere Uygulanan Katma Değer Vergisi (KDV) İndiriminin Üreticiler Açısından Değerlendirilmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 18(1), 103-109.
- Çokluk Ö., Şekercioğlu G. ve Büyüköztürk Ş. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları* (İkinci Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Dayar, H. ve Uluten, M. E. (2019). Katılımcı Bütçe Uygulamasının Etkinliği: Uşak İl Özel İdaresi Örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(4), 299-320.
- Dedeoğlu E, Emil F. ve Erdem C.M. (2000). Kamu Mali Mevzuatının Uygulanması ve Saydamlığı Üzerine Gözlemler. İçinde; *Kamu Maliyesinde Saydamlık*. (Ed. İ. Atiyas ve Ş. Saygın). ss.45-98. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Demir, İ. C. (2009). Kamusal Harcamaların Toplumsal Algısı: Ampirik Bir Araştırma. *Maliye Dergisi*, 157, 210-226.
- Demir, İ. C. (2012). Yolsuzluğun Sosyo-Ekonomik Analizi: Ege Bölgesi Anket Çalışması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 105-122.
- Demir, İ. C. (2013). *Türkiye’de Vergi Yükü (Objektif ve Subjektif Vergi Yönleriyle)*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Demir, İ. C. (2017). *Kamu Maliyesi* (Üçüncü Baskı). Afyonkarahisar: Limit Yayınları.
- Demir, İ. C. ve Balkı, A. (2023). Tüketicilerin Perspektifinden Katma Değer Vergisi İndirimleri: Ampirik Bulgular. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(2), 320-336.
- Demir, İ. C. ve Cigerci, İ. (2016). Vergi Bilincinin Oluşumunda Eğitimin Rolü: İlköğretim Öğrencileriyle Ampirik Bir Çalışma. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 23(1), 127-143.
- Demir, İ. C. ve Gülten, Y. (2013). Maliye Politikasının Sosyal Amacı: Vergi Yükünün Adaletli ve Dengeli Dağılımı Üzerine Türkiye Geneli Anket Çalışması. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 269-286.
- Demir, İ. C. ve Küçükilhan, M. (2013). Vergi Mükelleflerinin Kayıt Dışı Ekonomi Algısı: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 31-48.
- Demir, M., Demirgil, B., Mazman İtik, Ü. ve Deniz, Y. (2016). Vergi Dairesi Personeli Açısından Vergi Aflarının Etkinliği: Sivas İlinde Bir Araştırma. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(2), 275-302.
- Demirhan, H. (2020). Vergi Affı Uygulamaları ve Mükellefler Üzerinde Etkileri. İçinde; *Mali Sosyoloji* (Ed: S. Ağcakaya), ss. 277-297. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Del Monte, A., & Pennacchio, L. (2020). Corruption, Government Expenditure and Public Debt in OECD Countries. *Comparative Economic Studies*, 62, 739-771.
- Dikici E. (2020). Kültür ve Tüketim. İçinde; *Kültür ve Sosyoloji* (Ed. E.Dikici ve O. Bingöl), ss. 55 - 72. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Dumlupınar, S. ve Yardımcıoğlu, F. (2015). Vergi Denetimlerinin Kayıtdışı Ekonomi Üzerine Etkisi: Trabzon İli Örneği. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-16.

- Dyczewski, L. B. (2016). Values the Core of Culture. *Politeja*, 13(44), 143-169.
- Edizdoğan, N. ve Gümüş, E. (2013). Vergi Afları ve Türkiye’de Vergi Aflarının Değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*, 164, 99-119.
- Egeli, H. ve Diril, F. (2014). Vergi Bilincinin Oluşumunda Bilişim Teknolojilerinin Rolü: İzmir İli İçin Bir Uygulama. *Sosyoekonomi*, 22(22), 33-56.
- Eğinli, A. T. ve Nazlı, A. K. (2018). Kültürün Koruyucu Gücü: Kültürel Semboller. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli E-Dergisi*, (2), 56-74.
- Erdem, M. (2019). *Devlet Borçlanması* (Dokuzuncu Baskı). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Erdem, M., Şenyüz D. ve Tatlıoğlu İ. (2021). *Kamu Maliyesi*. (On altıncı Baskı). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Erkal, M. E. (1991). *İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri* (İkinci Baskı). İstanbul: Yenilik Basımevi.
- Erkal, M. E. (2009). *Sosyoloji*. (On dördüncü Baskı). İstanbul: Der Yayınları.
- Ergur, A. (2018). Kültürün Önemi. İçinde; *Kültür Sosyolojisi*. (Ed: A. Ergur, ve E. Gökalp), ss. 2-23. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2318.
- Erol, N. (2011). Toplumsal Değişme ve Eğitim: “Temel İlişkiler, Çelişkiler, Tartışmalar”. *Gazi Akademik Bakış*, 5(9), 109-122.
- Esmail, A. H. (2019). The Impact of Cultural Diversity on Economic Development in Saudi Arabia: Empirical Study. *Journal of Sustainable Development*, 12(2), 70-81.
- Feinstein, J. S. (1991). An Econometric Analysis of Income Tax Evasion and Its Detection. *The RAND Journal of Economics*, 4 (12), 14-35.
- Freire-Serén, M. J., & Panadés, J. (2013). Do Higher Tax Rates Encourage/Discourage Tax Compliance?. *Modern Economy*, 4(12), 809-817.
- Friel, C. M. (2008). Factor Analysis: Principal Components Factor Analysis: Use of Extracted Factors in Multivariate Dependency Models. *Criminal Justice Center, Sam Houston State University*.
- Gangl, K., Torgler, B., Kirchler, E., & Hofmann, E. (2014). Effects of Supervision on Tax Compliance: Evidence from a Field Experiment in Austria. *Economics Letters*, 123(3), 378-382.
- Gay, G. (2002). Culturally Responsive Teaching in Special Education for Ethnically Diverse Students: Setting the Stage. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 15(6), 613-629.
- Gay, G. (2018). *Culturally Responsive Teaching: Theory, Research and Practice*. Newyork : Teachers College Press.
- Geertz, C. (2013). Religion as a Cultural System. *In Anthropological Approaches to the Study of Religion*. Routledge. 87-125.
- Gencel, U. ve Kuru, E. (2012). Vergi Kültürü ve Vergi Politikaları Etkileşimi: Türkiye Değerlendirmesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10(20), 29-60.
- Gergerlioğlu, U. ve Aytaç, D. (2021). The Measurement of the Students Attitudes Regarding Tax Consciousness: A Case Study. *Aurum Journal of Social Sciences*, 6(1), 59-78.
- Gündoğdu, S. (2022). Türkiye’de Vergi Denetiminde Etkinlik; Dolaylı ve Dolaysız Vergiler Bağlamında İnceleme. *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 161-172.
- Güney, S. (2013). *Davranış Bilimleri*. (Geliştirilmiş Yedinci Basım). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Gürbüz, R. S. ve Balıkçioğlu, E. (2021). Katılımcı Bütçeleme Sistemi Ve Kırıkkale Halkına Yönelik Bir Araştırma. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7(1), 95-113.

- Gürbüz, S. ve Şahin F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. (Genişletilmiş Yedinci Basım). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gürler Hazman, G. (2009). Vergi Bilincini Etkileyen Muhtemel Dışsal Etkenlerin Lojistik Regresyon Analizi İle Tespiti. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 4(1), 53-71.
- Güven, M. (2012). Kültürün Bir Unsuru Olarak Din. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 933-948.
- Güvenç, B. (2002). *Kültürün ABC'si* (İkinci Basım). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Güvenç, B. (2015). *İnsan ve Kültür* (On üçüncü Basım). İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Güzel, S. A., Özer, G. ve Özcan, M. (2019). The Effect of The Variables of Tax Justice Perception and Trust in Government on Tax Compliance: The Case of Turkey. *Journal Of Behavioral And Experimental Economics*, 78, 80-86.
- Göçer, A. (2012). Dil - Kültür İlişkisi ve Etkileşimi Üzerine. *Türk Dili*, 729(1), 50-57.
- Göksu, G. G. (2020). Vatandaş Bütçe Bilinci ve Bütçe Bilincinin Artışında Etkili Olan Faktörlerin Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (66), 126-146.
- Gwosć, C., & Van Der Beek, G. (2003). Principles for A European Union's Public Debt. *Constitutional Political Economy*, 14(1), 23-37.
- Hastuti, R. (2014). Tax Awareness and Tax Education: A Perception of Potential Taxpayers, *International Journal of Business, Economics and Law*, 5(1), 83-90.
- Herskovits Melville J. (1948) *Man and His Work the Science of Cultural Anthropology*, New York: Alfred A Knopf.
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff Criteria for Fit Indexes in Covariance Structure Analysis: Conventional Criteria Versus New Alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.
- Işık, N. ve Kılınç, E. C. (2009). OECD Ülkelerinde Vergi Yüğü ve Vergi Türleri: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2009(2), 147-173.
- İnce, M. (2001). *Devlet Borçları ve Türkiye*. (Altıncı Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- İpek, S., Aktas, E. ve Kaynar, İ. (2012). Demografik Faktörlerin Vergi Affına Bakış Üzerindeki Etkileri: Trakya Bölgesinde Ticari Kazanç Elde Eden Yükümlülere Yönelik Bir Uygulama. *İstanbul İktisat Dergisi*, 62(2), 79.
- Jayawardane, T. G. D. S. & Low, K. (2017). Exploring Key Determinants of Tax Compliance Decision Among Individual Taxpayers in Sri Lanka. *European Journal of Business and Management*, 9(3), 125-135.
- Jiang, W. (2000). The Relationship Between Culture and Language. *ELT Journal*, 54(4), 328-334.
- Jung, S. M. (2022). Participatory Budgeting and Government Efficiency: Evidence From Municipal Governments in South Korea. *International Review of Administrative Sciences*, 88(4), 1105-1123.
- Kadioğlu Özdemir, H. (2021), Maliye Bölümü Lisans Öğrencilerinin Vergi Bilincinin Ölçülmesi: Karadeniz Teknik Üniversitesi Maliye Bölümü Öğrencileri Örneği. *Karadeniz Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-15.
- Kaplan, M. (2010). Sağlık ve Kültür'ün Buluştuğu Alan: Tıbbi Antropoloji. *Folklor/Edebiyat*, 16(64), 225-235.
- Karaca, C., Oktay, S. ve Yemez, İ. (2020). Vergi Uyumunun Ekonomik Ve Sosyo-Kültürel Belirleyicileri: Sivas İli Örneği. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (2020 Sonbahar Özel Sayı I/II), 62-73.
- Karakaş, M. ve Çiçek, H. (2009). Vergi Yükümlülerinin Yolsuzluğa İlişkin Tutum ve Tepkileri: Gaziantep Örneği. *Sosyoekonomi*, 9(9), 47-76.
- Karakoç, Y. (1995). *Sosyal Maliye*. Ankara: Adalet Matbaacılık.

- Kargı, V. ve Yüksel, C. (2010). Türkiye’de Vergi Aflarının Vergi Adaleti ve Mükellefler Üzerine Etkileri. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi*, 54, 23-44.
- Karyağdı, N. (2012). Vergi Yönetiminde ve Vergi Sisteminde Toplam Kalite: Çalışan ve Mükellef Odaklılık. İçinde; *Yeni Maliye: Değişim Çağında Kamu Maliyesi, Yeni Trendler, Yeni Paradigmalar, Yeni Öğretiler, Yeni Perspektifler* (Ed: C.C. Aktan, A. Kesik ve D. Dileyici), ss.709-728. Ankara: Hermes Matbaacılık.
- Kasper, M., & Alm, J. (2022). Audits, Audit Effectiveness and Post-Audit Tax Compliance. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 195, 87-102.
- Kastlunger, B., Lozza, E., Kirchler, E., & Schabmann, A. (2013). Powerful Authorities and Trusting Citizens: The Slippery Slope Framework and Tax Compliance in Italy. *Journal of Economic Psychology*, 34, 36-45.
- Kayalidere, G. ve Çakır, S. (2018). Katılımcı Bütçeleme ve Kent Konseylerinde Katılımcı Bütçe Algısı: Manisa YunusEmre Belediyesi Kent Konseyi Örneği. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 25(3), 941-960.
- Kemme, D. M., Parikh, B., & Steigner, T. (2020). Tax Morale and International Tax Evasion. *Journal of World Business*, 55(3), 2-12.
- Kirchler, E., Kogler, C., & Muehlbacher, S. (2014). Cooperative Tax Compliance: From Deterrence to Deference. *Current Directions in Psychological Science*, 23(2), 87-92.
- Kitapçı, İ. (2012). Vergi Etiğinin Oluşmasında Sosyal Sermayenin Belirleyici Unsurlarının Etkisi: Teorik Açıdan Bir Değerlendirme. İçinde; *Yeni Maliye: Değişim Çağında Kamu Maliyesi, Yeni Trendler, Yeni Paradigmalar, Yeni Öğretiler, Yeni Perspektifler* (Ed: C.C. Aktan, A. Kesik ve D. Dileyici), ss.729-760. Ankara: Hermes Matbaacılık.
- Koç, Ö. E. (2018). Vergi Denetiminin Vergiye Gönüllü Uyum Üzerindeki Etkisi. İçinde; *Kamu Mali Yönetimi Kapsamında Mali Denetim Üzerine Seçme Konular*, (Ed: M. Taytak ve İ. Cığerci), ss. 267-290.
- Koç, Ö. E. (2019). Mükelleflerin Vergi Aflarına Bakışı: Çorum İli Üzerine Bir Araştırma. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 159-174.
- Kogler, C., Batrancea, L., Nichita, A., Pantya, J., Belianin, A., & Kirchler, E. (2013). Trust and Power as Determinants of Tax Compliance: Testing the Assumptions of the Slippery Slope Framework in Austria, Hungary, Romania and Russia. *Journal of Economic Psychology*, 34, 169-180.
- Kopits, G., & Craig, J. (1998). *Transparency in Government Operations*. Washington DC: International Monetary Fund.
- Korlu, R. K., Gerçek, A., ve Çetinkaya, Ö. (2016). Mükelleflerin Yerel Vergi Algıları Üzerine Bir Analiz: Bursa Örneği. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 23(3), 711-732.
- Korostelkina, I., Dedkova, E., Varaksa, N., & Korostelkin, M. (2020). Models of Tax Relations: Improving the Tax Culture and Discipline of Taxpayers in the Interests of Sustainable Development. In *E3S Web of Conferences*, 1-13.
- Kountouris, Y., & Remoundou, K. (2013). Is There a Cultural Component in Tax Morale? Evidence from Immigrants in Europe. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 96, 104-119.
- Kramer, E. J., Kwong, K., Lee, E., & Chung, H. (2002). Cultural Factors Influencing the Mental Health of Asian Americans. *Western Journal of Medicine*, 176(4), 227-231.
- Kroeber, A. L., & Kluckhohn, C. (1952). Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions. *Papers. Peabody Museum of Archaeology & Ethnology, Harvard University*.

- Lang, O., Nöhrbaß, K. H., & Stahl, K. (1997). On Income Tax Avoidance: The Case of Germany. *Journal of Public Economics*, 66(2), 327-347.
- Laroche, M., Kim, C., & Tomiuk, M. A. (1998). Italian Ethnic Identity and Its Relative Impact on the Consumption of Convenience and Traditional Foods. *Journal of Consumer Marketing*, 15(2), 125-151.
- Lienert, I., & Jung, M. K. (2004). The Legal Framework for Budget Systems An International Comparison. *OECD Journal on Budgeting*, 4(3).
- Loubere, N. (2010). Is China Conforming to a Westernized Global Culture? An Assimilation Theory Analysis of Chinese-Western Cultural Relations. *Graduate Journal of Asia-Pacific Studies*, 7(1), 70-83.
- MacCallum, R. C., Browne, M. W., & Sugawara, H. M. (1996). Power Analysis and Determination of Sample Size for Covariance Structure Modeling. *Psychological Methods*, 1(2), 130.
- MacLachlan, M. (2006). *Culture and Health: A Critical Perspective Towards Global Health*. John Wiley & Sons.
- Marquetti, A., Schonerwald da Silva, C. E., & Campbell, A. (2012). Participatory Economic Democracy in Action: Participatory Budgeting in Porto Alegre, 1989–2004. *Review of Radical Political Economics*, 44(1), 62-81.
- Mas'ud, A., Aliyu, A. A., Gambo, E. M. J., Al-Qudah, A. A., & Al Sharari, N. (2014). Tax Rate and Tax Compliance in Africa. *European Journal of Accounting Auditing and Finance Research*, 2(3), 22-30.
- Masud, H., Pfeil, H., Agarwal, S., & Briseno, A. G. (2017). *International Practices To Promote Budget Literacy: Key Findings And Lessons Learned*. World Bank Publications.
- McCleary, R. M., & Barro, R. J. (2006). Religion and Political Economy in an International Panel. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 45(2), 149-175.
- McDonald, R. I., & Crandall, C. S. (2015). Social Norms and Social Influence. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 3, 147-151.
- Mendoza, J. P., Wielhouwer, J. L., & Kirchler, E. (2017). The Backfiring Effect of Auditing on Tax Compliance. *Journal of Economic Psychology*, 62, 284-294.
- Melecky, M. (2012). Formulation of Public Debt Management Strategies: An Empirical Study of Possible Drivers. *Economic Systems*, 36(2), 218-234.
- Melgar, N., Rossi, M., & Smith, T. W. (2010). The Perception of Corruption. *International Journal of Public Opinion Research*, 22(1), 120-131.
- Meriç, M. (2015). *Devlet Borçları*. (İkinci Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Mezey, N. (2001). Law as Culture. *Yale J.L. & Human*, 13, 35-67.
- Mikander, P., Zilliacus, H., & Holm, G. (2018). Intercultural Education in Transition: Nordic Perspectives. *Education Inquiry*, 9(1), 40-56.
- Mohamad, N. M., Zin, N. M., Sulaiman, S., & Abdul, N. Z. (2023). The Influence of Tax Education on Tax Awareness Among Secondary School Students in Malaysia. *Asian Journal of Research in Education and Social Sciences*, 5(1), 137-150.
- Montalvo, J. G., & Reynal-Querol, M. (2005). Ethnic Diversity and Economic Development. *Journal of Development Economics*, 76(2), 293-323.
- Montalvo, J. G., & Reynal-Querol, M. (2014). Cultural Diversity, Conflict and Economic Development. In *Handbook of the Economics of Art and Culture* 2, 485-506.

- Morales, L. S., Lara, M., Kington, R. S., Valdez, R. O., & Escarce, J. J. (2002). Socioeconomic, Cultural and Behavioral Factors Affecting Hispanic Health Outcomes. *Journal of Health Care for the Poor and Underserved*, 13(4), 477-503.
- Musgrave, R. A. 1988. *Public Debt and Intergeneration Equity*, International Economic Association Series, in: Kenneth J. Arrow & Michael J. Boskin (ed.), *The Economics of Public Debt*, pp. 133-148, Stanford California.
- Mutluer K. , Öner E. ve Kesik A. (2013). *Teoride ve Uygulamada Kamu Maliyesi* (Üçüncü Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Nápoles-Springer, A. M., Santoyo, J., Houston, K., Pérez-Stable, E. J., & Stewart, A. L. (2005). Patients' Perceptions of Cultural Factors Affecting the Quality of Their Medical Encounters. *Health Expectations*, 8(1), 4-17.
- Nar, M. Ş. (2015). Küreselleşmenin Tüketim Kültürü Üzerindeki Etkisi: Teknoloji Tüketimi. *Journal of International Social Research*, 8(37). 941-954.
- Nerré, B. (2001). The Concept of Tax Culture. In *Proceedings. Annual Conference on Taxation and Minutes of the Annual Meeting of the National Tax Association*, 94, 288-295.
- Nerré, B. (2002). Modeling Tax Culture-A First Approach. In *Proceedings. Annual Conference on Taxation and Minutes of the Annual Meeting of the National Tax Association*, 95, 34-41.
- Nettle, D., Grace, J. B., Choisy, M., Cornell, H. V., Guégan, J. F., & Hochberg, M. E. (2007). Cultural Diversity, Economic Development and Societal Instability. *Plos One*, 2(9). 1-5.
- Nurkhin, A., Novanty, I., Muhsin, M., & Sumiadji, S. (2018). The Influence Of Tax Understanding, Tax Awareness And Tax Amnesty Toward Taxpayer Compliance. *Jurnal Keuangan Dan Perbankan*, 22(2), 240-255.
- Ocak, G. (2004). Eğitim Programlarına Felsefi ve Kültürel Temelin Etkileri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8 (11), 1-19.
- OECD (2022), *Revenue Statistics 2022: The Impact of COVID-19 on OECD Tax Revenues*, , Paris: OECD Publishing, <https://doi.org/10.1787/8a691b03-en>. (Erişim Tarihi:02.03.2023).
- Okumuş, E. (2016). Toplum Bağlamında Din-Kültür Etkileşimi. *Electronic Turkish Studies*, 11(7), 269 -292.
- Okumuş, E. (2017). *Din ve Kültür*. Ankara: Maarif Mektepleri Yayınları.
- Open Budget Survey 2021*, Mayıs 03,2023, <https://internationalbudget.org/open-budget-survey-2021/>
- Open Budget Survey Turkey 2021*,Mayıs 04,2023, <https://internationalbudget.org/open-budget-survey/country-results/2021/turkey>
- Organ, İ. ve Çavdar, F. (2017). Türkiye’de Vergi Müfettişleri Perspektifinden Vergi Denetiminde Sorunlar: İstanbul, Tekirdağ, Edirne Ve Kırklareli ‘den Bulgular. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(2), 145-168.
- Organ, İ. ve Yegen, B. (2013). Vergi Bilinci ve Vergi Ahlaki Oluşumunda Muhasebe Meslek Mensuplarının Rolü: Adana Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(4), 241-271.
- Oross, D. & Kiss, G. (2021). More Than Just an Experiment? Politicians Arguments Behind Introducing Participatory Budgeting in Budapest. *Acta Politica*, 58, 1-21.
- Osgood, C. (1951). Culture: Its Empirical and Non-Empirical Character. *Southwestern Journal of Anthropology*, 7(2), 202-214.

- Ömürbek, N., Çiçek, H. G. ve Çiçek, S. (2007). Vergi Bilinci Üzerine Bir İnceleme: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Yapılan Anketin Bulguları. *Maliye Dergisi*, 153(2007), 102-122.
- Öncel, M, Kumrulu, A. ve Çağan, N. (2004). *Vergi Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Özbilen, Ş. (1998). *Maliye Politikası*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Özbugday, F. C. (2019). Kültür ve Ekonomik Başarı. *MPRA_paper_96734.pdf* <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/96734>.
- Özcan, U. (2022). Sosyolojide Toplumsal Değer ve Norm Kavramlarına Yeniden Bir Bakış, *Sosyologca*, 23, 19-31.
- Özdamar, K. (2017). *Ölçek ve Test Geliştirme Yapısal Eşitlik Modellemesi* (İkinci Baskı). Eskişehir: Nisan Kitabevi.
- Özensel, E. (2003). Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(3), 217-239.
- Özgün, Z. ve Yüksel, C. (2018). Mersin’de Vergi Mükelleflerinin Vergi Algısı, Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakı Düzeyinin Ölçülmesi. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 33-48.
- Özkan, E. (2017). Vergi Kültürü ve Ahlakının Gelişiminde Eğitim Faktörünün Rolü. *Yaklaşım Dergisi (E-Yaklaşım)*, 289, 473-486.
- Özkan, F. (2016). Dinin Anlaşılmasında Kültürel Etki. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 299-314.
- Özkan, H. H. (2006). Popüler Kültür ve Eğitim. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 14(1), 29-38.
- Özkalp, E. (2018). Kültür ve Kültürel Değişme. İçinde; *Davranış Bilimleri* 1, (Ed. A. Ç. Kırel ve Z. Sungur Taşdemir). ss. 62-89. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2709.
- Park, C. G., & Hyun, J. K. (2003). Examining the Determinants of Tax Compliance By Experimental Data: A Case Of Korea. *Journal of Policy Modeling*, 25(8), 673-684.
- Pehlivan, O. (2017). *Kamu Maliyesi*, Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- Pham, H-T. T. (2019). Culture and Fiscal Policy. (Unpublished PhD Thesis). Griffith University, Australia.
- Pommerehne, W. W., & Weck-Hannemann, H. (1996). Tax Rates, Tax Administration and Income Tax Evasion In Switzerland. *Public Choice*, 88(1-2), 161-170.
- Portera, A. (2008). Intercultural Education in Europe: Epistemological and Semantic Aspects. *Intercultural Education*, 19(6), 481-491.
- Qayyum, U., Anjum, S., & Sabir, S. (2020). Religion and Economic Development: New Insights. *Empirica*, 47, 793-834.
- Radcliffe-Brown, A. R. (1949). White's View of a Science of Culture. *American Anthropologist*, 51(3), 503-512.
- Radcliffe, S. (2006). *Culture and Development in a Globalizing World*. Taylor & Francis.
- Ramona-Anca, N., & Larissa-Margareta, B. (2013). The Implications of Tax Morale on Tax Compliance Behaviour. *Annals of Faculty of Economics*, 1(1), 739-744.
- Sağbaş, İ. ve Başoğlu, A. (2005). İlköğretim Çağındaki Öğrencilerin Vergileri Algılaması: Afyonkarahisar İli Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 123-144.
- Sağdıç, E. N. ve Sandalcı, İ. (2020). Vergi Yapısının Yurt İçi Tasarruflar Üzerindeki Etkisi: Türkiye’den İller Düzeyinde Bir Kanıt. *Maliye Dergisi*, 179, 213-239.

- Sağlam, M. (2013). Vergi Algısı ve Vergi Bilinci Üzerine Bir Araştırma: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerinde Vergi Algısı ve Bilinci. *Sosyoekonomi*, 19(19), 315-334.
- Sağlam, M. ve Aytaç, D. (2015). Vergi Mükelleflerinin Vergi Denetimi Algıları: Çorum Örneği. *Sosyoekonomi*, 23(25), 127-148.
- Sakınç, S. ve Aybarç Bursalıoğlu, S. (2014). Bütçelemeye Demokratik Bir Değişim: Katılımcı Bütçeleme. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 4(1), 1-10.
- Samsun Karabacak, N.(2012). Hesap Verme Sorumluluğu. İçinde; *Yeni Maliye: Değişim Çağında Kamu Maliyesi, Yeni Trendler, Yeni Paradigmalar, Yeni Öğretiler, Yeni Perspektifler* (Ed: C.C. Aktan, A. Kesik ve D. Dileyici), ss.555-572. Ankara: Hermes Matbaacılık.
- Saunders, M., Lewis, P., & Thornhill, A. (2009). *Research Methods for Business Students*. Pearson Education.
- Savaşan, F. ve Odabaş, H. (2005). Türkiye’de Vergi Kayıp Ve Kaçaklarının Nedenleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5(10), 1-28.
- Shaw, D. S., & Clarke, I. (1998). Culture, Consumption And Choice: Towards a Conceptual Relationship. *Journal of Consumer Studies & Home Economics*, 22(3), 163-168.
- Shevlin, M., & Miles, J. N. (1998). Effects of Sample Size, Model Specification and Factor Loadings on the GFI in Confirmatory Factor Analysis. *Personality and Individual Differences*, 25(1), 85-90.
- Sevim, Z. (2020). Kültür ve Toplum. İçinde; *Kültür ve Sosyoloji* (Ed. E.Dikici ve O. Bingöl), ss. 39 - 53. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Siverekli, E. (2014). Türkiye’de Kamu Harcamalarının Denetiminde Bütçenin Rolü: 2006-2013 Dönemi Analizi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(2), 59-80.
- Siverekli, E. ve Ertuğrul, H. G. (2016). Misafirlikten Diasporaya Doğru: Suriyeli Sığınmacıların Vergi Algısı Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir İnceleme. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(27), 491-518.
- Slemrod, J. (1985). An Empirical Test for Tax Evasion. *Review of Economics and Statistics*, 67(2), 232-238.
- Solmaz, F. ve Solmaz M. (2020). Kültür ve Dil. İçinde; *Kültür ve Sosyoloji* (Ed. E.Dikici ve O. Bingöl), ss. 121-131. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Streiner, D. L. (1994). Figuring Out Factors: The Use and Misuse of Factor Analysis. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 39(3), 135-140.
- Stetsenko, T., & Nishcheretov, O. (2021). Tax Culture and Tax Morale: Impact on Tax Compliance In Ukraine. *Social Economics*, (61), 83-91.
- Sun J. (2005) Assessing Goodness of Fit in Confirmatory Factor Analysis, *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 37(4), 240-256.
- Sümer, N. (2000). Yapısal Eşitlik Modelleri: Temel Kavramlar ve Örnek Uygulamalar. *Türk Psikoloji Yazıları*, 3(6), 49-74.
- Szczepańska, A., Zagroba, M., & Pietrzyk, K. (2022). Participatory Budgeting as a Method for Improving Public Spaces in Major Polish Cities. *Social Indicators Research*, 162(1), 231-252.
- Şahin, E.A. (2010). Anayasal İktisat Perspektifinden Gelişmiş Ülkelerde Kamu Borçlanmasını Sınırlayıcı Kurallar ve Uygulama Sonuçları. İçinde; *Mali Kurallar Maliye Politikası Yönetiminde Yeni Bir Eğilim: Vergi, Harcama, Borçlanma vs. Üzerine Kurallar ve Sınırlamalar* (Ed: C.C. Aktan, A. Kesik ve F. Kaya), ss. 229-246. Ankara: Ümit Ofset Matbaacılık.

- Şahin, M. (2019). Kültür Değişimleri ve Eğitim. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 458-466.
- Şen H. ve Sağbaş İ. (2019). *Vergi Teorisi*. Ankara: Barış Arıkan Yayınları.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenirlilik ve Geçerlilik*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Şenyüz, D. (1992). Maliye Mükellef İlişkilerinde Karşılaşılan Sorunlar. *Sayıştay Dergisi* (7), 17-24.
- Tabachnick, B.G.& Fidell, L.S. (2012) *Using Multivariate Statistics*. (6h Edition), Person Education, Boston.
- Tabakan, G. ve Orçun, A. (2021). Vergiye Gönüllü Uyumu Etkileyen Faktörlerin Lojistik Regresyon Analizi ile Belirlenmesi. *Sosyoekonomi*, 29(48), 541-561.
- Tabellini, G. (2008). Institutions and Culture. *Journal of the European Economic Association*, 6(2-3), 255-294.
- Tanzi, V. (1998). Corruption Around the World: Causes, Consequences, Scope, and Cures. *Staff Papers*, 45(4), 559-594.
- Taytak, M. (2010). İlköğretim II. Kademe Öğrencilerinde Vergi Bilincinin Tespiti: Ampirik Bir Araştırma. *Maliye Dergisi*, 158, 496-512.
- Taytak, M. (2019). Katılımcı Bütçe Anlayışının Üniversite Bütçeleri Açısından Uygulanabilirliği: Uşak Üniversitesi Üzerine Bir Araştırma. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 115-128.
- Taytak, M. ve Akyüz Dalkıran, T. (2019). Vergi Denetim Algısına Sahip Vergi Mükelleflerinin Vergi Adaleti ve Vergi Affı Uygulamalarına Bakışı. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 109-132.
- Tekin, A., ve Gürçam, Ö. S. (2017). Vergi Affı Uygulamalarının Vergiye Gönüllü Uyum İle İlişkisi: Iğdır İli Üzerine Bir Araştırma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(6), 116-126.
- Tekin, F. ve Çelikkaya A. (2018). *Vergi Denetimi* (Sekizinci Baskı). Ankara. Seçkin Yayıncılık.
- Teyyare, E. ve Kumbaşı, E. (2016). Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakının Gelişmesinde Maliye Bölümü Eğitiminin Rolü. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(4), 1-30.
- Tezcan, M. (1985). *Eğitim Sosyolojisi* (Dördüncü Baskı). Ankara. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Timiryanova, V. M. (2019). Perspectives of Influence of Religion And National Culture on Differentiation of Consumption. *European Proceedings of Social and Behavioural Sciences*. 2373-2380.
- Torgler, B. (2002). Does Culture Matter? Tax Morale in an East-West-German Comparison. *FinanzArchiv/Public Finance Analysis*, 59(4), 504-528.
- Torgler, B. (2003). Tax Morale and Institutions, *Center for Research in Economics, Management and the Arts (Crema)*, 2-36.
- Torgler, B. (2004a). Tax Morale in Asian Countries. *Journal of Asian Economics*, 15(2), 237-266.
- Torgler, B. (2004b). Cross-Culture Comparison of Tax Morale and Tax Compliance: Evidence From Costa Rica and Switzerland. *International Journal of Comparative Sociology*, 45(1-2), 17-43.
- Torgler, B. (2004c). Tax Morale, Trust and Corruption: Empirical Evidence From Transition Countries, *Center for Research in Economics, Management and the Arts (Crema)*, 3-24.

- Torgler, B., Demir, İ. C., Macintyre, A., & Schaffner, M. (2008). Causes and Consequences of Tax Morale: An Empirical Investigation. *Economic Analysis and Policy*, 38(2), 313-339.
- Torgler, B., Schaltegger, C. A., & Schaffner, M. (2003). Is Forgiveness Divine? A Cross-Culture Comparison Of Tax Amnesties. *Swiss Journal of Economics and Statistics*, 139(III), 375-396.
- Torgler, B., & Schneider, F. (2004). Does Culture Influence Tax Morale? Evidence From Different European Countries, *Center for Research in Economics, Management and the Arts (Crema)*, 1-38.
- Torgler, B., & Schneider, F. (2005). Attitudes Towards Paying Taxes in Austria: An Empirical Analysis, *Empirica*, 32(2), 231-250.
- Torgler, B., & Schneider, F. (2009). The Impact of Tax Morale and Institutional Quality on the Shadow Economy. *Journal of Economic Psychology*, 30(2), 228-245.
- Tosuner, M. ve Demir, İ. C. (2007). Toplumsal Bir Olgu Olarak Vergi Ahlakı. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 1-20.
- Tosuner, M. ve Demir, İ. C. (2009). Vergi Ahlakının Sosyal ve Kültürel Belirleyenleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 1-15.
- Tosunoğlu, Ş. (2018). Devlet Borçlanması. İçinde; *Kamu Maliyesi*. (Ed. Tosunoğlu Ş. ve Ergül Y.T.) ss.146-161. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3786
- Topses, G. ve Topses M.D. (2010). Toplumsal Olayların Bilimi Toplumbilimine Giriş. Ankara: Arı Yayıncılık.
- Touhton, M., McNulty, S., & Wampler, B. (2023). Participatory Budgeting and Community Development: A Global Perspective. *American Behavioral Scientist*, 67(4), 520-536.
- Treisman, D. (2000). The Causes of Corruption: A Cross-National Study. *Journal of Public Economics*, 76(3), 399-457.
- Tügen, K. (2018). *Devlet Bütçesi*. (On sekizinci Baskı). İzmir: Bassaray Matbaası.
- Türk, İ. (2011). *Kamu Maliyesi*. (Dokuzuncu Baskı). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, <http://www.sbb.gov.tr/yillar-bazinda-genel-devlet-istatistikleri/> (Erişim Tarihi: 15.03.2022).
- Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, <https://www.icisleri.gov.tr/turkiyenin-nufus-haritasi-10072021> (Erişim Tarihi:20.07.2022).
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), <https://data.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi:20.07.2022).
- Tylor, E. B. (1877). *Primitive Culture: Researches Into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Languages, Art and Customs* (Vol. 1).
- Ulusoy, A. (2012). *Maliye Politikası*. İstanbul: Park Kitap.
- Uyanık, A. (2019). Vergi Bilinci ve Vergiye Gönüllü Uyumun Vergi Gelirlerine Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*, 177, 354-386.
- Uygur, N. (1996). *Kültür Kuramı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Üçüncü, M. K. (2016). Hukuk ile Kültür İlişkisi. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* (28), 353-388.
- Yamamura, E. (2014). Trust in Government and Its Effect on Preferences for Income Redistribution and Perceived Tax Burden. *Economics of Governance*, 15(1), 71-100.
- Yeşilyurt, Ş. (2015). Vergi Bilincinin Vergi Ahlakı Üzerindeki Etkisi: Maliye ve İlahiyat Bölümü Öğrencileri Örneği, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(32), 36-56.

- Yıldız, F. ve Alkan, F. (2017). Katılımcı Bütçeleme Perspektifinden Yükseköğretim Öğrencilerinin Bütçe Algısı Araştırması: Dumlupınar Üniversitesi Örneği. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 129-145.
- Yılmaz, B.E. (2021). *Devlet Borçları ve Türkiye’de Borç Çıkması* (Dördüncü Baskı). İstanbul: Der Yayınları
- Yılmaz, V. ve Çelik H.E. (2009). *Yapısal Eşitlik Modellemesi I*. Ankara: Pegem Akademi.
- Zencirkıran, M. (2017). *Sosyoloji*. (Beşinci.Baskı). Bursa: Dora Basım.
- Wagner, R. E. (2005). Debt, Money and Public Finance. In E. *Handbook of Public Finance*, Backhaus J.G., Wagner, R. E (Eds.), pp. 195-215. Boston: Kluwer Academic Publishers.
- Wampler, B. (2007), A Guide o Participatory Budgeting. In: Shah A (Ed.) *Participatory Budgeting*, 21-53. Washington, D.C: World Bank Publications.
- Waterworth, P., Dimmock, J., Pescud, M., Braham, R., & Rosenberg, M. (2016). Factors Affecting Indigenous West Australians’ Health Behavior: Indigenous Perspectives. *Qualitative Health Research*, 26(1), 55-68.
- White, L. A. (1943). Energy and The Evolution of Culture. *American Anthropologist*, 45(3), 335-356.
- Wissler, C. (1916). Psychological and Historical Interpretations for Culture. *Science*, 43(1102), 193-201.
- Wu, S. Y., & Teng, M. J. (2005). Determinants of Tax Compliance - A Cross-Country Analysis. *FinanzArchiv/Public Finance Analysis*, 61(3), 393-417.
- Wüsten, C., & Lincoln, T. M. (2017). The Association of Family Functioning and Psychosis Proneness in Five Countries that Differ in Cultural Values and Family Structures. *Psychiatry Research*, 253, 158-164.
- World Bank (1997), *Helping Countries Control Corruption: The Role of the World Bank*, Washington DC.
- 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. Resmi Gazete Tarihi: 09.11.1982. Sayı: 17863 (Mükerrer).
- 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu. Resmi Gazete Tarihi: 24.12.2003. Sayı: 26205.

EKLER

EK 1: Mali Kültür  l   i

Bu araştırma, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı kapsamında doktora tez çalışması olarak Prof. Dr. İhsan Cemil DEMİR danışmanlığında Nagihan ERDAL tarafından yürütülmektedir. Ankette bulunan sorulara vereceğiniz cevaplar tarafımızca saklı tutulacak ve tamamen bilimsel amaçlı olarak kullanılacaktır. Düşünceleriniz hiçbir şekilde açıklanmayacak olup verilen cevaplar gruplar halinde değerlendirilecektir. Sizin görüşleriniz bizim için değerlidir, soruların doğru ya da yanlış cevapları yoktur. Lütfen sorulara içtenlikle cevap veriniz.

Lütfen size uygun seçeneği (X) işareti ile işaretleyiniz.

- 1. Yaşınız?**
☐ 18-35 yaş arası ☐ 36-50 yaş arası ☐ 51 ve  zeri
- 2. Cinsiyetiniz?**
☐ Kadın ☐ Erkek
- 3. Medeni haliniz?**
☐ Evli ☐ Bekar
- 4. Eğitim durumunuz?**
☐ Okur yazar ☐ İlkokul ☐ Ortaokul ☐ Lise ☐  n lisans ☐ Lisans ☐ Lisansüstü
- 5. Yaşadığınız şehir?**
.....
- 6. Mesle iniz?**
☐   renci ☐ Memur ☐ İşçi ☐ Esnaf ☐ Serbest Meslek Erbabı ☐ Emekli ☐  ift i
☐ Ev Hanımı ☐ Diğer.....(Lütfen Belirtiniz)
- 7. Aylık Geliriniz?**
☐ Asgari  cretten Az ☐ Asgari  cret Kadar ☐ 5.500 -10.000 TL
☐ 10.001- 20.000 TL ☐ 20.001 TL'den fazla
- 8. Sizin yaşantınızda gelenekler ne kadar önemlidir?**
☐ çok önemli ☐ önemli ☐ Kısmen  nemli / Kısmen  nemsiz
☐ Pek  nemli Değil ☐ Hiçbir  nemi Yok
- 9. Sizin için dini kurallar ne kadar önemlidir?**
☐ çok önemli ☐ önemli ☐ Kısmen  nemli/ Kısmen  nemsiz
☐ Pek  nemli Değil ☐ Hiçbir  nemi Yok
- 10. Sizin için etnik kimli iniz (ırkınız) ne kadar önemlidir?**
☐ çok önemli ☐ önemli ☐ Kısmen  nemli/ Kısmen  nemsiz
☐ Pek  nemli Değil ☐ Hiçbir  nemi Yok

	Lütfen size uygun seçeneği (X) işareti ile işaretleyiniz ➡	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kısmen Katılıyor/ Kısmen Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Vergi Kültürü	11. Vergisel ödevlerimi eksiksiz bir şekilde yerine getiririm.					
	12. Vergi ödemek bir tür vatandaşlık görevidir.					
	13. Ülkemizde vergi kaçırarak biri olarak bilinmek itibar kaybına yol açar.					
	14. Vergi borcumu gönüllü olarak öderim.					
	15. Vergimi eksiksiz bir şekilde ödediğimde mutlu olurum.					
Vergi İdaresi Kültürü	16. Ülkemizde vergi yükü adaletli bir şekilde dağıtılmaktadır.					
	17. Ülkemizde uygulanan vergi cezaları yeterlidir.					
	18. Ülkemizdeki vergi denetimlerini yeterli buluyorum.					
	19. Vergi idaresinin sunmuş olduğu hizmetlerden memnunum.					
Kamu Harcamaları Kültürü	20. Ülkemizde devletin yaptığı harcamalarda savurganlık yapılmaktadır.					
	21. Ülkemizde devletin yaptığı harcamalarda yolsuzluk yapılmaktadır.					
	22. Devletin yaptığı harcamaları kişisel tercihlerime uygun buluyorum.					
	23. Ülkemizde devletin yaptığı harcamalar yeterince denetlenmektedir.					
Devlet Borçlanma Kültürü	24. Kamusal hizmetler adaletli bir şekilde sunulmaktadır.					
	25. Devletin borçlanması (Milli gelirin % 60'ı gibi) bir sınır konulmalıdır.					
	26. Devlet borçlarının yükünü gelecek nesiller vergilerle öder.					
	27. Dış borçlanma dışa olan bağımlılığı arttırır.					
Mali Bilinç	28. Dış borçların geri ödenmesi ülke ekonomisini olumsuz etkiler.					
	29. Devletin yaptığı harcamaların türleri hakkında bilgi sahibiyim.					
	30. Devlet bütçesi hakkında yeterli bilgiye sahibim.					
	31. Devlet bütçesinin uygulama sonuçlarını yakından takip ederim.					
	32. Devlet bütçesini incelediğimde, bütçede yer alan hususları anlarım.					
	33. Türkiye’de uygulanan maliye politikaları hakkında bilgi sahibiyim.					
	34. Maliye politikası araçlarının neler olduğunu biliyorum.					
	35. Maliye politikası amaçlarının neler olduğunu biliyorum.					

Katılımınız için teşekkür ederiz.

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLERİ BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ KURULU KARARLARI

TOPLANTI SAYISI:03KARAR TARİHİ: 11.03.2022

KARAR 2022/78

Üniversitemiz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğretim elemanı Prof. Dr. İhsan Cemil DEMİR tarafından yürütülen (Diğer Araştırmacılar: Üniversitemiz Sosyal Bilimler Enstitüsü öğrencisi Nagihan ERDAL), "Türkiye’de Mali Kültürü Belirleyen Faktörler: Ampirik Bir Çalışma" başlıklı doktora tezi kapsamında kullanılacak veri toplama araçlarının, etik açıdan sakıncalı olmadığına, katılanların oy birliği ile karar verildi.

ASLI GİBİDİR

e-imzalıdır
Prof. Dr. İsa SAĞBAŞ
Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurul Başkanı